

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτικές»

Η Δανειακή πολιτική της Ελλάδος ως συνέπεια του Α΄
Παγκοσμίου Πολέμου, 1918-1928

ΒΑΡΒΑΡΑ ΨΥΧΟΥΛΑ-ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ
A.M.: 3033 2013 501 19

Επιβλέπων: Παντελής Σκλιάς
Μέλος 1: Σπύρος Ρουκανάς
Μέλος 2: Πύρρος Παπαδημητρίου

Κόρινθος, 2015

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ολοκλήρωση της ανά χείρας διπλωματικής εργασίας δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την πολύτιμη συμβολή του επιβλέποντα Καθηγητή και Προέδρου του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κυρίου Παντελή Σκλιά. Η εργασία αυτή θεμελιώνεται στην επιστημονική κατάρτιση που απέκτησα κατά την διάρκεια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτικές».

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον συνεπιβλέποντα Επίκουρο Καθηγητή του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς κύριο Σπύρο Ρουκανά για την ευκαιρία που μου έδωσε να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα που άπτεται των επιστημονικών μου ενδιαφερόντων αλλά κυρίως για την επιστημονική του καθοδήγηση, την ενθάρρυνση και τις χρήσιμες υποδείξεις του.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου κύριο Πύρρο Παπαδημητρίου για την προσεκτική ανάγνωση της εργασίας μου.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς την οικογένειά μου, τον σύζυγό μου Ηλία, την μητέρα μου Ειρήνη και την κόρη μου Ειρήνη-Ραφαηλία για την αγάπη, την εμπιστοσύνη και την υποστήριξη που απλόχερα μου παρείχαν κατά την διάρκεια συγγραφής της διπλωματικής εργασίας.

Η ΔΑΝΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΩΣ ΣΥΝΕΠΕΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ, 1918-1928

Σημαντικοί Όροι: Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα, ελληνική οικονομία, δανειακή πολιτική.

Περίληψη

Η περίοδος του μεσοπολέμου για την Ελλάδα, όπως και για τις άλλες χώρες που είχαν άμεσα ή έμμεσα εμπλακεί στη δίνη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (Α΄ΠΠ) και των μεταπολεμικών διεθνών ανακατατάξεων αποτελεί μια εποχή έντονων και ραγδαία εναλλασσόμενων πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων, οι οποίες καθόρισαν και την οικονομική και δανειακή πολιτική της Ελλάδος. Σημαντικά οικονομικά θέματα που αναδιπλώνονται μετά την λήξη του Α΄ΠΠ έως το 1928, χαρακτηρίζουν την περίοδο αυτή: το θέμα των συμμαχικών πιστώσεων, η κερδοσκοπία και η υποτίμηση της δραχμής μεταξύ 1919-1923, το αναγκαστικό δάνειο του Πρωτοπαπαδάκη, οι οικονομικές συνέπειες της αποκατάστασης των προσφύγων, η επιτακτική ανάγκη προσφυγής σε ξένο δανεισμό, η σύναψη δύο προσφυγικών δανείων από την Κοινωνία των Εθνών, η προσπάθεια εξυγίανσης της ελληνικής οικονομίας και σταθεροποίησης του εγχώριου νομισματικού συστήματος.

Η παρούσα εργασία στοχεύει να μελετήσει τις επιδράσεις του διεθνούς χρηματοοικονομικού περιβάλλοντος - όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά τον Α΄ΠΠ στο χρηματοοικονομικό και πιστωτικό σύστημα της Ελλάδας την περίοδο 1918-1928, μέχρι την επάνοδο του Ελευθέριου Βενιζέλου στην εξουσία, την 19^η Αυγούστου 1928 – ως προς την δανειακή πολιτική που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα, με εκτενή αναφορά στην οικονομικοπολιτική και χρηματοπιστωτική κατάσταση της χώρας.

Αναδεικνύεται ότι, η χρηματοοικονομική αστάθεια που χαρακτήριζε το διεθνές οικονομικό περιβάλλον λόγω της παγκόσμιας ύφεσης μετά τον Α΄ΠΠ, επηρέασε αρνητικά την ελληνική οικονομία με δεδομένο ότι η οικονομική πολιτική της Ελλάδος εξαρτιόταν κυρίως από τον επαχθή δανεισμό από ξένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, καθιστώντας τη με αυτό τον τρόπο πιο ευάλωτη και επιρρεπή στις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις.

THE LOAN POLICY OF GREECE AS A CONSEQUENCE OF THE FIRST WORLD WAR, 1918-1928

Keywords: World War I (WWI), global financial system, Greek economy, loan policy.

Abstract

The inter-war period for Greece, as well as for the other countries that had directly or indirectly been involved in the swirl of the World War I (WWI) and in the post war international developments, constitutes an era of intense and rapidly changing political and financial developments, which defined the fiscal and loan policy of Greece. Important financial issues were raised after the end of WWI and until 1928 and characterized this era: the issue of allied credits, the speculation and the devaluation of the drachma between 1919-1923, the Protopapadakis' compulsory loan, the financial consequences of refugees' restitution, the pressing need to request foreign loans, the agreement for two refugee loans by the League of Nations, the effort to restructure the Greek economy and to stabilize the domestic currency system.

The current paper aims to study the impacts of the international financial environment –as this was formed after WWI in the financial and credit system of Greece, in the period between 1918-1928, until Eleftherios Venizelos returned to power on August 19th, 1928– regarding the loan policy applied in Greece, with extensive references to the financial-political and financial situation of the country.

The findings show that the financial instability characterizing the international financial environment due to the global recession after WWI, has negatively influenced the Greek economy given that the financial policy of Greece depended on the onerous loans by, mostly, foreign financial institutions, rendering it more vulnerable and prone to global financial developments

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	I
ABSTRACT	II
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	III
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	IV
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	V
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ	
2.1 Εισαγωγή	6
2.2 Η Μεταπολεμική οικονομία	9
2.3 Ο Διεθνής δανεισμός	13
2.4. Συμπεράσματα	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΔΑΝΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ	
3.1 Εισαγωγή	20
3.2. Το Πολιτικοοικονομικό περιβάλλον	21
3.3. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα	24
3.4 Η Δανειακή πολιτική	32
3.5 Συμπεράσματα	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΜΕ ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	
4.1 Εισαγωγή	47
4.2 Διασύνδεση της Ελληνικής οικονομίας με το διεθνές οικονομικό περιβάλλον.	48
4.3 Συμπεράσματα	54
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	
5.1 Συμπεράσματα	58
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	67
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
1. ΕΛΛΗΝΙΚΗ	84
2. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ	87
3. ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ	88
4. ΑΡΧΕΙΑ	90

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 2.2.1: Σχέση τιμής λίρας Αγγλίας με τον Χρυσό.....	12
Διάγραμμα 3.3.3: Μηνιαία κίνηση συναλλαγματικών διαθεσίμων της Εθνικής Τράπεζας, 1919-1922	27

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 2.3.1: Σύνολο εισπράξεων και πληρωμών των κυριότερων χωρών λόγω επανορθώσεων και πολεμικών χρεών μεταξύ 1 Ιουλίου του 1924 και 30 Ιουνίου του 1931 (σε εκατομμύρια δολάρια, τρέχουσας αξίας).....	14
Πίνακας 2.3.2: Χρέη Ευρωπαϊκών χωρών στις ΗΠΑ το Μάρτιο του 1919.....	16
Πίνακας 2.3.3: Σχέδιο Dawes.....	16
Πίνακας 3.3.1: Καταθέσεις σε ελληνικές τράπεζες, 1914-1922.....	26
Πίνακας 3.3.2: Τιμάρθμος ακρίβειας ζωής κράτους, 1914-1922.....	26
Πίνακας 3.3.4: Εμβάσματα Ελλήνων μεταναστών, 1914-1922.....	28
Πίνακας 3.3.5: Βασικοί δείκτες κερδοφορίας της Εθνικής Τράπεζας, 1918-1922.....	30
Πίνακας 3.3.6: Ημερήσιο κόστος της Μικρασιατικής εκστρατείας.....	30
Πίνακας 3.4.1: Αναλυτική κατανομή κατά περίοδο των δημόσιων εξωτερικών δανείων (περίοδος 1923-1928).....	33
Πίνακας 3.4.2: Συνολική χρησιμοποίηση προϊόντος εξωτερικών δανείων.....	33
Πίνακας 3.4.3: Προϊόν εξωτερικών δανείων και υπηρεσία δημόσιου χρέους 1922-1931.....	34
Πίνακας 3.4.4: Κυκλοφορία εντόκων γραμματίων Εθνικής Αμύνης, 1923-1925.....	37

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1: Γερμανικό πληθωριστικό χρήμα.....	11
Εικόνα 2: Το τραπεζογραμμάτιο των 500 δραχμών της 6ης έκδοσης της Ε.Τ.Ε. (specimen). Κυκλοφόρησε από τις 2.1.1901 έως τις 31.12.1926. Το 1922 με το νόμο 2749/25.1.1922 περί του αναγκαστικού εσωτερικού δανεισμού διχτομήθηκε. (Ι.Α./Ε.Τ.Ε., Συλλογή τραπεζογραμμάτων).....	38
Εικόνα 3: Ο τίτλος του ομολογιακού δανείου των 3 δις. δραχμών του 1926 που εξέδωσε η Εθνική Τράπεζα για λογαριασμό του ελληνικού δημοσίου για την αποζημίωση των προσφύγων (Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος).....	43

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η περίοδος του μεσοπολέμου αποτελεί για την Ελλάδα, όπως και για τις άλλες χώρες που είχαν άμεσα ή έμμεσα εμπλακεί στη δίνη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (Α΄ΠΠ) και των μεταπολεμικών διεθνών ανακατατάξεων, μια περίοδο έντονων και ραγδαία εναλλασσόμενων πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων και δημιουργεί για την επιστημονική έρευνα πολλά ενδιαφέροντα ερωτήματα και προβληματισμούς.

Στην Ελλάδα, μετά την επανάσταση του 1909 στο Γουδί και τους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους, το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας ήρθε κοντά στην πραγματοποίησή του, οδεύοντας στην δεκαετία του '20, σε μια περίοδο παρατεταμένων πολιτικών, πολιτειακών και οικονομικών επαναπροσδιορισμών, που αντανακλώνται και στο εποικοδόμημα της κοινωνίας (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 29).

Σημαντικά οικονομικά θέματα που αναδιπλώνονται την περίοδο μετά την λήξη του Α΄ ΠΠ μέχρι την επάνοδο του Ελευθερίου Βενιζέλου στην εξουσία (19/8/1928) χαρακτηρίζουν την περίοδο αυτή: το θέμα των συμμαχικών πιστώσεων, η κερδοσκοπία και η υποτίμηση της δραχμής μεταξύ 1919-1923, το αναγκαστικό δάνειο του Πρωτοπαπαδάκη, οι οικονομικές συνέπειες της αποκατάστασης των προσφύγων, η ανάγκη ξένου δανεισμού, η σύναψη δύο προσφυγικών δανείων από την Κοινωνία των Εθνών, η προσπάθεια εξυγίανσης της ελληνικής οικονομίας και σταθεροποίησης του εγχώριου νομισματικού συστήματος.

Επίσης, σοβαρά εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα περιμένουν τον διακανονισμό τους, όπως η έναρξη νέων πολεμικών επιχειρήσεων με την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στην Σμύρνη το 1919, η αποτυχία της Μικρασιατικής εκστρατείας και η Μικρασιατική καταστροφή, η εφαρμογή της Σύμβασης της Λοζάνης (30 Ιανουαρίου 1923) αναφορικά με την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και τέλος, η αποκατάσταση και η αποζημίωση των εξ ανταλλαγέντων προσφύγων (Σβορώνος, 2007, σελ. 128).

Η παρούσα εργασία στοχεύει να μελετήσει τις επιδράσεις του διεθνούς χρηματοοικονομικού περιβάλλοντος - όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά τον Α΄ΠΠ στο χρηματοοικονομικό και πιστωτικό σύστημα της Ελλάδας την περίοδο 1918-1928, μέχρι την επάνοδο του Ελευθέριου Βενιζέλου στην εξουσία, την 19^η Αυγούστου 1928 – ως προς την δανειακή πολιτική που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα, με εκτενή αναφορά στην οικονομικοπολιτική και χρηματοπιστωτική κατάσταση της χώρας.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στην συγγραφή της εργασίας είναι η βιβλιογραφική επισκόπηση κυρίως δευτερογενών πηγών πληροφόρησης (ξένων και ελληνικών), η περιγραφική στατιστική και η μελέτη πρωτογενών πηγών, δηλαδή μέρους των ιστορικών αρχείων του Ελληνικού, Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου.

Αν και η υπό ανασκόπηση περίοδος, περίοδος διεθνών ανακατατάξεων, ραγδαίων εναλλασσόμενων πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων δημιουργεί για την επιστημονική έρευνα πολλά ενδιαφέροντα ερωτήματα και το έναυσμα για έντονες διεργασίες στον χώρο της οικονομικής επιστήμης, η μελέτη της οικονομικής ιστορίας της σύγχρονης Ελλάδος παραμένει σε νηπιακή κατάσταση όπως αναφέρει και ο Καθηγητής Mazower (2009) στην σημαντική μελέτη του *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου* με εξαίρεση την σημαντική τρίτομη μελέτη των Καλαφάτη και Πρόντζα (2011), *Οικονομική ιστορία του Ελληνικού κράτους*. Επίσης, υπήρξε έλλειψη πηγών ως προς την επίδραση του διεθνούς οικονομικού περιβάλλοντος και των διεθνών χρηματοπιστωτικών συστημάτων μετά τον Α΄ΠΠ στην ελληνική οικονομία, κενό το οποίο προσπαθεί να καλύψει η παρούσα εργασία. Η άντληση στοιχείων από ξενόγλωσσα άρθρα για τις επιπτώσεις του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου στο παγκόσμιο οικονομικό οικοδόμημα ήταν σημαντική.

Κατά την διάρκεια της βιβλιογραφικής αναζήτησης πηγών κατέστη σαφές ότι στην ελληνική βιβλιογραφία υπάρχει έλλειψη πηγών για την Ευρωπαϊκή οικονομική ιστορία με εξαίρεση τα μεταφρασμένα εγχειρίδια των Berstein, Sege and Milza, Pierre (1997), *Ιστορία της Ευρώπης*, τόμ. 3, Derek, Aldcroft H (2002), *Ευρωπαϊκή οικονομία, 1914-2000* και τέλος *Οι οικονομικές συνέπειες της Ειρήνης* του Keynes (2009). Επίσης, οι απολογισμοί της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος και η άντληση στατιστικών στοιχείων από την Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος αποτέλεσαν σημαντικές πηγές περιγραφικής στατιστικής. Επιπλέον, πηγές που κατηύθυναν το μεγαλύτερο μέρος της μελέτης για την δανειακή πολιτική της Ελλάδος ήταν η μελέτη της Τούντα-Φεργάδη Αρετής *Η δανειακή ελληνική εξωτερική πολιτική. Η περίπτωση του δεύτερου προσφυγικού δανείου, 1926-1928*, του Τσίχλη Βασιλείου,

Μικρασιατική εκστρατεία και αναγκαστικό δάνειο, του Παντελάκη Νίκου, *Συμμαχικές πιστώσεις* καθώς και το άρθρο του *Τα πολεμικά δάνεια 1918-1919, παράγοντας εξωτερικής οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης*. Η σκιαγράφηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος της χώρας επετεύχθη με τις μελέτες των Καθηγητών Κώστα Κωστή και Μιχάλη Ψαλιδόπουλου. Τέλος, η μελέτη του δανεισμού ως αναπόσπαστο μέρος της οικονομικής πολιτικής του κράτους στηρίχθηκε στα κλασικά πονήματα των Καθηγητών Ξενοφώντα Ζολώτα *Νομισματικά μελέται και Νομισματική σταθεροποίησης*, Δ. Στεφανίδη, *Η εισροή ξένων κεφαλαίων και οι οικονομικά και πολιτικά της συνέπειαι* καθώς και στην μελέτη του Π. Δερτιλή *Περί του δημοσίου χρέους της Ελλάδος*.

Η δομή της εργασίας έχει ως εξής: στο πρώτο κεφάλαιο περιλαμβάνονται η εισαγωγή, ο σκοπός, η μεθοδολογία, η δομή και η συνεισφορά της διπλωματικής εργασίας. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται το Διεθνές οικονομικό περιβάλλον, όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου στην Ευρώπη (πολεμικά χρέη, πολεμικές αποζημιώσεις, εγκατάλειψη των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του κανόνα χρυσού, προσφυγή στην ελλειμματική χρηματοδότηση, πληθωρισμός, νομισματική αστάθεια) αλλά και σε διεθνές επίπεδο (διαμόρφωση νέων πιστωτών και οφειλετών στο παγκόσμιο χρηματοοικονομικό περιβάλλον, όπως, ΗΠΑ-Ιαπωνία καθώς και νέων χρηματοπιστωτικών κανόνων).

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά την περιγραφή του οικονομικού και χρηματοπιστωτικού περιβάλλοντος της Ελλάδος (ελλείμματα στον κρατικό προϋπολογισμό, ανάγκη προσφυγής σε χρηματοδότηση μέσω εσωτερικού και εξωτερικού δανεισμού), ως απόρροια των οικονομικών επιπτώσεων του Α΄ΠΠ και της άρνησης των Συμμάχων για οικονομική βοήθεια (παροχή συμμαχικών πιστώσεων) αλλά και λόγω της ασταθούς εσωτερικής πολιτικής κατάστασης κατά την διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας και της άφιξης των προσφύγων στην Ελλάδα μετά την Μικρασιατική καταστροφή έως τον σχηματισμό της οικουμενικής κυβέρνησης του Αλέξανδρου Ζαΐμη. Αναλύεται η οικονομική κατάσταση της Ελλάδος, η οποία χαρακτηριζόταν από νομισματική αστάθεια (πληθωρισμός, υποτίμηση νομίσματος) καθώς και η οικονομική της πολιτική, η οποία στηριζόταν στην φορολογία και περισσότερο στον δανεισμό. Παράλληλα, μελετάται η δανειακή πολιτική που ακολουθήθηκε, η οποία στηρίχθηκε στον εσωτερικό δανεισμό (από εκδοτικές τράπεζες, την Εθνική Τράπεζα και την Τράπεζα της Ελλάδος), στην σύναψη αναγκαστικών δανείων αλλά περισσότερο στον εξωτερικό δανεισμό, δηλαδή στις εξωτερικές πηγές χρηματοδότησης. (ξένες τράπεζες και διεθνείς οργανισμούς).

Στο τέταρτο κεφάλαιο μελετάται η διασύνδεση της ελληνικής οικονομίας με το διεθνές οικονομικό περιβάλλον. Αναδεικνύεται ότι η οικονομική πολιτική της Ελλάδος καθώς στηριζόταν στον δανεισμό από ξένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα ήταν πιο ευάλωτη και επιρρεπής στις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις και ότι η χρηματοοικονομική αστάθεια που χαρακτήριζε το διεθνές περιβάλλον εκείνη την περίοδο, προσδιορίζει και την Ελληνική οικονομία.

Τέλος, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα μελέτης και η διαπίστωση ότι ο Α΄ΠΠ έθεσε τις οικονομίες των εμπλεκόμενων χωρών μπροστά σε νέα προβλήματα οικονομικής σταθερότητας και χρηματοδότησης που δεν μπορούσαν να λυθούν παρά μόνο με παρεμβάσεις στο νομισματικό τομέα. Μολονότι, η πολιτική ανοικοδόμησης και σταθεροποίησης που εφαρμόστηκε επέτρεψε στις περισσότερες χώρες να επιστρέψουν στον κανόνα χρυσού μέχρι το 1928 το διεθνές νομισματικό σύστημα παρέμενε ασθενέστερο απ' ότι ήταν πριν το 1914.

Η Ελλάδα, εξαρτημένη από το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα, εμφάνιζε αδυναμίες στην οικονομία της, γεγονός που την καθιστούσαν ευάλωτη στις όποιες κρίσεις. Η επιρροή των συμμαχικών χρεών στην οικονομική ανασυγκρότηση της Ευρώπης ήταν τεράστια εκείνη την εποχή καθώς η διεθνής αγορά δανεισμού κατέρρευε και οι ΗΠΑ από το 1919 έπαυσαν να ανοίγουν πιστώσεις για την ανασυγκρότηση της Ευρώπης και να στηρίζουν τα συμμαχικά νομίσματα λόγω της οικονομικής κρίσης των ετών 1919-1923. Οι δυσκολίες που δημιουργήθηκαν στην Ευρώπη από την πολιτική της Αμερικής στο ζήτημα των πιστώσεων επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την στάση των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στην Ελλάδα και ειδικότερα τις ελληνοβρετανικές σχέσεις.

Μετά την επάνοδο των ΗΠΑ στον Κανόνα Χρυσού (1919), την καθιέρωση των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών στην Συνδιάσκεψη της Γενεύης από τις νικήτριες χώρες με σκοπό να μειώσουν το κόστος δανεισμού στις διεθνείς αγορές για να εξυπηρετήσουν το χρέος που είχε υπέρμετρα διογκωθεί από τις πολεμικές δαπάνες σε προπολεμικές όμως συναλλαγματικές ισοτιμίες, την σταθεροποίηση του γερμανικού μάρκου το 1924 και την έναρξη της εφαρμογής του σχεδίου Dawes για τις επανορθώσεις που θα κατέβαλε η Γερμανία στους Συμμάχους, σημειώνεται μαζική εκροή κεφαλαίων από τις ΗΠΑ, χώρα πιστωτή προς τις ευρωπαϊκές χώρες.

Ο συνεχής, όμως, και υπέρογκος δανεισμός από τις ΗΠΑ, ο οποίος δημιούργησε υψηλά και μη βιώσιμα χρέη κατά τον μεσοπόλεμο, αποτέλεσε τροχοπέδη στην οικονομική σταθερότητα των Ευρωπαϊκών χωρών γεγονός που είχε άμεσο αντίκτυπο και στην Ελλάδα λόγω της εξαρτημένης οικονομικής της πολιτικής καθώς στηριζόταν κυρίως στον δανεισμό από ξένους πιστωτές (ΗΠΑ, Αγγλία, Γαλλία). Οι όροι των δανείων ήταν δυσμενείς λόγω της μειωμένης πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας αλλά και λόγω της υποτίμησης της δραχμής καθιστώντας δυσβάσταχτο το βάρος τους, επιβαρύνοντας τα οικονομικά του κράτους και οδηγώντας το σε έναν φαύλο κύκλο δανεισμού καθώς τα ποσά που εισπράττονταν από τα εξωτερικά δάνεια δεν κατευθύνονταν τόσο σε παραγωγικά έργα, επομένως και σε μια ευνοϊκή επίδραση του ισοζυγίου πληρωμών, όσο στην πληρωμή του εξωτερικού χρέους, εμποδίζοντας έτσι την οικονομική ανάπτυξη και ανασυγκρότηση της χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

2.1 Εισαγωγή

Ο Α΄ ΠΠ, γνωστός και ως “ο Μεγάλος πόλεμος”¹, ήταν μια σύγκρουση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων από τον Αύγουστο του 1914 έως τις 11 Νοεμβρίου του 1918. Οι Ενωμένες Δυνάμεις «Δυνάμεις της Αντάντ», η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ρωσία και οι Η.Π.Α. νίκησαν τις Κεντρικές Δυνάμεις «Τριπλή Συμμαχία», την Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Οθωμανική Αυτοκρατορία και Βουλγαρία. Στο πλευρό της Αντάντ τέθηκαν επίσης η Ελλάδα, η Σερβία και η Ιαπωνία.

Η Ευρωπαϊκή αυτή αναμέτρηση που μετατράπηκε σε παγκόσμια με την εμπλοκή των αποικιών, των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας και η απρόσμενη παράτασή του ² δημιούργησαν στους εμπλεκόμενους σοβαρά κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά προβλήματα.

Ο θάνατος δεκαοχτώ εκατομμυρίων ανθρώπων, πολεμιστών και αμάχων και η ενίσχυση του εθνικιστικού μίσους αποτέλεσαν τις κοινωνικές συνέπειες της μεγάλης αυτής σύρραξης. Οι πολιτικές συνέπειες του «Μεγάλου πολέμου» ήταν η κατάρρευση τεσσάρων μεγάλων αυτοκρατοριών (γερμανική, ρωσική, αυστριακή, οθωμανική), η δημιουργία νέων κρατών και η μεταβολή των συνόρων των υπαρχόντων. Η μεταβολή αυτή σε πολιτικό επίπεδο προήλθε από τις συνθήκες που ακολούθησαν. Οι συνθήκες ειρήνης, η συνθήκη των Βερσαλλιών, η Συνθήκη του Νεϊγύ, η Συνθήκη του Τριανόν και η Συνθήκη των Σεβρών δημιούργησαν τον νέο χάρτη της Ευρώπης. Οι σκληροί όροι των Συνθηκών άνοιξαν μια περίοδο οικονομικής δυσπραγίας και πολιτικής αστάθειας για το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης.

¹ Ο Hew Strachan αναφέρει ότι “Οι Γάλλοι και οι Βρετανοί χρησιμοποιούσαν τον τίτλο «ο Μεγάλος πόλεμος» με την έννοια ότι ο πόλεμος του 1914-1918 ήταν ένας μεγάλος ευρωπαϊκός πόλεμος. Στην αγγλική γλώσσα ο πόλεμος έγινε ευρέως γνωστός ως «Πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος» μετά το 1945”, βλ. «The First World War as a global war» που δημοσιεύθηκε στο *First World War Studies*, vol. 1 (1), 2010.

² Όπως αναφέρει ο Hillel Ticktin «Η άρχουσα τάξη δεν περίμενε τον πόλεμο να διαρκέσει περισσότερο από δύο μήνες», βλ. «Towards a Political Economy of war in capitalism, with reference to the First World War», *Journal of Socialist Theory*, vol. 42 (3), 2014.

Η Συνθήκη των Βερσαλλιών που επισημοποιούσε το τέλος του “Μεγάλου πολέμου” μετά από έξι μήνες διαπραγματεύσεων και διαβουλεύσεων μεταξύ των Συμμάχων κατέληξαν με την υπογραφή στις 28 Ιουνίου 1919 ενός ιστορικού κειμένου 450 σελίδων. Η συνθήκη³ αυτή κατονόμαζε την Γερμανία ως απολύτως υπεύθυνη «του πολέμου που τελειώνει όλους τους πολέμους», όπως πίστευαν και διαλαλούσαν εκείνη την εποχή οι ιδεαλιστές στην Ευρώπη και στην Αμερική. Υποχρέωνε την Γερμανία να εγκαταλείψει εδάφη της Γαλλίας και Πολωνίας, να παραχωρήσει τις αποικίες της στην Αφρική στις νικήτριες Γαλλία και Αγγλία και να αποζημιώσει το Βέλγιο και την Γαλλία με 34 δις δολάρια (Ευσταθιάδης, 2008).

Ίσως το πιο ταπεινωτικό σημείο της συνθήκης για την ηττημένη Γερμανία ήταν το άρθρο 231, γνωστό ως «Άρθρο της Πολεμικής Ενοχής», το οποίο ανάγκαζε τη Γερμανία να αναλάβει την αποκλειστική ευθύνη για την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου καθώς επεδίωκε την έμμεση οικονομική και στρατιωτική κυριαρχία έναντι των γειτόνων της και της Κεντρικής Ευρώπης. Ως εκ τούτου, η Γερμανία ήταν υπεύθυνη για όλες τις υλικές ζημιές που προκλήθηκαν από τον πόλεμο και της επιβλήθηκε να πληρώσει αποζημίωση στις συμμαχικές δυνάμεις για την αποκατάσταση των ζημιών. Το ποσό που κλήθηκε να πληρώσει η Γερμανία ήταν 132 δις μάρκα σύμφωνα με το σχέδιο Dawes και την Επιτροπή Επανορθώσεων.

Η Ευρώπη έβγαινε από τον πόλεμο ρημαγμένη και καταχρεωμένη (Berstein & Milza, 1997, σελ. 24). Σε οικονομικό επίπεδο υπήρξε μεγάλη κινητοποίηση προκειμένου να εξασφαλισθούν πόροι για την διεξαγωγή του πολέμου. Οι Ευρωπαϊκές χώρες όχι μόνο είχαν εξαντλήσει τον εθνικό τους πλούτο για να χρηματοδοτήσουν τον πόλεμο αλλά ήταν και υπερχρεωμένες με τεράστια εξωτερικά δάνεια.

Μετά το πέρας του Μεγάλου πολέμου, η ανάγκη καταβολής υπέρογκων αποζημιώσεων, η περίθαλψη και η εγκατάσταση μεγάλου αριθμού προσφύγων, η ανοικοδόμηση κατεστραμμένων πόλεων, ο πληθωρισμός και η υποτίμηση των εθνικών νομισμάτων είχαν δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομία τόσο των ηττημένων όσο και των νικητών. Οι εμπόλεμες χώρες για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τις πολεμικές δαπάνες και για να

³ Ο οικονομολόγος Τζον Μείναρντ Κέϊνς κατήγγειλε τη Συνθήκη ως «Καρθαγένεια» και «σκανδαλώδη» και αντιτάχτηκε έντονα στο υπερβολικό ύψος των αποζημιώσεων στο βιβλίο του *Οι οικονομικές συνέπειες της ειρήνης*. Υποστήριζε ότι η Γερμανία δεν είχε την ικανότητα να πληρώσει τις αποζημιώσεις που απαιτούσαν οι νικήτριες δυνάμεις του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και ότι αυτό θα οδηγήσει στην επανάληψή του σε πιο μεγάλη κλίμακα. Βλ. Berend Ivan T. (2009), *Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20ου αιώνα. Τα οικονομικά καθεστώτα από το Laissez-Faire στην Παγκοσμιοποίηση*, μετ.-σημ.-επιμ. Θανάσης Α. Βασιλείου, Αθήνα, Gutenberg, σελ. 92.

συνεχίσουν τον πόλεμο, προέβαιναν σε συνεχή δανεισμό κυρίως από τις ΗΠΑ, η οποία είχε επωφεληθεί από τον ευρωπαϊκό πόλεμο και καταλάβει τις οικονομικές αγορές (Κολιόπουλος, 2001, σελ. 328).

Η Γαλλία λόγω πολέμου και δαπανών βρέθηκε να έχει συσσωρεύσει τεράστιο χρέος που μετά δυσκολίας μπορούσε να εξυπηρετήσει, η Γερμανία είχε επιπλέον τους επαχθείς όρους της Συνθήκης των Βερσαλλιών και η κατάσταση της Αγγλίας ήταν παρόμοια με της Γαλλίας, δηλαδή μεγάλα ελλείμματα και συσσώρευση χρέους (Τσουλιφίδης, 2010, σελ. 2-3).

Η Μεγάλη Βρετανία είχε φθάσει στο απόγειό της ως παγκόσμιος οικονομικός ηγέτης πριν από τον Μεγάλο πόλεμο. Όπως αναφέρει ο Καθηγητής της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης Hew Strachan “*Ο εξοπλισμός του πολέμου μέχρι τότε εξαρτιόταν από την διεθνή πιστοληπτική ικανότητα της Βρετανίας*” (Hew, 2010, σελ. 11). Εξαιτίας, όμως, της μεταβιβάσεως στις Η.Π.Α. μεγάλου μέρους των επενδύσεων της έξω από την Ευρώπη για να αντιμετωπίσει τις ανάγκες του πολέμου, η Μεγάλη Βρετανία μετατράπηκε από δανειστή σε οφειλέτη (Κολιόπουλος, 2001, σελ. 327).

Εν αντιθέσει, η Αμερικανική παραγωγή δέχθηκε ισχυρή ώθηση από τις ανάγκες των Συμμάχων και τη ζήτηση από χώρες που προηγουμένως εφοδιάζονταν από την Ευρώπη και στο τέλος του πολέμου είχε αποκτήσει ένα μεγάλο πλεόνασμα στο εμπορικό ισοζύγιο πληρωμών. Επιπλέον, ως αποτέλεσμα κυρίως των δανείων που εκδόθηκαν για τους Ευρωπαίους Συμμάχους και την ρευστοποίηση στις ΗΠΑ χρεογράφων που άνηκαν σε ξένους, η Αμερική μεταμορφώθηκε από οφειλέτη σε πιστωτή και η Ιαπωνία αναδύθηκε από τον πόλεμο σε ισχυρότερη δύναμη.

Επομένως, το αποτέλεσμα της ανάσχεσης της οικονομικής δραστηριότητας στην πολεμική περίοδο ήταν η μετατόπιση της ισορροπίας οικονομικής ισχύος από την Ευρώπη προς την Αμερική και σε μικρότερο βαθμό προς τον Ειρηνικό (Derek, 2002, σελ. 30). Η Ευρώπη απώλεσε την ηγετική θέση που είχε στην παγκόσμια οικονομία. Η Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα δανειστής ολόκληρου του κόσμου ήταν πια χρεωμένη στις ΗΠΑ, κύριο χρηματοδότη των Ευρωπαϊκών χωρών κατά την διάρκεια του πολέμου και ταυτόχρονα παγκόσμιος πιστωτής, απαγκιστρωμένος όμως από τον ρόλο του παγκόσμιου οικονομικού ηγέτη.

2.2 Η Μεταπολεμική οικονομία

Ο 20^{ος} αιώνας μετά την εμπειρία του Α΄ΠΠ, ξεκίνησε με μια σημαντική αμφισβήτηση του καθεστώτος της ελεύθερης οικονομίας. Χρειάστηκαν λίγες μόνο ημέρες από την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το καλοκαίρι του 1914 για να καταρρεύσει ο κανόνας χρυσού, που αποτελούσε το νομισματικό οικοδόμημα του 19ου αιώνα (Τράπεζα της Ελλάδος, 2009, σελ. 8).

Οι πολεμικές, όμως, ανάγκες που προέκυψαν από τον «Μεγάλο πόλεμο» ανάγκασαν τις μετέχουσες χώρες να εγκαταλείψουν τον κανόνα του χρυσού για να μπορούν να εκδίδουν ελεύθερα χρήμα και προσέφυγαν στην ελλειμματική χρηματοδότηση. Η ισχύς του κανόνα χρυσού ανεστάλη και αντικαταστάθηκε από την ρύθμιση των κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών, ο καθορισμός των οποίων – ελλείπει της Βρετανικής κυριαρχίας – ανατέθηκε στις εθνικές νομισματικές αρχές. Κάθε χώρα μπορούσε να καθορίσει την αύξηση της νομισματικής της κυκλοφορίας ανεξάρτητα από τις μεταβολές των συναλλαγματικών της αποθεμάτων (Ψαλιδόπουλος, 2014, σελ. 11).

Ολόκληρη η Ευρωπαϊκή ήπειρος εγκατέλειψε την φιλελευθεροποίηση των συναλλαγών, την οικονομία της αγοράς και την ελεύθερη οικονομία και επέστρεψε στον προστατευτισμό, τον κρατικό παρεμβατισμό και σ' ένα σύστημα ελεγχόμενης αγοράς ⁴ (Berend, 2009, σελ. 80).

Επίσης, η απονομιμοποίηση και διάλυση των νομισματικών ενώσεων (Λατινική Νομισματική Ένωση, Σκανδιναβική Νομισματική Ένωση, Γερμανική Νομισματική Ένωση) είχε σαν αποτέλεσμα την έξαρση του αισθήματος ανασφάλειας και την περαιτέρω εξασθένηση των δεσμών συνεργασίας κυρίως μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών. Τα φαινόμενα αυτά οδήγησαν σταδιακά σε ενίσχυση του προστατευτισμού με την υιοθέτηση ποικίλων νόμων που ενίσχυναν την κατανάλωση εγχώριων προϊόντων και επέβαλλαν δασμούς στις εισαγωγές. Οι επιπτώσεις του πολέμου στην παραγωγική υποδομή, η πολιτική αστάθεια που μάστιζε πολλές ευρωπαϊκές ηπειρωτικές χώρες και οι πολιτικές εξεγέρσεις σε χώρες όπως

⁴ Ο Τζον Μείναρντ Κέινς, στην διάλεξη Sidney Ball (1924) στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, αμφισβήτησε τις απόψεις υπέρ της ελεύθερης οικονομίας. Στο κείμενό του, *The End of Laissez-faire*, προφήτευε μια νέα εποχή. Η εμπειρία του πολέμου έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των επαναστατικών απόψεών του και στην άρνηση της βασικής αρχής του Adam Smith, βλ. Berend Ivan T. (2009), *Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20^{ου} αιώνα. Τα οικονομικά καθεστώτα από το Laissez-Faire στην Παγκοσμιοποίηση*, μετ.-σημ.-επιμ. Θανάσης Α. Βασιλείου, Αθήνα, Gutenberg, σελ. 77.

Γερμανία, η Ουγγαρία και η Αυστρία οδήγησαν σε εξαιρετικό αρνητικό κλίμα εμπιστοσύνης προς την οικονομία και σε παρατεταμένη ανεργία και στην αύξηση του εθνικισμού (Ψαλιδόπουλος, 2014, σελ. 12).

Ως προς την δημοσιονομική σκοπιά, η πολεμική οικονομία χαρακτηριζόταν από νέους φόρους και δημόσια έσοδα, μεγαλύτερες πολεμικές δαπάνες από τα έσοδα, δημόσιο δανεισμό και μεγάλο δημοσιονομικό έλλειμμα. Το έλλειμμα έπρεπε να καλυφθεί με δημόσιο δανεισμό, έτσι η πληθωριστική χρηματοδότηση έγινε αναπόφευκτη. Η τελική πηγή πολεμικής χρηματοδότησης ήταν η εκτύπωση τραπεζογραμματίων. Η προσφορά χρήματος πήρε ανεξέλεγκτες διαστάσεις και οι τιμές αυξήθηκαν. Ο πόλεμος οδήγησε σε έναν επιταχυνόμενο ρυθμό πληθωρισμού λόγω της χρηματοδότησης της πολεμικής οικονομίας, της συσσώρευσης τεράστιων χρεών, των σοβαρότατων μειώσεων της αγροτικής και βιομηχανικής παραγωγής, του βαρύτατου φορτίου της ανοικοδόμησης και της καταβολής των πολεμικών αποζημιώσεων⁵.

Οι συνέπειες του πολέμου άσκησαν τεράστια επίδραση στην οικονομία. Όλες οι χώρες, οι οποίες είχαν υποστεί τις οικονομικές επιπτώσεις του Α΄ΠΠ έπρεπε να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της νομισματικής εξυγίανσης και νομισματικής σταθεροποίησης (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978, σελ. 1). Πρωταρχικός στόχος των δημοσιονομικών και νομισματικών αρχών ήταν η διατήρηση της σταθερότητας των τιμών πάση θυσία, ώστε να τιθασευτούν οι επίμονες πληθωριστικές πιέσεις που είχε προκαλέσει ο πόλεμος και να αποκατασταθεί η διεθνής μακροοικονομική ισορροπία (Τράπεζα της Ελλάδος, 2009, σελ. 9).

Το 1919 οι ΗΠΑ αποφάσισαν να υιοθετήσουν τον Κανόνα του Χρυσού και αυτό οδήγησε τις μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες να οργανώσουν, την Διάσκεψη της Γένοβας με κεντρικό στόχο την σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών.

⁵ Η Γερμανία δοκιμάστηκε σκληρά από τον υπερπληθωρισμό. Τον Νοέμβριο του 1923 ένα δολάριο αντιστοιχούσε στο αστρονομικό ποσό των 4,2 δισεκατομμυρίων μάρκων: 30 χαρτοποιεία, 150 εκτυπωτικές επιχειρήσεις και 2.000 εκτυπωτικές μηχανές λειτουργούσαν επί 24ώρου βάσεως για να τυπώνουν χαρτονομίσματα χωρίς καμία ανταλλακτική αξία. Βλ. Berend Ivan T. (2009), *Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20^{ου} αιώνα. Τα οικονομικά καθεστώτα από το Laissez-Faire στην Παγκοσμιοποίηση*, μετ.-σημ.-επιμ. Θανάσης Α. Βασιλείου, Αθήνα, Gutenberg, σελ. 89.

Η έννοια της νομισματικής σταθερότητας ταυτίστηκε με την επάνοδο στον χρυσό κανόνα⁶ (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978, σελ. 1). Λίγο αργότερα ήρθε και το τρομακτικό σόκ του γερμανικού υπερπληθωρισμού, το οποίο υπονόμεισε τις οικονομικές ρυθμίσεις της συνθήκης των Βερσαλλιών (βλ. εικόνα 1)

Εικόνα 1

Γερμανικό πληθωρικό χρήμα. Η ονομαστική αξία του τραπεζογραμματίου αυτού είναι δύο δισεκατομμύρια μάρκα. Πρίν μπορέσουν να τυπώσουν τέτοια χαρτονομίσματα, αύξησαν την ονομαστική αξία στα υπάρχοντα χαρτονομίσματα, σφραγίζοντας νέες αξίες επάνω σε αυτά. Ακόμη κι έτσι, ένας κοινός επιχειρηματίας έπρεπε να μεταφέρει δέματα χαρτονομίσματος σε μεγάλες δεσμίδες ή χαρτοφύλακες για να έχει αρκετό χαρτονόμισμα ώστε να διεξαγάγει ακόμη και μικρές συναλλαγές (*Από την Παγκόσμια Συλλογή Χαρτονομισμάτων της Chase Manhattan Bank της Νέας Υόρκης. Χρησιμοποιήθηκε με την άδειά της).

Πηγή: Clough Shepard B. – Rap Richard T. (1980), *Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία, τόμ. Β': Η οικονομική ανάπτυξη του δυτικού πολιτισμού*, μετ. Φ. Διαμαντόπουλος, Μ. Κολλιάκος, Γ. Ταλαρούγκας, Φ. Χαμόδρακας, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ. 556.

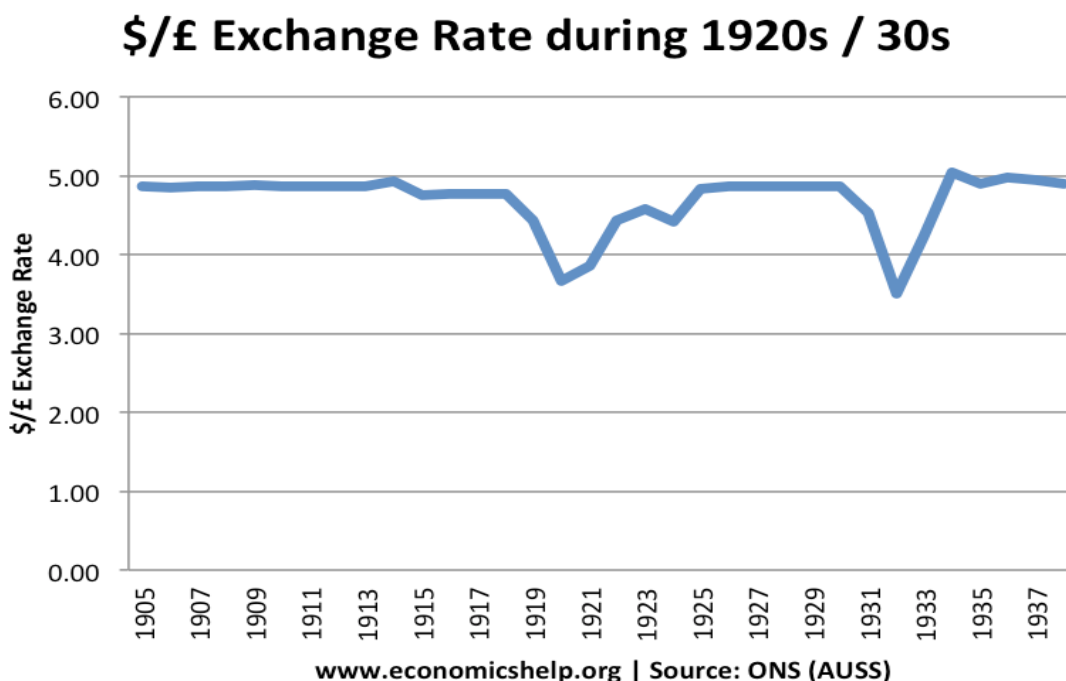
⁶ Ο πλήρης κανόνας του χρυσού (full gold standard) ή κανόνας χρυσού νομίσματος (specie standard) που επικρατούσε κατά την προπολεμική περίοδο εγκαταλείφθηκε. Αντί αυτού, υιοθετήθηκε γενικά μια ηπιότερη εκδοχή του κανόνα του χρυσού. Η πλειονότητα των χωρών προτιμούσε έναν κανόνα χρυσού συναλλάγματος (Gold Exchange Standard), σύμφωνα με τον οποίο οι νομισματικές αρχές μιας χώρας συνέδεαν το εθνικό νόμισμα με το χρυσό έμμεσα, διατηρώντας σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία με ένα ξένο νόμισμα που ήταν είτε ένα χρυσό νόμισμα είτε ένας κανόνας χρυσού νομίσματος και η κεντρική τράπεζα μιας χώρας είχε την υποχρέωση να διατηρεί την αξία του εθνικού νομίσματος σε ισοτιμία με το χρυσό νόμισμα κάποιας άλλης χώρας, αγοράζοντας και πουλώντας ξένο συνάλλαγμα στην ισοτιμία του με το χρυσό. Βλ. Aldcroft Derek H. (2002), *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία, 1914-2000*, Αλεξάνδρεια, σελ. 83.

Εξαντλημένες από τον πόλεμο και αγχωμένες από την μεταπολεμική ύφεση, οι νικήτριες χώρες με τον κανόνα του χρυσού ήθελαν να μειώσουν το κόστος δανεισμού στις διεθνείς αγορές για να εξυπηρετήσουν το χρέος που είχε υπέρμετρα διογκωθεί από τις πολεμικές

δαπάνες. Επίσης, ο αυτοματισμός στη ρύθμιση της νομισματικής κυκλοφορίας και των συναλλαγματικών ισοτιμιών που προσέφερε ο κανόνας χρυσού προκαλούσε εντύπωση (Χριστοδουλάκης, 2007) αν και ο Αμερικανός οικονομολόγος Eichengreen υποστήριζε ότι το καθεστώς του Χρυσού κανόνα δεν ήταν αυτόματο αλλά ουσιαστικά στηριζόταν στην συνεργασία της Κεντρικής Τράπεζας με τις εγχώριες τράπεζες (Wolf, 2010, p. 343)

Στην Συνδιάσκεψη της Γενεύης το 1922, υιοθετήθηκε ο κανόνας του χρυσού συναλλάγματος που αφορούσε την υποχρέωση να συμπεριληφθούν στα συναλλαγματικά διαθέσιμα των κρατών νομίσματα μετατρέψιμα σε χρυσό, όπως η βρετανική στερλίνα. Η Μεγάλη Βρετανία, επιστέφοντας το 1925 στον κανόνα χρυσού, όρισε την ισοτιμία του νομίσματός της προπολεμικά, σε υψηλά επίπεδα (βλ. Διάγραμμα 2.2.1).

Διάγραμμα 2.2.1: Σχέση τιμής λίρας Αγγλίας με τον Χρυσό

Πηγή: *UK Economy in the 1920s*.

Η στροφή προς την κανονικότητα σηματοδοτήθηκε από τη σταθεροποίηση των νομισμάτων και την αποκατάσταση του κανόνα χρυσού από δεκαέξι χώρες μεταξύ των ετών 1923-6 και από άλλες τέσσερις το 1927-29 (Berend, 2009, σελ. 96).

Ιδιάζουσα περίπτωση ήταν των Ηνωμένων Πολιτειών, όπου, ουσιαστικά, έγινε πρόσδεση του χρυσού στο δολάριο και όχι πρόσδεση του δολαρίου στον χρυσό. (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978, σελ. 2). Το εμπορικό ισοζύγιο των ΗΠΑ ήταν τόσο πλεονασματικό, ώστε οι Αμερικανοί συγκέντρωσαν και αποθήκευσαν την μισή από την ποσότητα χρυσού που κυκλοφορούσε στον κόσμο και εξακολουθούσαν να τους χρωστούν χρυσό αξίας δέκα εκατομμυρίων δολαρίων (Κρεμμυδάς, 2006, σελ. 362).

Επομένως, στο διεθνές νομισματικό σύστημα οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν ως ένα βαθμό τη δυνατότητα να καθορίζουν αυθαίρετα την αξία του δολαρίου χωρίς να λαμβάνουν υπ' όψη τη διεθνή κίνηση του χρυσού. Δεδομένου ότι τα περισσότερα νομισματικά συστήματα είχαν εφαρμόσει κανόνα δολαρίου, και συνεπώς εξαρτιόνταν από το κατευθυνόμενο ουσιαστικά σύστημα των Ηνωμένων Πολιτειών, προστέθηκε μ' αυτό τον τρόπο, παράλληλα προς την αυξανόμενη στενότητα χρυσού, ένα νέο μειονέκτημα στη λειτουργία του διεθνούς νομισματικού συστήματος καθώς η εξάρτηση του νομισματικού συστήματος από την ασταθή αξία του χρυσού επηρεαζόταν σημαντικά και από τις μεταβολές του όγκου και του κόστους της παραγωγής του (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978, σελ. 2).

2.3 Ο Διεθνής δανεισμός

Ο Α΄ΠΠ άσκησε βαθύτατη επίδραση στο πρότυπο και στον χαρακτήρα των διεθνών χρεών και του διεθνούς δανεισμού. Πρώτον, δημιουργήθηκαν νέα χρέη μεταξύ κρατών, με την μορφή των επανορθώσεων και των πολεμικών δανείων.

Χαρακτηριστικό ήταν το ζήτημα των διασυμμαχικών χρεών, η λύση του οποίου χρόνιζε λόγω της αδυναμίας των πρώην Συμμάχων να διακανονίσουν μια παράμετρο των οικονομικών τους σχέσεων με τεράστια σημασία για το διεθνές εμπόριο και τις διακρατικές

πληρωμές (Ψαλιδόπουλος, 2014, σελ. 11) (Βλ. πίνακα 2.3.1.). Η οικονομική συνεργασία μεταξύ Βρετανίας, Γαλλίας και ΗΠΑ σκόνταψε στην εκτεταμένη διαμάχη μεταξύ τους για την σύνδεση των διασυμμαχικών πολεμικών χρεών με τις πολεμικές αποζημιώσεις (Derek, 2002, σελ. 26- 28). Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, η Γαλλία όφειλε 3.030 εκατ. δολ. στη Μεγάλη Βρετανία και 3.991 εκατ. δολ. στις Η.Π.Α. Η Βρετανία όφειλε 4.661 εκατ. δολ. στις ΗΠΑ και εκτός από την Γαλλία, είχε λαμβάνειν άλλα 8.141 εκατ. δολάρια από διάφορες χώρες (Ψαλιδόπουλος, 2014, σελ. 11-12).

Πίνακας 2.3.1 Σύνολο εισπράξεων και πληρωμών των κυριότερων χωρών λόγω επανορθώσεων και πολεμικών χρεών μεταξύ 1 Ιουλίου του 1924 και 30 Ιουνίου του 1931 (σε εκατομμύρια δολάρια, τρέχουσας αξίας)

Χώρα	Εισπράξεις από		Πληρωμές σε			Καθαρή θέση Πλεονάζουσες εισπράξεις (+), Πληρωμές (-)
	Γερμανία	Όλες οι κυριότερες οφειλέτριες χώρες	Ηνωμένες Πολιτείες	Μεγάλη Βρετανία	Σύνολο	
Μ.Βρετανία	546,9	881,3	1.122,1		1.122,1	-240,8
Γαλλία	1.426,0	1.426,0	220,8	197,1	417,9	+1.008,1
Ιταλία	203,2	203,2	33,0	107,1	140,1	+63,1
Βέλγιο	182,2	182,2	39,8	12,2	52,0	+130,2

Πηγή: Clough Shepard B. – Rap Richard T. (1980), *Ευρωπαϊκή Οικονομική ιστορία, τόμ. Β΄: Η οικονομική ανάπτυξη του δυτικού πολιτισμού*, μετ. Φ. Διαμαντόπουλος, Μ. Κολλιάκος, Γ. Ταλαρούγκας, Φ. Χαμόδρακας, Παπαζήσης, Αθήνα, σελ. 553.

Δεύτερον, η πιστωτική θέση της Δυτικής Ευρώπης μεταβλήθηκε και η θέση της Ευρώπης στην παγκόσμια οικονομία άρχισε να φθίνει. Σχεδόν, όλες οι χώρες είδαν την παραγωγή τους να μειώνεται. Ο πόλεμος αποδυνάμωσε τον παραγωγικό μηχανισμό των οικονομιών και προκάλεσε προβλήματα ισοζυγίου πληρωμών που οδήγησε στην υιοθέτηση πληθωριστικών μεθόδων χρηματοδότησης. Οι πιστωτικές πράξεις έγιναν η κύρια πηγή χρηματοδότησης του πολέμου. Η Γερμανία και η Γαλλία στηρίχθηκαν σχεδόν εξ ολοκλήρου στο δανεισμό. Κατά μέσο όρο ποσοστό άνω του 80 τοις εκατό των συνολικών πολεμικών δαπανών των εμπόλεμων χρηματοδοτήθηκε με δανεισμό. Πολλές ευρωπαϊκές χώρες μετατράπηκαν σε οικονομίες εξαρτημένες από εξωτερικές πηγές χρηματοδότησης ενώ ορισμένες υποχρεώθηκαν να πουλήσουν περιουσιακά στοιχεία εγχώρια και εξωτερικά (Derek, 2002, σελ. 26- 28).

Αυτή η μέθοδος χρηματοδότησης του πολέμου δεν ήταν υποχρεωτικό να είναι υπέρμετρα πληθωριστική αν τα δάνεια είχαν αντληθεί από πραγματικές αποταμιεύσεις. Στην πραγματικότητα όμως μέρος της χρηματοδότησης είχε αντληθεί διαμέσου της τραπεζικής πίστης. Οι τράπεζες είτε χορηγούσαν δάνεια στις κυβερνήσεις με την δημιουργία νέου χρήματος είτε λάμβαναν υποσχέσεις πληρωμής από τις κυβερνήσεις και ακολούθως προχωρούσαν στην αύξηση της προσφοράς χρήματος χρησιμοποιώντας ως αποθέματα τις υποσχέσεις αυτές. Τα δημόσια χρέη συσσωρεύονταν ταχύτατα και ταυτόχρονα αυξάνονταν το ποσοστό του βραχυπρόθεσμου χρέους (Derek, 2002, σελ. 26).

Η κυβέρνηση των ΗΠΑ, ως κύριος χρηματοδότης και πιστωτής των Ευρωπαϊκών χωρών και μετά τον πόλεμο, μεταξύ Μαΐου 1917 και Απριλίου 1919 εξέδωσε τέσσερα «Liberty Loan» και ένα μεταπολεμικό «Victory Loan» με σκοπό να δανείσει τους Συμμάχους 9.6 εκατομμύρια δολάρια ⁷ (βλ. πίνακα 2.3.2.). Το πρόγραμμα, όμως, της οικονομικής βοήθειας της κυβέρνησης των ΗΠΑ για περίθαλψη και ευρωπαϊκή οικοδόμηση περιορίστηκε απότομα και η προσφορά χρηματοοικονομικών πόρων μειώθηκε αρκετά κατά την τριετία 1920 έως 1923, λόγω της σύντομης κρίσης που βρέθηκε αντιμέτωπη η παγκόσμια οικονομία. Το εκκρεμές του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος ταλαντευόταν μεταξύ του δανεισμού και της μικρής συμμετοχής των ΗΠΑ στα διεθνή οικονομικά ζητήματα. Η άρνηση των ΗΠΑ να επωμισθούν τον ρόλο του παγκόσμιου οικονομικού ηγέτη δημιούργησε δυσαρέσκεια στους Ευρωπαίους. Από την άλλη τα δάνεια άμεσης βοήθειας, που χορηγούνταν υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών, μέλος της οποίας αρνήθηκαν να είναι οι ΗΠΑ, αποτέλεσαν σημαντική πηγή αρωγής ⁸ (Derek, 2002, σελ. 95)

⁷ Βλ. Frieden Jeff, “Sectoral conflict and foreign economic policy, 1914-1940”, *International Organization*, vol. 42 (1), 1988, σελ. 71.

⁸ Η Κοινωνία των Εθνών, επίτευγμα της Συνθήκης των Βερσαλλιών, στην οποία μετείχαν αρχικά οι νικήτριες χώρες, ήταν ένα είδος διαιτητικού οργανισμού ο οποίος θα μεσολαβούσε για να αποφεύγονται κρίσεις οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε πόλεμο. Μολονότι, εισηγητής της δημιουργίας της ήταν ο πρόεδρος των ΗΠΑ Γουίλσον- ο οποίος υπέβαλε στη Διάσκεψη και τα ιστορικά «14 σημεία» του για εμπέδωση της ειρήνης - οι ΗΠΑ δεν έλαβαν μέρος, επειδή ουδέποτε η Γερουσία ενέκρινε τα σχετικά κείμενα.

Πίνακας 2.3.2 Χρέη ευρωπαϊκών χωρών στις ΗΠΑ το Μάρτιο του 1919

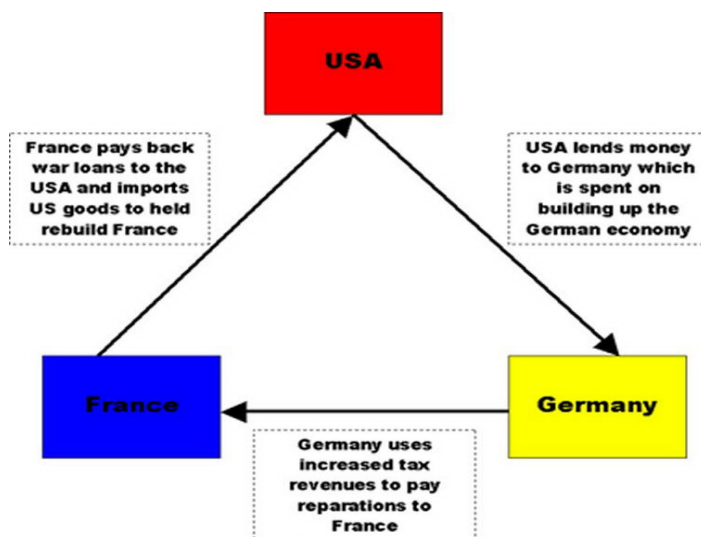
Χρέη ευρωπαϊκών χωρών στις ΗΠΑ το Μάρτιο του 1919

Χώρα	χρέος (εκατομμύρια δολάρια)
Γαλλία	2.950.762
Μ. Βρετανία	4.166.318
Ιταλία	1.648.034
Βέλγιο	347.691
Ρωσία	187.729
Τσεχοσλοβακία	61.256
Ρουμανία	28.205
Σερβία	26.175
Ελλάδα	15.000

Πηγή: Κρεμμυδάς Βασίλης (2006), *Εισαγωγή στην Οικονομική ιστορία της Ευρώπης (16^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, β' αναθεωρημένη έκδ., Τυπωθήτω, Αθήνα, σελ. 357

Μετά το Σχέδιο Dawes το 1924 από την Επιτροπή Επανορθώσεων (βλ. πίνακα 2.3.3) που είχε ως σκοπό την ανάκαμψη της Γερμανικής οικονομίας, σημειώθηκε μαζική εκροή κεφαλαίων από τα έθνη πιστωτές προς τον υπόλοιπο κόσμο, ώστε να χρηματοδοτηθούν διάφορα σχέδια, τα οποία αρχικά αποσκοπούσαν στην αποκατάσταση των δημόσιων οικονομικών, έπειτα από την εξάρθρωση που προκάλεσε ο πόλεμος. (Mazower, 2009, σελ. 27).

Πίνακας 2.3.3. Σχέδιο Dawes

Πηγή: *Allemagne, les étapes vers la politique d'une jeune fille juive 1906 – 1933*, p. 23.

Η στήριξη, όμως, σε ξένα κεφάλαια μεταπολεμικά συνέβαλε στη δημιουργία περισσότερων προβλημάτων από όσα έλυσε. Ένα από τα κύρια προβλήματα ήταν ότι δεν δόθηκε η πρέπει προσοχή ώστε να διασφαλιστεί ότι το χρέος θα ήταν βιώσιμο. Μικρό μόνο μέρος των κρατικών δανείων -ένα ποσοστό μεταξύ 30 και 50 τοις εκατό- χρησιμοποιήθηκε για την αύξηση της παραγωγικής ικανότητας των οφειλετριών χωρών. (Derek, 2002, σελ. 96). Τα κράτη επιβαρύνθηκαν με δανεισμό, τον οποίο μπορούσαν να εξυπηρετήσουν μόνο συνάπτοντας νέα δάνεια, χωρίς να συνεισφέρουν στη διαδικασία της ανάπτυξης με έναν τρόπο που θα είχε αποκαταστήσει τις θεμελιώδεις ανισοροπίες (ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών) με αποτέλεσμα η κρίση χρέους να βυθίσει την ευρωπαϊκή οικονομία.

Επομένως, ο διεθνής δανεισμός της δεκαετίας του 1920 δημιούργησε μια ψευδαίσθηση υγείας και σταθερότητας, που δεν υπήρχαν στην πραγματικότητα. Όσο συνεχιζόταν η ροή κεφαλαίων προς τις οφειλέτριες χώρες, το βάρος της εξυπηρέτησης του χρέους αυξανόταν. Η διαδικασία αυτή διεύρυνε τις ρωγμές στο διεθνές οικονομικό οικοδόμημα, με αποτέλεσμα όταν η ροή κεφαλαίων σταμάτησε τελικά, η φαινομενική σταθερότητα του συστήματος υπονομεύθηκε.

2.4. Συμπεράσματα

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρήσαμε να αναλύσουμε το διεθνές οικονομικό περιβάλλον, όπως αυτό διαμορφώθηκε κατά την διάρκεια του Α΄ΠΠ και μετά στην Ευρώπη αλλά και σε διεθνές επίπεδο. Διαπιστώσαμε ότι αν και ο Α΄ΠΠ ήταν μια γενικευμένη σύγκρουση των Ευρωπαϊκών δυνάμεων, κυρίως, οικονομικού χαρακτήρα που είχε ως σκοπό την ανάγκη πολλών ευρωπαϊκών κρατών να επεκτείνουν τα εδάφη τους ώστε να εξασφαλίσουν πρώτες ύλες, νέες αγορές και να ενισχύσουν την εθνική τους κυριαρχία, εν τούτοις ο πόλεμος αυτός δημιούργησε οικονομική δυσπραγία.

Οι πολεμικές ανάγκες που προέκυψαν από τον Α΄ΠΠ ανάγκασαν τις μετέχουσες χώρες να εγκαταλείψουν τον κανόνα του χρυσού για να μπορούν να εκδίδουν ελεύθερο χρήμα. Η έκδοση, όμως, χρήματος ελεύθερα δημιούργησε ραγδαίο πληθωρισμό καθώς κάθε χώρα -ελλείπει της Βρετανικής κυριαρχίας- μπορούσε να καθορίσει την αύξηση της νομισματικής της κυκλοφορίας ανεξάρτητα από τις μεταβολές των συναλλαγματικών της αποθεμάτων, γεγονός που οδήγησε στην υποτίμηση των κυριοτέρων ευρωπαϊκών νομισμάτων.

Όπως είδαμε, μετά το τέλος του πολέμου, η ανάγκη καταβολής υπέρογκων αποζημιώσεων, η περίθαλψη και η εγκατάσταση μεγάλου αριθμού προσφύγων, η ανοικοδόμηση κατεστραμμένων πόλεων, ο πληθωρισμός και η υποτίμηση των εθνικών νομισμάτων οδήγησαν τις Ευρωπαϊκές να καταφύγουν σε έναν ανεξέλεγκτο δανεισμό. Η Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα δανειστής ολόκληρου του κόσμου ήταν πια χρεωμένη στις ΗΠΑ, κύριο χρηματοδότη των Ευρωπαϊκών χωρών κατά την διάρκεια του πολέμου και ταυτόχρονα παγκόσμιος πιστωτής, απαγκιστρωμένος όμως από τον ρόλο του παγκόσμιου οικονομικού ηγέτη.

Μια άλλη σημαντική πτυχή της μεταπολεμικής οικονομίας ήταν η βαθύτατη επίδραση που άσκησε ο Α΄ΠΠ στο πρότυπο και τον χαρακτήρα του διεθνούς δανεισμού καθώς δημιουργήθηκαν νέα χρέη μεταξύ κρατών, με την μορφή των επανορθώσεων και των πολεμικών δανείων. Επιπλέον, η αδυναμία των ισχυρών (ΗΠΑ, Αγγλία, Γαλλία) να συνεργασθούν για την αντιμετώπιση της οικονομικής δυσπραγίας που χαρακτήριζε την ευρωπαϊκή οικονομία και η διαμάχη μεταξύ τους για την σύνδεση των διασυμμαχικών χρεών με τις πολεμικές αποζημιώσεις αποτέλεσε τροχοπέδη. Η επιρροή, όμως, των συμμαχικών χρεών στην οικονομική ανασυγκρότηση της Ευρώπης ήταν τεράστια εκείνη την εποχή καθώς η διεθνής αγορά δανεισμού κατέρρευε λόγω της οικονομικής κρίσης των ετών 1919-23 και οι ΗΠΑ από το 1919 έπαυσαν να ανοίγουν πιστώσεις για την ανασυγκρότηση της Ευρώπης και να στηρίζουν τα συμμαχικά νομίσματα.

Η ρύθμιση των πολεμικών χρεών αποτελούσε ναι μεν δύσκολη υπόθεση λόγω της εκτεταμένης διαμάχης των πρώην Συμμάχων αλλά και το κομβικό σημείο προκειμένου η Αμερικάνικη οικονομία να προχωρήσει στην οικονομική ενίσχυση των ευρωπαϊκών χωρών. Για να μπορέσουν οι νικήτριες ευρωπαϊκές χώρες με την σειρά τους να ανταπεξέλθουν στις καταβολές των χρεών τους προς τις ΗΠΑ θα έπρεπε προηγουμένως οι ηττημένοι και ειδικότερα η Γερμανία να καταβάλουν τις επανορθώσεις. Τον τερματισμό των επανορθώσεων υποστήριζε η Βρετανία αλλά αντιδρούσαν τόσο η Γαλλική όσο και η Αμερικάνικη κυβέρνηση, η πρώτη επειδή υπολόγιζε στις γερμανικές επανορθώσεις για να καλύψει τα κρατικά ελλείμματα και η δεύτερη για να μπορέσει έτσι να εξασφαλίσει την πληρωμή των τεράστιων ποσών που είχε δανείσει κατά την διάρκεια του πολέμου στους νικητές. Οι δυσκολίες που δημιουργήθηκαν στην Ευρώπη από την πολιτική της Αμερικής στο ζήτημα των πιστώσεων επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την στάση των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στην Ελλάδα.

Επιπλέον, η Συνθήκη των Βερσαλλιών (28 Ιουνίου 1919) που επισημοποίησε το τέλος του Μεγάλου πολέμου δεν περιελάμβανε διατάξεις για την οικονομική και δημοσιονομική ανάκαμψη της Ευρώπης. Όπως αναφέρει ο Keynes «*οι επανορθώσεις της Γερμανίας προς τις συμμαχικές δυνάμεις ήταν η κύρια παρέμβαση της Συνθήκης στο οικονομικό πεδίο*» αλλά και η άρνηση των ΗΠΑ να επωμισθούν τον ρόλο του παγκόσμιου οικονομικού ηγέτη δημιουργούσε δυσαρέσκεια.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν ότι ο Α΄ΠΠ έθεσε τις οικονομίες των εμπλεκόμενων χωρών μπροστά σε νέα προβλήματα οικονομικής σταθερότητας και χρηματοδότησης που δεν μπορούσαν να λυθούν παρά μόνο με παρεμβάσεις στο νομισματικό τομέα. Η πολιτική οικονομικής ανοικοδόμησης και νομισματικής σταθεροποίησης που εφαρμόστηκε επέτρεψε στις περισσότερες χώρες να επιστρέψουν στον κανόνα χρυσού συναλλάγματος μέχρι το 1928 το διεθνές, όμως, νομισματικό σύστημα παρέμενε ασθενέστερο απ' ότι ήταν πριν το 1914. Μετά την επάνοδο των ΗΠΑ στον Κανόνα Χρυσού (1919), την καθιέρωση των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών στην Συνδιάσκεψη της Γενεύης από τις νικήτριες χώρες με σκοπό να μειώσουν το κόστος δανεισμού στις διεθνείς αγορές για να εξυπηρετήσουν το χρέος που είχε υπέρμετρα διογκωθεί από τις πολεμικές δαπάνες σε προπολεμικές όμως συναλλαγματικές ισοτιμίες, την σταθεροποίηση του γερμανικού μάρκου το 1924 και την έναρξη της εφαρμογής του σχεδίου Dawes για τις επανορθώσεις που θα κατέβαλε η Γερμανία στους Συμμάχους, σημειώνεται μαζική εκροή κεφαλαίων από τις ΗΠΑ, χώρα πιστωτή προς τις ευρωπαϊκές χώρες.

Είδαμε, όμως, ότι η συνεχής εισροή κεφαλαίων αν και απέβλεπε στην αύξηση της παραγωγικής ικανότητας των χωρών, στην εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών τους και στην διασφάλιση της νομισματικής τους σταθερότητας τελικά δεν ευοδώθηκε. Ο συνεχής και υπέρογκος δανεισμός από τις ΗΠΑ, δημιούργησε υψηλά και μη βιώσιμα χρέη κατά τον μεσοπόλεμο και αποτέλεσε τροχοπέδη στην οικονομική και δημοσιονομική σταθερότητα των Ευρωπαϊκών χωρών γεγονός που είχε άμεσο αντίκτυπο και στην Ελλάδα, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, γιατί καθώς η οικονομική της πολιτική στηριζόταν κυρίως στον δανεισμό από ξένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα ήταν πιο ευάλωτη και επιρρεπής στις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις και η χρηματοοικονομική αστάθεια που χαρακτήριζε το διεθνές περιβάλλον εκείνη την περίοδο προσδιόριζε και την ελληνική οικονομία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΔΑΝΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΜΕΤΑ ΤΟΝ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

3.1 Εισαγωγή

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο Α΄ΠΠ συντάρραξε την Ευρώπη και οι Ευρωπαϊκές χώρες προέβησαν σε μεγάλη δαπάνη των οικονομικών τους πόρων. Ο νομισματικός μηχανισμός διαταράχθηκε και δημιουργήθηκε αταξία στην οικονομική ζωή, στην ισοτιμία των νομισμάτων και στα δημόσια οικονομικά.

Η οικονομική κατάσταση, όμως, της Ελλάδας είχε εξουθενωθεί πολύ πριν ξεκινήσει ο Α΄ ΠΠ. Το τεράστιο δημόσιο χρέος που είχε συσσωρευθεί από την εποχή της Ελληνικής Επανάστασης προερχόταν από τα διάφορα δάνεια, τα οποία είχαν ως επί το πλείστον καλύψει στρατιωτικές και τρέχουσες οικονομικές ανάγκες, και μόνο κατά ένα μικρό ποσοστό είχαν χρησιμοποιηθεί για την ανάπτυξη της οικονομίας.

Αλλά και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η πολεμική περίοδος που ακολούθησε την Επανάσταση στο Γουδί (1909) είχε για την Ελλάδα διάρκεια μεγαλύτερη από δέκα χρόνια. Μετά τους δύο Βαλκανικούς πολέμους, 1912-1913 ακολούθησε η επιστράτευση του 1915 επί εννέα μήνες, η Επανάσταση της Θεσσαλονίκης, ο αποκλεισμός ενός μέρους του ελληνικού βασιλείου το 1916, και η συμμετοχή της χώρας στον Α΄ΠΠ το 1917. Παρά την λήξη του Α΄ ΠΠ η Ελλάδα απέστειλε στρατό στη Νότια Ρωσία και διεξήγαγε την απελευθερωτική εκστρατεία της Μικράς Ασίας και της Θράκης, 1918-1922. Η πολεμική αυτή περίοδος έληξε τυπικά με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης στις 24 Ιουλίου 1923 (Τραγάκης, 2001, σελ. 1071-1072).

Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα ήταν στο τέλος των Βαλκανικών πολέμων βαριά χρεωμένη, η οικονομία της παρουσίασε κάποιο δυναμισμό που εξηγείται από την εμπιστοσύνη και την αισιοδοξία που δημιούργησαν οι στρατιωτικές επιτυχίες στους Έλληνες για το μέλλον. Η εμπιστοσύνη αυτή φάνηκε, επίσης, στη σταθερότητα της δραχμής, που διατήρησε την ονομαστική της αξία με την αύξηση των καταθέσεων στην Εθνική Τράπεζα και των αποθεμάτων χρυσού λόγω της συνεχούς εισροής μεταναστευτικών εμβασμάτων και ναυτιλιακών κερδών στην χώρα, με την διατήρηση του ισοζυγίου πληρωμών στο εξωτερικό

εμπόριο και τη σχετική σταθερότητα του εισοδήματος που προέρχονταν από αυτό (Λεονταρίτης, 1998, σελ. 84). Επίσης, με τους Βαλκανικούς πολέμους η Ελλάδα ενσωμάτωσε νέα εδάφη, της Ηπείρου, της Μακεδονίας, τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, της Κρήτης και οι δυνατότητες παραγωγής των περιοχών που μόλις είχαν προσαρτηθεί δημιουργούσαν ελπίδες για το μέλλον.

Από την άλλη, οι στρατιωτικές επιτυχίες της Ελλάδος συνεπάγονταν επίσης την ανάγκη διαρκούς πολεμικής προπαρασκευής για την ασφάλεια των προσαρτηθέντων εδαφών. Η προσπάθεια για την αύξηση της αμυντικής ικανότητας της χώρας είχε, όπως ήταν φυσικό, αντίκτυπο στην οικονομία της. Η ελληνική κυβέρνηση κατέφυγε για άλλη μια φορά στον εξωτερικό δανεισμό. Το μεγαλύτερο μέρος των ξένων δανείων ήταν γαλλικής και αγγλικής προέλευσης. Με εξαίρεση το δάνειο, ύψους 40 εκατομμυρίων μάρκων της Κυβέρνησης Σκουλούδη από την Γερμανία τον Νοέμβριο του 1915, το οποίο μετά την ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων έμεινε ακάλυπτο. Οι πολεμικές δαπάνες κατά την περίοδο των Βαλκανικών πολέμων στοίχισαν στην Ελλάδα 600 εκατ. χρυσές δραχμές (Καλαφάτης και Πρόντζας, 2011, σελ. 399).

3.2. Το Πολιτικοοικονομικό περιβάλλον

Στο οικονομικό επίπεδο, η επίσημη είσοδος της Ελλάδας στον Α΄ΠΠ οδήγησε σε μια έκρηξη των δημοσίων δαπανών, που ήταν αδύνατον να καλυφθούν από τους εγχώριους πόρους (Κωστής, 2005, σελ. 200). Οι συνέπειες από την εμπλοκή της Ελλάδας το 1917 στην παγκόσμια αναμέτρηση ήταν τεράστιες, τόσο για την οικονομία της, όσο και για την πολιτική και κοινωνική της συνοχή.

Όπως είδαμε παραπάνω, μολονότι, η χώρα στο σύνολό της δεν μπήκε στον πόλεμο ως το καλοκαίρι του 1917, ο αντίκτυπος του πολέμου είχε γίνει αισθητός πολύ πριν από την ενεργό συμμετοχή της σ' αυτόν. Την περίοδο της τυπικής ουδετερότητας της Ελλάδος 1914-1916, ο πόλεμος και η ζημιές που προκλήθηκαν στοίχισαν στην χώρα περίπου 2.454 εκατ. χρυσές δραχμές (Καλαφάτης και Πρόντζας, 2011, σελ. 399). Σύμφωνα με τον Καθηγητή Γεώργιο Λεονταρίτη, οι πολεμικές δαπάνες της χώρας κατά την περίοδο της ουδετερότητας

ανήλθε σε ποσό που αντιπροσώπευε τα 2/3 των δαπανών κατά την περίοδο της ενεργούς συμμετοχής της στον πόλεμο το 1917 και 1918. (Λεονταρίτης, 1998, σελ. 84)

Η επίτευξη, όμως, της Μεγάλης ιδέας κεντρικός άξονας της εξωτερικής πολιτικής του Ελευθέριου Βενιζέλου προϋπέθετε την έξοδο της Ελλάδας στον Α΄ΠΠ στο πλευρό των Συμμάχων. Ο Βενιζέλος που σχημάτισε δική του κυβέρνηση τον Ιούνιο του 1917, αναλαμβάνοντας αυτός μόνος την διακυβέρνηση της χώρας, κατέστησε σαφές στους Συμμάχους ότι η έξοδος της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό τους απαιτούσε την οικονομική τους ενίσχυση. (Τούντα-Φεργάδη, 2009, σελ. 49). Ο Βενιζέλος, μάλιστα, θα απαιτήσει από τους συμμάχους την χορήγηση οικονομικής βοήθειας και θα απειλήσει τον Αύγουστο του 1917 να παραιτηθεί, εφόσον το αίτημα της Ελλάδος δεν γίνει δεκτό (Παντελάκης, 1988, σελ. 405).

Ήταν όμως αναγκαία όσο ποτέ η οικονομική βοήθεια από τους Συμμάχους καθώς οι Βαλκανικοί πόλεμοι, η επιστράτευση του 1915 και ο πολύμηνος οικονομικός αποκλεισμός της κυβέρνησης των Αθηνών είχαν επιδεινώσει την οικονομική κατάσταση της Ελλάδος. Τα κρατικά ταμεία ήταν άδεια, τα χρέη μεγάλα αλλά οι ανάγκες πολλές. Πιθανή αύξηση των φόρων θα δυσχέραινε εξαιρετικώς τη θέση της κυβερνήσεως. Η αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας με ακάλυπτο χαρτονόμισμα απορρίφθηκε από την Εθνική Τράπεζα. Η έκδοση εσωτερικού δανείου θεωρείτο δύσκολη και η συνομολόγηση εξωτερικού δανείου ήταν δύσκολη καθώς οι Δυνάμεις της Αντάντ αντιμετώπιζαν οι ίδιες σοβαρά οικονομικά προβλήματα (Τσίχλης, 2010, σελ. 127).

Τελικά, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, τον Φεβρουάριο του 1918 εξασφάλισε με την συμφωνία των Παρισίων την οικονομική αρωγή που θεωρούσε ο ίδιος προϋπόθεση *sine qua non* για την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο, στο πλευρό των Συμμάχων. Η συμφωνία προέβλεπε το άνοιγμα των πιστώσεων στα θησαυροφυλάκια της Αγγλίας, της Γαλλίας και των ΗΠΑ, ύψους 850 εκατ. φράγκων (Πεπελάση-Μίνογλου, 1988, σελ. 150-151).

Καθώς, όμως, το μεγαλύτερο μέρος των συμμαχικών πιστώσεων δεν αποταμιεύθηκε, λόγω του οικονομικού εμπάργκο που επέβαλαν οι Σύμμαχοι στην Ελλάδα, η κυβέρνηση χρησιμοποίησε τις συμμαχικές πιστώσεις για την έκδοση χαρτονομίσματος προς αντιμετώπιση των αυξημένων στρατιωτικών δαπανών, χαρτονόμισμα που αποτελούσε

ουσιαστικώς πληθωριστικό χρήμα. Από τις συνολικές πιστώσεις η Ελλάδα έλαβε περίπου 239 εκατομμύρια φράγκα.

Αν και η Ελλάδα εξήλθε νικήτρια του Α΄ΠΠ το οικονομικό κόστος ήταν τεράστιο, το οποίο καλύφθηκε από την αύξηση της φορολογίας σε αρκετά αγαθά (καπνός, οινόπνευμα), από εσωτερικό δανεισμό και από την έκδοση χαρτονομίσματος βάσει των συμμαχικών πιστώσεων, το οποίο τελικά έμεινε ακάλυπτο (Τσίχλης, 2010, σελ. 128).

Το συνολικό ποσό των δανείων την ίδια περίοδο (1914-1918), τα οποία κάλυψαν σχεδόν αποκλειστικά πολεμικές δαπάνες, ανήλθε σε 1.115.000.000 δρχ., από τις οποίες μόνο 110.000.000 δρχ ήταν βραχυπρόθεσμα δάνεια. Οι συνολικές δαπάνες που είχαν σχέση με τον πόλεμο ανήλθαν σε 1.982.896.650 δρχ. ή 79.315.866 στερλίνες (Λεονταρίτης, 1998, σελ. 84).

Ο Α΄ΠΠ, όμως, άφησε μια κληρονομιά, η οποία δηλητηρίασε το πολιτικό σύστημα σε ολόκληρη τη μεσοπολεμική περίοδο. Ο Εθνικός Διχασμός, ο οποίος ξέσπασε με αφορμή τη στάση που έπρεπε να τηρήσει η Ελλάδα στον Α΄ΠΠ, συνέχισε να διαιρεί τους πολιτικούς και να εξαντλεί τις δυνάμεις τους ακόμη και μετά το 1918 (Mazower, 2009, σελ. 40) καθώς η πολιτική αστάθεια αποτελούσε βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιόδου 1918-1928.

Κατά την διάρκεια των περιόδων Νοέμβριος 1918-Σεπτέμβριος 1922: από το τέλος του Α΄ΠΠ μέχρι την Μικρασιατική καταστροφή και Σεπτέμβριος 1922-Δεκέμβριος 1926: από την Μικρασιατική καταστροφή ως την Οικουμενική Κυβέρνηση, η συνεχής εναλλαγή κυβερνήσεων και οι εκλογικές αναμετρήσεις επιτρέπουν στον στρατηγό Πάγκαλο να καταλάβει την εξουσία με πραξικόπημα και να εγκαθιδρύσει την δικτατορία του (Ιούνιος 1925) που την καταργεί ένα άλλο πραξικόπημα οργανωμένο από τον στρατηγό Κονδύλη (Αύγουστος του 1926). Οι επεμβάσεις του στρατού και οι απόπειρες πραξικοπημάτων συνθέτουν ένα ταραγμένο πολιτικό σκηνικό. Επίσης, η κατάργηση της βασιλευόμενης δημοκρατίας το 1924 και η καθιέρωση της προεδρευομένης προκαλεί έντονες αντιδράσεις των φιλοβασιλικών και αντιπαραθέσεις. Η πολιτική αστάθεια συνεχίζεται ως το 1927 με τον κοινοβουλευτισμό να βρίσκεται σε οξύτατη κρίση έως ότου σχηματιστεί η οικουμενική κυβέρνηση του Αλέξανδρου Ζαΐμη. Κατά το διάστημα 1924-1928 σχηματίζονται δώδεκα κυβερνήσεις με μέσο όρο παραμονής στην εξουσία τεσσεράμισι μήνες (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 76).

Στην διάρκεια αυτής της διαδοχής κυβερνήσεων και πραξικοπημάτων σοβαρά εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα περιμένουν τον διακανονισμό τους, όπως η έναρξη νέων πολεμικών επιχειρήσεων με την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στην Σμύρνη το 1919, η αποτυχία της Μικρασιατικής εκστρατείας και η Μικρασιατική καταστροφή, η εφαρμογή της Σύμβασης της Λοζάνης (30 Ιανουαρίου 1923) αναφορικά με την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, η αποκατάσταση και η αποζημίωση των εξ ανταλλαγέντων προσφύγων αλλά και η εξυγίανση της οικονομίας και η σταθεροποίηση του νομισματικού συστήματος της χώρας (Σβορώνος, 2007, σελ. 128).

3.3. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα

Ο τερματισμός του Α΄ΠΠ ανέτρεψε σε ελάχιστο χρονικό διάστημα τις πολεμικές ισορροπίες στην οικονομία. Η δραχμή που είχε καταφέρει από το 1910 να παρουσιάζεται ως ένα από τα πιο σκληρά νομίσματα των εμπόλεμων⁹ άρχισε να δέχεται σημαντικές πιέσεις και τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (ΕΤΕ) να εξαντλούνται ραγδαία. Οι συμμαχικές πιστώσεις που θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα αντίβαρο στην τάση αυτή δεν ήταν ρευστοποιήσιμες στο μεγαλύτερο μέρος τους ενώ την ίδια στιγμή οι δημοσιονομικές ανάγκες της χώρας αυξάνονταν (Κωστής, 2005, σελ. 200).

Από το 1915 μέχρι τα μέσα του 1919 η χώρα παρέμεινε στο καθεστώς χρυσού-συναλλάγματος¹⁰ που είχε εγκαθιδρύσει στις αρχές του 1910 με τον νόμο ΓΧΜΒ¹¹. Το σύστημα του νόμου ΓΧΜΒ¹¹ - παρά τις αυξημένες πολεμικές δαπάνες κατά την διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων και μέχρι το τέλος του Α΄ΠΠ - συνέβαλε αποφασιστικά στην αύξηση της ρευστότητας και στην ανάκαμψη της οικονομίας. Κυριότεροι παράγοντες αυτής της κατάστασης ήταν όπως θα δούμε παρακάτω τα μεταναστευτικά και ναυτιλιακά εμβάσματα και οι δαπάνες των συμμαχικών δυνάμεων για τα στρατεύματά τους στην Μακεδονία (Ψαλιδόπουλος, 2010, σελ. 165). Το σύστημα αυτό, όμως, υπονομεύθηκε από την μαζική

⁹ Με την επέκταση των συνόρων της Ελλάδας και την αύξηση του πληθυσμού της κατά τους Βαλκανικούς πολέμους, η δραχμή έγινε ένα νόμισμα αποδεκτό σε συναλλαγές σε περιοχές όπως της Μικράς Ασίας, του Εύξεινου Πόντου ως την Νότια Ρωσία.

¹⁰ Στο σύστημα αυτό η πρόσδεση της δραχμής με το χρυσό γίνεται μέσω του νομίσματος μιας τρίτης χώρας, της οποίας το νόμισμά της είναι άμεσα συνδεδεμένο με το χρυσό.

¹¹ Ο νόμος ΓΧΜΒ¹¹ του 1910 είναι κανόνας συναλλάγματος-χρυσού. Η βασική ρύθμιση που εισάγει είναι ότι η νομισματική κυκλοφορία μπορεί να αυξηθεί πέρα από το όριο που θέτει η προηγούμενη νομοθεσία και ο ΔΟΕ αρκεί να υπάρχει κάλυψη της επιπλέον κυκλοφορίας σε συνάλλαγμα ή χρυσό.

έκδοση ακάλυπτου χαρτονομίσματος κατά την είσοδο της χώρας στον πόλεμο (1917-1918) και στην συνέχεια κατέρρευσε κατά τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1919-1922.

Ως προς το νομισματικό σύστημα, η Ελλάδα εξακολουθούσε να είναι μέλος της Λατινικής Νομισματικής Ένωσης και η δραχμή παρέμενε συνδεδεμένη με το γαλλικό φράγκο μέχρι το 1915. Στις αρχές του, το φράγκο και η στερλίνα άρχισαν να υποτιμούνται απέναντι στο δολάριο, το οποίο στο εξής θα αντιπροσωπεύει το μέτρο των αποκλίσεων των διαφόρων νομισμάτων από το προπολεμικό σύστημα των συναλλαγματικών ισοτιμιών όπως προσδιοριζόταν από την λειτουργία του διεθνούς κανόνα χρυσού (Brown, 1940, σελ. 219). Η δραχμή, σύμφωνα με τις επιταγές του νόμου ΓΧΜΒ¹², θα συνδεθεί με το δολάριο, το μοναδικό πλέον νόμισμα που διατηρούσε τη μετατρεψιμότητά του σε χρυσό και που θα αντιπροσωπεύει στη συνέχεια το άρτιο¹² (Eulambio, 1924, σελ. 60-61).

Στην περίοδο 1914-1919 το ελληνικό ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών ήταν εξαιρετικά ισχυρό. Στο διάστημα που μεσολαβεί μέχρι τον τερματισμό του Α΄ΠΠ παρατηρείται μεγάλη αύξηση των καταθέσεων, αύξηση που παραμένει σημαντική αν λάβουμε υπόψη την άνοδο του επιπέδου τιμών (βλ. πίνακα 3.3.1 και πίνακα 3.3.2). Τα μεγάλα ρευστά συναλλαγματικά διαθέσιμα που είχαν συγκεντρωθεί στην διάρκεια του πολέμου επέτρεπαν τη διατήρηση της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων, όπως επίσης και τη διατήρηση της ισοτιμίας της δραχμής στο άρτιο του δολαρίου, γεγονός που για την κυβέρνηση και την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος (ΕΤΕ) αποτελούσε την ικανή και αναγκαία συνθήκη για την ύπαρξη ενός «υγιούς» νομίσματος. Μετά το τέλος του Α΄ΠΠ, η δραχμή θα εξακολουθήσει να διατηρεί τη συναλλαγματική της ισοτιμία στο άρτιο του δολαρίου και θα παρουσιάζεται σαν ένα από τα σταθερότερα και ισχυρότερα ευρωπαϊκά νομίσματα ακόμη και σε σύγκριση με την αγγλική λίρα και το γαλλικό φράγκο.

¹² Το άρτιο εκφράζει την ισοτιμία των διαφόρων νομισμάτων σύμφωνα με την περιεκτικότητά τους σε χρυσό.

Πίνακας 3.3.1 Καταθέσεις σε ελληνικές τράπεζες, 1914-1922*

	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922
A' Σε δραχμές									
E.T.E.	178	218	242	329	455	558	918	1442	1877
	100	122	136	163	256	313	516	810	1054
Άλλες	93	115	157	294	473	570	799	1116	1587
τράπεζες	100	124	169	316	509	613	859	1200	1706
Σύνολο	271	333	399	623	928	1128	1717	2558	3454
	100	123	147	230	342	416	634	944	1278
B' Σέ και συνάλλαγμα χρυσό									
E.T.E.	118	128	156	155	148	172	273	255	230
	100	108	132	131	125	146	231	216	195
Άλλες	90	90	140	190	220	300	300	300	-
τράπεζες	100	100	156	211	244	333	333	333	-
Σύνολο	208	218	296	345	368	472	573	555	230
	100	105	142	162	177	227	275	267	111
Γενικό	479	551	695	968	1296	1660	2290	3113	3694
σύνολο	100	115	145	202	270	347	478	650	771

* Στην πρώτη γραμμή κάθε σειράς δίνονται, οι απόλυτοι αριθμοί σε εκατομμύρια δραχμές και στη δεύτερη ο δείκτης.

Πηγή: Βερέμης Θάνος – Κωστής Κώστας (1984), *Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία (1919-1922)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, σελ. 91.

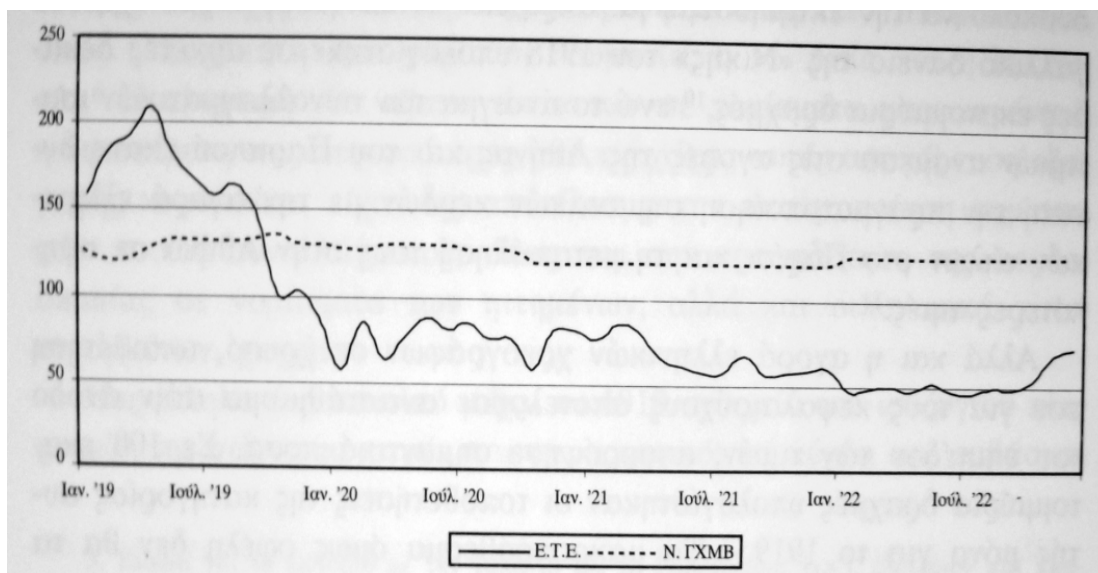
Πίνακας 3.3.2 Τιμάρημος ακρίβειας ζωής κράτους, 1914-1922

"Ετη	Τιμάρημος	"Ετη	Τιμάρημος
1914	100	1919	323
1915	117	1920	351
1916	159	1921	398
1917	156	1922	636
1918	366		

Πηγή: Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1939), *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1939*, Αθήνα, σ. 473.

Η μείωση, όμως, των συναλλαγματικών διαθέσιμων του νόμου ΓΧΜΒ'το 1919 αποτέλεσε την πρώτη ανησυχητική ένδειξη για την δυσμενή μεταστροφή του ισοζυγίου πληρωμών της Ελλάδας (βλ. διάγραμμα 3.3.3). Η ελλειμματικότητα του ισοζυγίου θα εξακολουθήσει σε όλη την περίοδο 1919-1922, αποτελώντας την πραγματική βάση πάνω στην οποία θα κινηθεί η δραχμή προς την πτωτική της πορεία (Ζαϊμης, 1920, σελ. ε'-ζ'). Η πλήρης εξάντληση των συναλλαγματικών διαθέσιμων οδήγησε τελικά στην εγκατάλειψη της προσπάθειας να επανασυνδεθεί η δραχμή με το άρτιο του δολαρίου και αναγκαστικά ακολούθησε η σύνδεση της με την αγγλική λίρα, της οποίας οι διακυμάνσεις θα ακολουθήσει την πτωτική της πορεία μέχρι τα τέλη του 1920 (Damiris, 1920, σελ. 92).

Διάγραμμα 3.3.3 Μηνιαία κίνηση συναλλαγματικών διαθεσίμων της Εθνικής Τράπεζας, 1919-1922.

Πηγή: Υπολογισμοί με βάση τα στοιχεία των απολογισμών της Εθνικής Τράπεζας για τα έτη 1919-1922, σσ. 9, 10, 6. Βλ. Κωστής Κώστας (2003), *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1914-1940*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, σελ. 140.

Περιλαμβάνονται τα συναλλαγματικά διαθέσιμα για λογαριασμό της Εθνικής Τράπεζας και για λογαριασμό του νόμου ΓΧΜΒ'. Ο μέσος όρος των συναλλαγματικών διαθεσίμων της Εθνικής Τράπεζας το 1918 ανερχόταν σε 317 εκατομμύρια δραχμές, του δε νόμου ΓΧΜΒ' σε 928,2 εκατομμύρια. Στα ποσά αυτά περιλαμβάνονται και οι συμμαχικές πιστώσεις.

Μοναδικό αντίρροπο στην ελλειμματικότητα του ισοζυγίου πληρωμών θα αποτελέσουν τα μεταναστευτικά και ναυτιλιακά εμβάσματα, τα οποία ακολουθούν μέχρι το 1921 μια συνεχώς αυξανόμενη πορεία (βλ. πίνακα 3.3.4). Με την οικονομική κρίση του 1919-1923 και την επιτεινόμενη αστάθεια της δραχμής, τα εμβάσματα θα παρουσιάσουν απότομη κάμψη (Βερέμης – Κωστής, 1984, σελ. 99).

Πίνακας 3.3.4 Εμβάσματα Ελλήνων μεταναστών, 1914-1922

Έτος	Λίρες Αγγλίας	Έτος	Λίρες Αγγλίας
1914	1.690.000	1919	14.843.000
1915	2.100.000	1920	22.600.000
1916	2.243.000	1921	15.066.000
1917	2.580.000	1922	4.907.000
1918	5.060.000		

Πηγή: Κ. Κ. Τσαλίκης (1929), *Το εξωτερικόν συνάλλαγμα εν τη οικονομική ιστορία της Ελλάδος κατά την τριακονταετίαν 1898-1928*, Αθήνα, σ. 11.

Επιπλέον, το άνοιγμα των συμμαχικών πιστώσεων είχε καταστροφικές συνέπειες καθώς η κυβέρνηση, εξαιτίας της μη καταβολής των εξωτερικών πιστώσεων λόγω του οικονομικού εμπάργκο των Μεγάλων Δυνάμεων, ήταν αναγκασμένη να καταφύγει στην έκδοση χαρτονομίσματος, πράγμα που συνέβαλε στην εμφάνιση καλπάζοντα πληθωρισμού (Λεονταρίτης, 1998, σελ. 85). Εκτός από την πληθωριστική επίδραση των συμμαχικών πιστώσεων, το 1919 και το 1920 αυξήθηκε η κυκλοφορία με νέες ακάλυπτες εκδόσεις χαρτονομίσματος κατά 900 εκατ. δρχ. συνολικά. Έτσι, υπήρξε μια τεράστια διόγκωση της νομισματικής κυκλοφορίας που από 463,8 εκατ. δρχ. το 1916 έφτασε τα 1.425,3 εκατ. το 1920 και τα 4.616,6 εκατ. το 1924 (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 57).

Αλλά και η συνέχιση των δαπανών για στρατιωτικούς σκοπούς και πέρα από το τέλος του Α΄ΠΠ, για να χρηματοδοτηθούν οι εκστρατείες της Ουκρανίας κατά της Σοβιετικής Ένωσης και η Μικρασιατική εκστρατεία, ο εκμηδενισμός των κερδών της ναυτιλίας από το

1919, η συρρίκνωση των μεταναστευτικών εμβασμάτων από 22,6 εκατ. το 1920 σε 4,9 το 1922, το γεγονός ότι οι εξαγωγές ανέρχονται μόλις στο 31,52% των εισαγωγών και τέλος η μαζική προσπάθεια των κεφαλαιούχων να διατηρήσουν την αγοραστική δύναμη των κεφαλαίων τους, που οδήγησε σε αθρόες αγορές συναλλάγματος και στην κερδοσκοπία, η οποία ενισχύθηκε με την εγκαθίδρυση του Συνδικάτου Τραπεζών¹³, οδήγησαν στην πτωτική πορεία και υποτίμηση της δραχμής (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 57).

Στον τραπεζικό τομέα, η ΕΤΕ θα ενεργήσει με τρόπο που θα κάνει την διατήρηση της ισοτιμίας της δραχμής στο άρτιο του δολαρίου σχεδόν αδύνατη. Μετατρέποντας ένα μέρος των συναλλαγματικών διαθέσιμων της στις ΗΠΑ σε φράγκα και λίρες, πέτυχε να αποφύγει τις ζημιές και πραγματοποίησε κέρδη, εκμεταλλευόμενη το «άνοιγμα» των συναλλαγματικών ισοτιμιών μεταξύ της αγοράς της Αθήνας και των ξένων αγορών. Η ενέργεια της αυτή είχε ως πρόσθετη συνέπεια την επιταχυνόμενη εξάντληση των συναλλαγματικών διαθέσιμων και ειδικότερα των διαθέσιμων σε δολάρια, νόμισμα με το οποίο ήταν συνδεδεμένη η δραχμή. Η εξάντληση των ειδικών διαθέσιμων σε δολάρια τον Αύγουστο του 1919 οδήγησε στην αναγκαστική πλέον υποτίμηση της δραχμής απέναντι στο δολάριο (Βερέμης και Κωστής, 1984, σελ. 105).

Η διάρθρωση λοιπόν του ελληνικού τραπεζικού συστήματος έπασχε από σοβαρές αδυναμίες. Η βασικότερη ήταν η απουσία ενός αυτοτελούς οργανισμού υπεύθυνου για την διασφάλιση της νομισματικής και χρηματοπιστωτικής σταθερότητας. Μέχρι την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος, η ΕΤΕ λειτουργούσε ως εκδοτική αλλά όχι ως κεντρική. Ο κερδοσκοπικός της χαρακτήρας δεν της επέτρεπε να ασκεί μια αξιόπιστη νομισματική πολιτική (βλ. πίνακας 3.3.5). Από την άλλη ούτε εγγυητής της σταθερότητας του

¹³ Το πάγωμα των συμμαχικών πιστώσεων μετά την επιστροφή του Βασιλιά Κωνσταντίνου επιτείνει την κερδοσκοπία την οποία η κυβέρνηση Γούναρη προσπαθεί να καταπολεμήσει ιδρύοντας με το Νόμο 2612 (11/5/21) το Συνδικάτο Τραπεζών, που αποτελείται από Κοινόςτοκο 25 τραπεζών, όπου μεταβιβάζεται το μονοπώλιο χορήγησης συναλλάγματος και μάλιστα μόνο για εμπορικές πράξεις σε τιμή που οριζόταν μέρα με την μέρα. Το Συνδικάτο θα αντιμετωπίσει τα συντονισμένα πυρά των πάσης φύσεως κερδοσκόπων και θα καταργηθεί στις 29/9/22.

χρηματοπιστωτικού συστήματος μπορούσε να είναι αφού η ανταγωνιστική σχέση προς τις άλλες εμπορικές τράπεζες δεν της επέτρεπε να παρέχει ρευστότητα σε όσες αντιμετώπιζαν προβλήματα (Τράπεζα της Ελλάδος, 2009, σελ. 37).

Πίνακας 3.3.5 Βασικοί δείκτες κερδοφορίας της Εθνικής Τράπεζας, 1918-1922

	Μέσο ενεργητικό (1)	Μεικτά κέρδη εξ εργασιών (2)	(2) / (1) %	Έσοδα από τόκους ως % μέσου ενεργητικού	Άλλα έσοδα ως % μέσου ενεργητικού	Δείκτης χρηματο- οικονομικής μοχλεύσεως
1918	2.036.877.500	34.599.346	1,70	1,50	0,20	45
1919	2.586.738.500	42.197.649	1,63	1,43	0,20	49
1920	3.326.993.000	70.360.746	2,11	1,56	0,55	57
1921	4.535.262.500	124.121.434	2,74	1,82	0,92	33
1922	6.601.253.500	199.871.102	3,03	1,79	1,24	34

Πηγή: Κωστής Κώστας (2003), *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1914-1940*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, σελ. 167.

Η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και η έναρξη της ελληνικής κατοχής, τον Μάιο του 1919, βρίσκει την δραχμή – το μόνο από όλα τα ευρωπαϊκά νομίσματα – να διατηρεί την προπολεμική της «ισοτιμία με το χρυσό». Η υποτίμηση της δραχμής συμπίπτει με την περίοδο της Μικρασιατικής εκστρατείας (Βερέμης – Κωστής, 1984, σελ. 81). Η δημοσιονομική και νομισματική κατάσταση της χώρας επιδεινώνεται καθ' όλη τη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας καθώς οι πολεμικές δαπάνες αποδείχθηκαν υπέρμετρες για τις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας.

Το οικονομικό κόστος του μικρασιατικού πολέμου – τα έξοδα δηλαδή των πολεμικών επιχειρήσεων και της συντηρήσεως του στρατού στο μέτωπο – δεν είναι εύκολο να υπολογιστεί. Μια κατά προσέγγιση εκτίμηση των άμεσων δαπανών σε σχέση με τον πόλεμο αυτό και την επιστράτευση του συνεχίστηκε το καλοκαίρι του 1923 περιέχεται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 3.3.6 Ημερήσιο κόστος της Μικρασιατικής εκστρατείας

Έτος	Μέσο ημερήσιο κόστος του πολέμου (σε εκατομ. δρχ.)
1919	2, 8
1920	3, 5
1921	6, 8
1922	8, 0
1923	6, 5

Πηγή: Γιαννουλόπουλος Ιωάννης (1978), «Οι εξελίξεις της οικονομίας από το 1919 ως το 1926. Η οικονομία από το 1919 ως το 1923», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΕ', Αθήνα, σελ. 300.

Οι πρώτοι μήνες μετά την Μικρασιατική καταστροφή κυλούν μέσα σε μια πολιτικο-οικονομική σύγχυση. Τον Μάρτιο του 1923 η ανώτατη τιμή της λίρας φτάνει τις 438 δρχ. για να πέσει όμως το καλοκαίρι στις 170 δρχ και το 1924 μεταξύ 202-298 δρχ ενώ οι πιέσεις για κρατικές ενέργειες σχετικές με τη σταθεροποίηση της οικονομίας και του νομίσματος αρχίζουν να γίνονται εντονότερες. Είναι όμως ανέφικτη η σταθεροποίηση του νομίσματος τα χρόνια αυτά λόγω της συνεχούς πολιτικής αστάθειας. Το 1924 ανέλαβαν διαδοχικά έξι Υπουργοί Οικονομικών, το 1925 ήταν τρεις και το 1926 όχι λιγότεροι από τέσσερις. Η πολιτική εναλλαγή προσώπων σε υπουργικά θώκα εμπόδιζε την άσκηση ουσιαστικής και αποτελεσματικής οικονομικής πολιτικής. Επιπρόσθετα, είχαν να αντιμετωπίσουν τις τεράστιες ανάγκες του δημοσίου ταμείου σε ρευστό (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 80-82).

Το πρόβλημα της νομισματικής ισοτιμίας και της συναλλαγματικής σταθερότητας συζητήθηκε πλατιά όλη αυτή την εποχή και οι γνώμες ποίκιλαν ανάμεσα στην ανατίμηση της δραχμής, τη σταθεροποίηση της στην τρέχουσα ισοτιμία και στην παραπέρα υποτίμησή της. Η αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας, η φορολογία και ο εσωτερικός δανεισμός χαρακτηρίζουν την οικονομική κατάσταση εκείνης της εποχής. Τελικά μετά την δικτατορία του Πάγκαλου θα γίνουν εκλογές με το σύστημα της απλής αναλογικής και θα σχηματιστεί Οικουμενική κυβέρνηση (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 64)

Από το 1927 ξεκινά μια περίοδος δημοσιονομικής και νομισματικής εξυγίανσης. Η Οικουμενική κυβέρνηση του Αλέξανδρου Ζαΐμη εφάρμοσε ένα διετές σταθεροποιητικό πρόγραμμα σύμφωνα με τις υποδείξεις της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ), με κύρια χαρακτηριστικά την υποτίμηση της δραχμής και την υιοθέτηση αυστηρής δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής (Τράπεζα της Ελλάδος, 2009, σελ. 30).

Η νομισματική σταθεροποίηση ήταν φυσικό να επιδιωχθεί σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα δηλαδή με την επάνοδο στον κανόνα χρυσού. Αυτή πραγματοποιήθηκε με την καθιέρωση του κανόνα συναλλάγματος χρυσού και η αξία της δραχμής συνδέθηκε με την αγγλική λίρα, αίτημα του σημαντικού πιστωτή της Ελλάδας, της Μεγάλης Βρετανίας. Το σχετικό διάταγμα κυκλοφόρησε στις 12 Μαΐου 1928. Με αυτό η δραχμή έπαυε και τυπικά πλέον να ανήκει στη Λατινική Νομισματική Ένωση και της αναγνωριζόταν μια ισοτιμία στο ένα δέκατο πέμπτο της προπολεμικής της περιεκτικότητας σε χρυσό. Πενήντα μια χιλιάδες

διακόσιες δώδεκα δραχμές αντιστοιχούσαν σε ένα κιλό καθαρού χρυσού. Η επιλογή σύνδεσης με την λίρα, τη στιγμή που το δολάριο ήταν ήδη ο παγκόσμιος νομισματικός ηγεμόνας σε βαθμό ώστε να γίνεται λόγος για κανόνα δολαρίου και όχι χρυσού, αποτελούσε αναμφίβολα μια πολιτική επιλογή και υπογράμμιζε την στενή οικονομική εξάρτηση της Ελλάδος από την Μεγάλη Βρετανία (Κωστής, 2003, σελ. 339-340). Για την επιτυχία όμως της όλης εξυγιαντικής προσπάθειας ήταν απόλυτα αναγκαία η αναδιοργάνωση και ο εκσυγχρονισμός του τραπεζικού συστήματος. Το επίκεντρο της επιδίωξης αυτής αποτέλεσε η ίδρυση ενός αμιγώς εκδοτικού ιδρύματος, της Τράπεζας της Ελλάδος, που θα ασκούσε όλες τις λειτουργίες μιας σύγχρονης κεντρικής τράπεζας (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978, σελ. 2).

Η Ελλάδα επανήλθε στον κανόνα χρυσού-συναλλάγματος στις 14 Μαΐου 1928, ημέρα έναρξης της λειτουργίας της Τράπεζας της Ελλάδος και της *de jure* σταθεροποίησης της δραχμής (Τράπεζα της Ελλάδος, 2009, σελ. 32).

3.4 Η Δανειακή πολιτική

Μετά τον Α΄ΠΠ σημειώθηκαν αλλαγές ως προς την προέλευση των ξένων δανείων προς την Ελλάδα και ως προς την χρησιμοποίησή τους. Αφενός, η Βρετανία αντικατέστησε την Γαλλία ως κύρια προμηθεύτρια κεφαλαίων, αφετέρου ενώ ως το 1918 ο ξένος δανεισμός είχε κύριο στόχο την κάλυψη των πολεμικών αναγκών, μετά την λήξη του πολέμου τα ξένα κεφάλαια χρησιμοποιήθηκαν για ανθρωπιστικούς σκοπούς και για τον εκσυγχρονισμό της υποδομής της χώρας (Πεπελάση-Μίνογλου, 1988, σελ. 145).

Από την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και την έναρξη της ελληνικής κατοχής, το 1919 μέχρι και το 1928, η ελληνική κυβέρνηση θα προχωρήσει στη σύναψη μιας σειράς εσωτερικών βραχυπρόθεσμων δανείων σε δραχμές, φράγκα και αγγλικές λίρες από την Εθνική Τράπεζα με σκοπό την αντιμετώπιση των έκτακτων αναγκών του πολέμου (Πεπελάση-Μίνογλου, 1988, σελ. 145). Επίσης, θα προσφύγει στην αύξηση των κρατικών εσόδων μέσω της φορολογίας, στην επιβολή αναγκαστικών δανείων, κυρίως, όμως, στην σύναψη εξωτερικών δανείων, η εξυπηρέτηση των οποίων γινόταν πλέον του 70% σε χρυσό και συνάλλαγμα, σύμφωνα με τον πίνακα 10.β της *Επετηρίδος της Γενικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος* (βλ. παράρτημα σελ 83) με δυσμενείς όρους, υψηλό επιτόκιο (βλ.

πίνακα 3.4.1) και ταχεία απόσβεση (η διάρκεια των δανείων ήταν μικρή, εξήντα έτη πριν από τον Α΄ΠΠ κατά μέσο όρο και 32,6 έτη για τα δάνεια μετά τον πόλεμο).

Πίνακας 3.4.1 Αναλυτική κατανομή κατά περίοδο των δημόσιων εξωτερικών δανείων, 1923-1928

Είδος δανείου	Ονομαστικό κεφάλαιο (χρυσά φράγκα)	Τιμή έκδοσης	Ονομαστικό επιτόκιο
Δάνειο Καναδικής κυβέρνησης 1923	40.000.000	100%	5%
Πρώτο Προσφυγικό δάνειο 1924	280.932.000	88%	7%
Δάνειο Ελληνικών Σιδηροδρόμων 1925	83.192.396	90%	8%
Δάνειο Υδρεύσεως	56.148.000	85%	8%
Σουηδικό δάνειο	26.822.000	94%	8,5%
Δάνειο Σιδηρ. Θεσσαλονίκης- Μοναστηρίου 1893 (ανελήφθη από το Ελληνικό δημόσιο με σύμβαση με την Εταιρεία που κυρώθηκε το 1927)	15.000.000	-	3%
Δάνειο Τριμερές (σταθεροποίησης) 1928	102.678.543		
Δάνειο Τριμερές (σταθεροποίησης) 1928	88.060.000	91%	6%
Δάνειο Παραγωγικών έργων 1928	100.864.000	89%	6%

Πηγή: Καλαφάτης Θανάσης– Πρόντζας Ευάγγελος (2011), *Οικονομική ιστορία του Ελληνικού κράτους*, τόμ. 2: *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, εκδόσεις Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, σελ. 382.

Οι δυσμενείς αυτοί όροι θα είχαν μικρότερη σημασία αν η χρησιμοποίηση του προϊόντος των δανείων ήταν τέτοια ώστε να αυξήσει την παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας ή να έχει ευνοϊκή επίδραση στο ισοζύγιο πληρωμών. Όπως δείχνει ο πίνακας 3.4.2 μόνο το 1/3 του δανειακού κεφαλαίου χρησιμοποιήθηκε για παραγωγικά έργα, η εκτέλεση και εκμετάλλευση των οποίων ανατέθηκε σε ξένες εταιρείες.

Πίνακας 3.4.2 Συνολική χρησιμοποίηση προϊόντος εξωτερικών δανείων

Χρησιμοποίηση Προϊόντος	Εκατ. χρυσά φράγκα	Αναλογία %
Υπηρεσία δανείων: τόκοι & έξοδα έκδοσης (λόγω της έκδοσης κάτω του αρτίου)	579	21,70
Πολεμικές δαπάνες	811	30,35
Παραγωγικές δαπάνες	842	31,38
Καταναλωτικές δαπάνες	440	16,46
Σύνολο	2.672	99,89%

Πηγή: Καλαφάτης Θανάσης– Πρόντζας Ευάγγελος (2011), *Οικονομική ιστορία του Ελληνικού κράτους*, τόμ. 2: *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, εκδόσεις Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, σελ. 391.

Επιπλέον, η προσφυγή στον εξωτερικό δανεισμό για την αντιμετώπιση των υποχρεώσεων εξυπηρέτησης των υφιστάμενων δανείων αύξησε το βάρος της υπηρεσίας του εξωτερικού

χρέους της χώρας καθώς κατά την περίοδο 1922-1931 το ποσό που εισπράχθηκε από εξωτερικά δάνεια ύψους 874.9 εκατ. χρυσά φράγκα, πληρώθηκε σχεδόν ολόκληρο για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους ύψους 870.4 εκατ. χρυσών φράγκων (βλ. πίνακα 3.4.3) καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα ήδη από το 1922 ήταν σε κατάσταση αδυναμίας για την εξυπηρέτηση των δανείων της (Καλαφάτης-Πρόντζας, 2011, σελ. 395)

Πίνακας 3.4.3 Προϊόν εξωτερικών δανείων και υπηρεσία δημόσιου χρέους 1922-1931

Έτη	Εισπραχθέντα από εξωτερικά δάνεια (καθαρό προϊόν) (χρυσά φράγκα)	Καταβληθέντα για την υπηρεσία του εξωτερικού χρέους (χρυσά φράγκα)	Καθαρό υπόλοιπο (χρυσά φράγκα)
1922		32.211,057	32.211.057
1923	40.000.000 (καναδικής κυβέρν.)	53.984.278	13.984.218
1924	247.220.160 (Α' Προσφυγικό)	59.353.719	187.866.441
1925	124.262.805 (Ελλην. Σιδηροδρόμων: 76,5 εκατ. Ύδρευσης: 47,7 εκατ.)	62.878.431	61.384.374
1926	25.212.680 (Σουηδικό)	89.562.815	64.350.135
1927		96.429.379	96.420.379
1928	263.341.034 (σταθ. 93.4 εκατ.. σταθ. 80.1 εκατ. παραγ. 89.7 εκατ.)	106.691.487	156.649.547
1929	63.122.800 (αμερικανικής κυβέρν.)	122.144.816	59.122.016
1930	21.306.100 (Σχολικών κτιρίων)	118.590.747	97.284.617
1931	90.505.800 (Β' Παραγωγικό)	128.638.158	38.132.800
<i>Σύνολο</i>		870.484.887	<i>4.486.492</i>
<i>Σύνολο δανείων</i>			874.971.379

Πηγή: Καλαφάτης Θανάσης– Πρόντζας Ευάγγελος (2011), *Οικονομική ιστορία του Ελληνικού κράτους*, τόμ. 2: *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, εκδόσεις Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, σελ. 396.

Πράγματι, στις 18 Οκτωβρίου του 1919, ο υπουργός οικονομικών Μ. Νεγρεπόντης με επιστολή του στο Βενιζέλο έθετε το πρόβλημα της κάλυψης των δαπανών επιστρατεύσεως και κατοχής, αποκλείοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα να συναφθεί κάποιο εξωτερικό δάνειο (Κωστής, 2003, σελ. 150). Η ελληνική, όμως, κυβέρνηση λόγω ανάγκης τον Απρίλιο του 1920 θα στρέψει την προσοχή της ακόμα και στην αγορά της Βραζιλίας για ανεύρεση δανείου (Παντελάκης, 1995, σελ. 71).

Τον Νοέμβριο του 1920 με την εκλογική ήττα του Βενιζέλου και την επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου στο θρόνο διακόπηκε η συμμαχική οικονομική ενίσχυση που είχε εξασφαλίσει ο Βενιζέλος. Οι Σύμμαχοι που ήταν οι κύριοι πιστωτές της Ελλάδας αποφάσισαν να εκδηλώσουν τη δυσαρέσκειά τους για τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα καταφεύγοντας στη γνώριμη τακτική της επιβολής πιστωτικού εμπάργκο (Πεπελάση-Μίνουλου, 1988, σελ. 152).

Η ανάγκη, όμως, εύρεσης πόρων από το εξωτερικό, θα κινήσει και πάλι το θέμα των πολεμικών πιστώσεων που είχαν διατεθεί στην Ελλάδα με τις συμφωνίες του 1918 και 1919. Από τη στιγμή που τίθεται θέμα δανείου, ο Βενιζέλος θα αντιταχθεί σ' αυτή τη λύση, επιμένοντας ότι οι συμμαχικές δυνάμεις οφείλουν στην Ελλάδα το υπόλοιπο των πιστώσεων που δεν της είχαν δοθεί εξαιτίας της κυβερνητικής αλλαγής του Νοεμβρίου του 1920. (Παντελάκης, 1988, σ. 176). Τόσο όμως ο Βενιζέλος όσο και η διοίκηση της Εθνικής Τράπεζας και οι διπλωμάτες, έχουν να αντιμετωπίσουν όχι μόνο την άρνηση των συμμαχικών κυβερνήσεων λόγω των γνωστών αντιρρήσεων περί οικονομικής και πολιτικής ομαλότητας αλλά και τη δυσφορία της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, η οποία οφείλεται πιθανόν στις δύσκολες συνθήκες που επικρατούν στην Ευρώπη: η Αμερική απαιτεί τα συμμαχικά χρέη, η Γερμανία έχει σταματήσει να πληρώνει τις επανορθώσεις που οφείλει στους συμμάχους και η γαλλική κυβέρνηση αποφασίζει ως αντίποινα την εισβολή στη Ρούρ.

Η απαίτηση λοιπόν της Ελλάδας για πληρωμή του υπόλοιπου των πιστώσεων, που είναι 23.000.000 αγγλικές λίρες ή ακόμη και για δάνειο, συμπίπτει με την χειρότερη στιγμή για την Ευρώπη και δεν μπορεί παρά να βρει αντίθετες τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η έκδοση νέου δανείου, εξάλλου, προϋπόθετε άδεια εκ μέρους των κυβερνήσεων της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Αμερικής, με βάση τη συμφωνία του 1918 που ανέφερε ότι «μέχρι να εξοφληθούν οι υποχρεώσεις της Ελλάδας, καμιά καινούργια εγγύηση δεν μπορεί να δοθεί για εξωτερικό δάνειο χωρίς την έγκριση των κυβερνήσεων των ΗΠΑ, της Γαλλίας και της Αγγλίας» (Λούβη, 1988, σελ. 398-399).

Η στιγμή που διεκόπη η οικονομική ενίσχυση ήταν κρίσιμη. Μειώθηκε η πιστοληπτική ικανότητα της χώρας ακριβώς στο ξεκίνημα της Μικρασιατικής εκστρατείας. Η Βενιζελική κυβέρνηση αναγκάστηκε να χρηματοδοτήσει την πρώτη φάση της Μικρασιατικής εκστρατείας με δύο αλληλένδετους τρόπους: με ακόμη μεγαλύτερο εσωτερικό δανεισμό (μεταξύ 1919 και 1920 η κυβέρνηση Βενιζέλου συνολολόγησε σειρά εσωτερικών δανείων ύψους 1.300 εκατ. δραχμών) και με την έκδοση ακάλυπτων τραπεζογραμματίων. (Τσίχλης, 2010, σελ. 132).

Στις 27 Μαΐου 1920 υπογράφηκε η πρώτη σύμβαση ανάμεσα στο ελληνικό δημόσιο και την ΕΤΕ για την έκδοση χαρτονομίσματος. Το όριο του εκδοτικού προνομίου της ΕΤΕ θα ανέλθει στα 463 εκατ. δραχμές από 163 εκατομ που ήταν. Εγκαινιάστηκε έτσι και τυπικά η

πολιτική της κάλυψης των δημοσίων δαπανών με την έκδοση χαρτονομίσματος, πολιτική η οποία θα επανέλθει πάλι από την κυβέρνηση Βενιζέλου μετά από λίγους μήνες στις 21 Σεπτεμβρίου 1920, με την εκ νέου επέκταση του εκδοτικού προνομίου της ΕΤΕ κατά 400 εκατ. δραχμές, από τα οποία εκδόθηκαν άμεσα και χορηγήθηκαν ως δάνειο στο ελληνικό δημόσιο 200 εκατομμύρια (Βερέμης – Κωστής, 1984, σελ. 113- 114).

Το κράτος επανειλημμένα άντλησε από την ΕΤΕ δάνεια. Με το Ν.Δ. της 18/5/1923 δόθηκε το δικαίωμα στην ΕΤΕ να αυξήσει τα τραπεζογραμμάτια που κυκλοφορούσαν για λογαριασμό της κατά 300 εκατομμύρια δρχ. ενώ με τα Ν.Δ. της 29/11/1922 και της 23/4/23 επιτράπηκε η έκδοση τραπεζογραμματίων για αγορά ξένου συναλλάγματος (Κωστής, 2003, σελ. 217).

Επιπλέον, ο πληθωρισμός και οι πολιτικές και οικονομικές κρίσεις που ανέκυψαν υπονόμισαν την αξία της δραχμής και την οικονομία της χώρας γενικά. Για να αντιμετωπισθούν τα νέα οικονομικά βάρη, νέοι φόροι επιβλήθηκαν και οι παλαιοί αυξήθηκαν. Ο Κοφινάς ως υπουργός Οικονομικών το 1923 επέβαλε δύο νέες φορολογίες, της κινητής και ακίνητης περιουσίας και του κύκλου εργασιών. Ο Πάγκαλος επανέφερε την φορολογία του επιτηδεύματος και της δεκάτης (φόρος επί της γεωργικής παραγωγής). Το φορολογικό και δημοσιονομικό σύστημα της χώρας, όμως, ήταν πρωτόγονο και τα φορολογικά βάρη έπεφταν σχεδόν αποκλειστικά στις τάξεις εκείνες που δεν ήταν σε θέση να τα σηκώσουν. Η κατά κεφαλήν φορολογική επιβάρυνση από τις 49 δρχ. της περιόδου 1914-1917 θα φθάσει στις 295 το 1922-23 (Λεονταρίτης, 1998, σελ. 85).

Μια τελευταία πηγή πορισμού εσόδων για το Κράτος ήταν τα έντοκα γραμμάτια Εθνικής Άμυνας (βλ. πίνακα 3.4.4). Από το 1918 μέχρι το 1925 τα έντοκα γραμμάτια που είχαν εκδοθεί πλησίαζαν τα 2 δις. δρχ. και μετατράπηκαν συντόμως στο καλύτερο μέσο για την επένδυση των ταμιακών διαθέσιμων τόσο των τραπεζών όσο και του κοινού σε εποχές που η ρευστότητα της οικονομίας ήταν υψηλή (Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1925, σ. xvii). Η μείωση, όμως, της προσφοράς χρήματος και αναλόγως της ρευστότητας της οικονομίας άρχισε να οδηγεί σε εξαργύρωση κατά την λήξη τους (Κωστής, 2003, σελ. 222). Επειδή, το κυμαινόμενο αυτό χρέος έπαιρνε απειλητικές διαστάσεις, το 1926 επί Πάγκαλου, έγινα δύο αλληπάλληλα αναγκαστικά δάνεια, το δεύτερο αφορούσε αποκλειστικά αυτά τα γραμμάτια που ολοκλήρωσαν την απομάκρυνση από το ρευστό χρήμα και τα κρατικά χρεόγραφα (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 82).

Πίνακας 3.4.4 Κυκλοφορία εντόκων γραμματίων Εθνικής Αμύνης, 1923-1925

Μήνες	1923	1924	1925
Ιανουάριος	332.513.800	1.095.198.700	1.576.303.600
Φεβρουάριος	333.727.600	1.194.965.600	1.591.098.300
Μάρτιος	325.787.900	1.252.982.200	1.529.557.500
Απρίλιος	335.520.000	1.647.529.800	1.371.626.400
Μάιος	364.854.800	1.897.812.500	1.403.979.300
Ιούνιος	433.773.400	1.911.739.500	1.421.977.900
Ιούλιος	547.211.300	1.745.253.300	1.437.338.500
Αύγουστος	592.777.700	1.969.491.600	1.461.601.900
Σεπτέμβριος	616.334.500	1.690.111.000	1.470.601.000
Οκτώβριος	916.748.200	1.741.141.800	1.461.054.500
Νοέμβριος	757.111.700	1.584.267.900	1.474.875.500
Δεκέμβριος	934.751.800	1.613.379.900	1.493.550.900

Πηγή: *Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Απολογισμός τον έτους 1924 μετά γενικής οικονομικής αναασκοπήσεως της χώρας, Αθήνα 1925, σ. 75 και Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Απολογισμός τον έτους 1925 μετά γενικής οικονομικής ανασκοπήσεις της χώρας, Αθήνα 1926, σ. 89.*

Οι προσπάθειες των μετανοεμβριανών κυβερνήσεων να ρευστοποιήσουν τις πιστώσεις απέτυχαν. Οι πολεμικές, όμως, δαπάνες που απαιτούνταν για την μικρασιατική εκστρατεία επιβάλλουν την έκδοση, τον Φεβρουάριο του 1922, δανείου ύψους 550.000.000 δρχ. και καθώς το ποσό αυτό δεν είναι σε θέση να καλύψει τις κρατικές ανάγκες, στις 28/4/22 ο Υπουργός Οικονομικών Π. Πρωτοπαπαδάκης εφάρμοσε τη μέθοδο του αναγκαστικού δανείου ύψους 1,6 δις (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 79). Σύμφωνα με την διαδικασία που ακολουθήθηκε κάθε γραμμάτιο κόπηκε στα δύο (βλ. εικόνα 2). Το ένα μέρος διατηρούσε την ιδιότητα του χρήματος αλλά στη μισή ονομαστική του αξία. Το υπόλοιπο μισό μετατράπηκε σε ομολογία με 6,5 % τόκο, αποπληρωτέα σταδιακά σε 20 χρόνια. (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 60).

Το αναγκαστικό δάνειο του 1922 αποτέλεσε το αποκορύφωμα της δημοσιονομικής προσπάθειας των ελληνικών κυβερνήσεων να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του μικρασιατικού εγχειρήματος (Βερέμης – Κωστής, 1984, σελ. 120) καθώς η Ελλάδα είχε αποκλειστεί από τις κεφαλαιαγορές του εξωτερικού. Το γεγονός, όμως, ότι ο δείκτης τιμών ανήλθε στη διάρκεια της χρονιάς αυτής κατά 60% αποδεικνύει ότι μάλλον φρούδες ήταν οι προσδοκίες τους, καθώς μπορεί η νομισματική κυκλοφορία να περιορίστηκε για σύντομο χρονικό διάστημα λόγω της κοπής των χαρτονομισμάτων, η προσφορά χρήματος, όμως,

εξακολούθησε τη ραγδαία ανοδική της πορεία (Κωστής, 2003, σελ. 156). Στις αρνητικές του πλευρές, επίσης, θα πρέπει να καταλογισθεί η αποθάρρυνση της αποταμίευσης. Καθώς δέχτηκαν πλήγμα οι κάτοχοι ρευστού χρήματος αλλά όχι και οι κάτοχοι ακινήτων και αξιών, η εμπιστοσύνη του κοινού στο χρήμα ως μέσου διαφύλαξης αγοραστικής δύναμης κλονίστηκε ανεπανόρθωτα.

Εικόνα 2. Το τραπεζογραμμάτιο των 500 δραχμών της 6ης έκδοσης της Ε.Τ.Ε. (specimen). Κυκλοφόρησε από τις 2.1.1901 έως τις 31.12.1926. Το 1922 με το νόμο 2749/25.1.1922 περί του αναγκαστικού εσωτερικού δανεισμού διχοτομήθηκε. (Ι.Α./Ε.Τ.Ε., Συλλογή τραπεζογραμματίων)

Πηγή: Κωστής Κώστας (2003), *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1914-1940*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, σελ. xxv.

Τον Ιούνιο του 1922 υπογράφηκε σύμβαση μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και της Εθνικής Τράπεζας για δάνειο 50 εκατομμυρίων φράγκων με 5,5% τόκο και εξόφληση δανείου σε πέντε χρόνια. Ο τόκος του δανείου ήταν εισφορά του δηmosίου στο κεφάλαιο του Συνδικάτου Τραπεζών. Για την εξυπηρέτηση του δανείου το δημόσιο παραχώρησε στην Εθνική Τράπεζα τις εισπράξεις του από το φόρο κατανάλωσης καπνού στην Νέα Ελλάδα (Παντελάκης, 1995, σελ. 72).

Δυστυχώς, όμως, κανένα οικονομικό μέτρο δεν μπόρεσε να αποτρέψει την ελληνική ήττα στην Μικρά Ασία. Την περίοδο αυτή επέρχεται η Μικρασιατική καταστροφή και το ελληνικό κράτος επιβαρύνεται με τις δαπάνες αποκατάστασης των προσφύγων αλλά επιπλέον έχοντας ενσωματώσει στον εθνικό του κορμό τους μικρασιάτες πρόσφυγες στερείται τα εμβάσματα

τους προς την μητέρα-πατρίδα σαν κονδύλι του ισοζυγίου πληρωμών της. Έτσι, στο έλλειμμα του προϋπολογισμού προστίθεται και αυτό του εμπορικού ισοζυγίου ενώ χάθηκε και η διέξοδος της μετανάστευσης (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 314).

Οι πρώτοι μήνες μετά την Μικρασιατική καταστροφή κυλούν μέσα σε μια πολιτικο-οικονομική σύγχυση. Το πρώτο και βασικό μέλημα των διαδοχικών κυβερνήσεων είναι να βρουν τρόπους αποκατάστασης και ενσωμάτωσης των προσφύγων (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 80). Η κεντρική παράμετρος στο τέλος των πολύχρονων πολεμικών αναμετρήσεων την περίοδο 1912-1922 ήταν η αποκατάσταση του ενάμιση εκατομμυρίου περίπου Μικρασιατών προσφύγων.

Το 1924 συνάπτεται το πρώτο δάνειο μετά το 1922, το λεγόμενο προσφυγικό, υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ) για την αγροτική και αστική αποκατάσταση των προσφύγων. Όπως αναφέρει ο Ύπατος Αρμοστής της ΚτΕ για τους πρόσφυγες Nansen Fridtjof στην Έκθεσή του προς την ΚτΕ «είναι αναγκαία όσο ποτέ η χορήγηση διεθνούς δανείου για την ανακούφιση των προσφύγων»¹⁴. Η Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚτΕ και η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (αυτόνομος οργανισμός που ιδρύθηκε βάσει του πρωτοκόλλου της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1923 της Γενεύης), ανέλαβαν από το 1923 το δύσκολο αυτό έργο (Λεονταρίτης, 1998, σελ. 301). Το ονομαστικό κεφάλαιο του δανείου ανερχόταν σε 12.300.000 λίρες στερλίνες (307.500.000 χρυσά φράγκα περίπου), η τιμή έκδοσης 88%, ο τόκος 7% ετησίως στο ονομαστικό κεφάλαιο και η διάρκεια του 40 χρόνια.

Το δάνειο εκδόθηκε σε δημόσια εγγραφή τον Δεκέμβριο του 1924 σε τρία τμήματα, ένα στο Λονδίνο (7.500.000 λίρες στερλίνες), ένα στη Νέα Υόρκη (11.000.000 δολάρια) και ένα στην Αθήνα (2.500.000 λίρες στερλίνες). Το τμήμα του Λονδίνου ανέλαβε ο τραπεζικός οίκος Hambro's Bank Ltd, το τμήμα της Νέας Υόρκης ο οίκος Spreyer and Co. και το τμήμα την Αθηνών η Εθνική Τράπεζα. Το προσφυγικό δάνειο υπογράφηκε με τον όρο ότι θα το διαχειριζόταν η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων σε παραγωγικά έργα και ότι η ελληνική κυβέρνηση θα έδινε την αναγκαία γη για αγροτική αποκατάσταση (Παντελάκης, 1995, σελ. 73).

¹⁴ Βλ. Έκθεση του Ύπατου Αρμοστή της ΚτΕ για τους πρόσφυγες Nansen Fridtjof (Αρχειό ΕΛΙΑ, φακελος 032-43). Βλ. και παράρτημα εργασίας σελ. 67-75.

Σύμφωνα με τον Καθηγητή Δ. Στεφανίδη, οι όροι του δανείου ήταν επαχθείς γιατί ο τόκος ήταν ιδιαίτερα υψηλός, αν ληφθεί υπόψη ότι η έκδοση των ομολογιών έγινε κάτω από το άρτιο και ότι οι προμήθειες που καταβλήθηκαν ήταν υψηλές (5% για το τμήμα που εκδόθηκε σε λίρες και 6,75% για το τμήμα που εκδόθηκε σε δολάρια). Παρόλα αυτά, συνεχίζει ο Στεφανίδης «πρέπει να είναι κανείς επιεικής στις κρίσεις του για το δάνειο αυτό, αφού η αποκατάσταση των προσφύγων επέβαλλε την άμεση σύναψη μεγάλου εξωτερικού δανείου, η δε πίστη του κράτους είχε κλονιστεί λόγω της ήττας των πολιτικών ταραχών, της οικονομικής εξάντλησης και της χρηματικής αποστασίας» (Στεφανίδης, 1930, σελ. 73).

Παρά την ανακήρυξη της πρώτης Ελληνικής Δημοκρατίας, τον Μάρτιο του 1924, από την βραχύβια κυβέρνηση του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, γεγονός που ήταν σύμφωνο προς τις επιταγές του Λονδίνου, ώστε να καταστεί δυνατή η έκδοση του πρώτου προσφυγικού δανείου, ο κοινοβουλευτισμός είχε και πάλι ανατραπεί από τον στρατηγό Θεόδωρο Πάγκαλο, ο οποίος τον Ιούνιο του 1925 εγκαθίδρυσε το ανελεύθερο και δικτατορικό του καθεστώ (Τούντα-Φεργάδη, 2009, σελ. 235). Υπήρξε ο τελευταίος Μεγαλοϊδεάτης και απέβλεπε στην προετοιμασία νέου πολέμου με τους Τούρκους, με αποτέλεσμα να προέβη σε τεράστιες πολεμικές δαπάνες (Τσίχλης, 2010, σελ. 367). Επιπρόσθετα, σύναψε τρία εξωτερικά δάνεια (σιδηροδρόμων, ύδρευσης, Σουηδικό), δύο αναγκαστικά δάνεια και αύξησε την φορολογία επιβαρύνοντας τον κρατικό προϋπολογισμό (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 61).

Συνέπεια των παραπάνω ήταν η οικτρή οικονομική κατάσταση της χώρας. Το 1927 το ελληνικό κράτος, για δεύτερη φορά, προσέφυγε στην ΚτΕ και ζήτησε τη συνδρομή της μέσω δανείου 9 εκατομμυρίων λιρών. Έτσι, μετά από χρονοβόρες και ατέρμονες συζητήσεις μεταξύ των αρμοδίων παραγόντων του Οργανισμού της Γενεύης, της ελληνικής κυβέρνησης και της Βρετανικής, η Οικουμενική κυβέρνηση του Αλέξανδρου Ζαΐμη, με υπουργό εξωτερικών τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο και Οικονομικών τον Γεώργιο Καφαντάρη, στις 15 Σεπτεμβρίου 1927 πέτυχε την σύναψη του γνωστού ως Τριμερούς Δανείου και υπογράφηκε πρωτόκολλο βάσει του οποίου προσδιορίζονταν οι σκοποί της έκδοσης του δανείου. Το ένα τρίτο του δανείου αυτού διατέθηκε για την νομισματική σταθεροποίηση (πλαφόν στις δημόσιες δαπάνες ώστε να εξασφαλιστεί η ισοσκελίση του δημοσίου προϋπολογισμού), το δεύτερο για την κάλυψη παλαιότερων ελλειμμάτων του προϋπολογισμού (διακανονισμό των εσωτερικών και εξωτερικών χρεών που θα γινόταν πάνω σε νέα βάση) και το υπόλοιπο για την συνέχιση της προσφυγικής αποκατάστασης (Mazower, 2009, σελ. 147).

Η επιτυχής, βεβαίως, έκβαση της υπόθεσης του δανείου αυτού οφειλόταν στην βελτίωση των ελληνοβρετανικών σχέσεων λόγω της κυβερνητικής μεταβολής από την δικτατορία του Πάγκαλου στον σχηματισμό Οικουμενικής κυβέρνησης, όπως επίσης και στην οριστική ρύθμιση του πολεμικού χρέους της Ελλάδας προς την Αγγλία, γεγονός που σημειώθηκε στις 9 Απριλίου του 1927 στο Λονδίνο. Αξίζει εδώ να αναφέρουμε τα λόγια του αξιωματούχου του Foreign Office πως «η αγορά δεν δανειοδοτεί πια ξένες κυβερνήσεις που δεν έχουν εκπληρώσει τις υποχρεώσεις τους. Ο κανόνας αυτός δεν ίσχυε όταν εκδόθηκε το πρώτο προσφυγικό δάνειο, αλλά ισχύει τώρα»¹⁵.

Η Μεγάλη Βρετανία συμφώνησε να παραιτηθεί από την αποπληρωμή του πολεμικού υλικού που είχε παραχωρήσει στην Ελλάδα ενώ η Ελλάδα θα εγκατέλειπε κάθε αξίωση αποζημίωσης καθώς και τα δικαιώματα που εξακολουθούσε να διεκδικεί επί του υπόλοιπου των Βρετανικών πολεμικών πιστώσεων. Το συνολικό χρέος της Ελλάδας προς την Αγγλία ορίστηκε στα 23,5 εκατομμύρια στερλίνες, οι οποίες θα αποπληρώνονταν σε ένα διάστημα εξήντα χρόνων¹⁶. Σε αντάλλαγμα, η Βρετανία υποσχέθηκε να υποστηρίξει τις ελληνικές προσπάθειες για την σύναψη του δεύτερου προσφυγικού δανείου (Mazower, 2009, σελ. 143).

Ο διακανονισμός των πολεμικών χρεών της Ελλάδας άνοιξε το δρόμο για την επιστροφή της στις ξένες κεφαλαιαγορές¹⁷, τους πόρους των οποίων χρειαζόταν επειγόντως προκειμένου να συνεχίσει την αποκατάσταση των προσφύγων για να αντιμετωπίσει το διογκωμένο χρέος (Mazower, 2009, σελ. 143). Η εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών της χώρας και η σταθεροποίηση του νομίσματος και της συναλλαγματικής του ισοτιμίας ήταν αναγκαία, ώστε η χώρα να γίνει πάλι αξιόχρη και να μπορέσει να εξυπηρετεί και τα δάνεια που είχε αναλάβει κατά το παρελθόν αλλά και τα νέα (Καλαφάτης και Πρόντζας, 2011, σελ. 288).

¹⁵Βλ. Βερέμης Θάνος, *Οικονομία και δικτατορία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, σελ. 112, σημ. 47

¹⁶ Βλ. Έκθεση σχετικά με το πολεμικό χρέος της Ελλάδας στην Αγγλία και το προσφυγικό δάνειο (19 Αυγούστου 1926): Αναφέρει ότι η Ελληνική Κυβέρνηση είναι έτοιμη να δεχθεί νέες διαπραγματεύσεις για τη ρύθμιση εξόφλησης του πολεμικού χρέους, όπως ορίζει ο A.Chamberlain. Αρχείο ΕΛΙΑ, φάκελος 046-35. Βλ. και παράρτημα εργασίας σελ. 76-77.

¹⁷Αξίζει να αναφέρουμε την επισήμανση του Αθανασίου Αγνίδη, εμπειρογνώμων της ΚτΕ, ότι η συνομιλία για την σύναψη του δεύτερου προσφυγικού δανείου δεν θα πρέπει να περιοριστεί μόνο με τους Βρετανούς αλλά και με Ιταλούς και Γάλλους διαπραγματευτές (Αρχείο ΕΛΙΑ, φάκελος 289-57). Βλ. παράρτημα εργασίας, σελ. 78-79.

Η Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚτΕ, προκειμένου να εγκρίνει το αίτημα κατέληξε στην πρόταση περί μεταρρύθμισης του εγχώριου τραπεζικού συστήματος με την ίδρυση κεντρικής τράπεζας που θα είχε ως αποκλειστική ευθύνη τη νομισματική σταθερότητα. Οι διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν ήταν σκληρές και επίπονες και κατέληξαν, μεταξύ άλλων, στην ίδρυση της Τραπεζής της Ελλάδος (ΤτΕ), στην εγκατάλειψη του διμεταλλισμού (που ίσχυε από την συμμετοχή της Ελλάδας στη ΛΝΕ) και στην εισαγωγή του κανόνα συναλλάγματος-χρυσού, η αξία της δραχμής συνδέθηκε με την αγγλική λίρα, στο 1/15 της προπολεμικής αξίας της δραχμής προς την λίρα, δηλαδή στις 375 δρχ. (Ψαλιδόπουλος, 2010, σελ. 167).

Η επιτυχία του Τριμερούς δανείου, το οποίο αφορούσε και στην περάτωση του έργου της προσφυγικής αποκατάστασης οφειλόταν και στη δραστήρια πολιτική του Υπουργού Οικονομικών Γεωργίου Καφαντάρη ο οποίος συνεπικουρούμενος και από τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο ανέλαβε το μεγαλύτερο βάρος της διεξαγωγής των σχετικών διαπραγματεύσεων. Η συνεισφορά του στην οικονομική ενίσχυση της χώρας και η συμβολή του στην αντιμετώπιση του προσφυγικού προβλήματος ήταν σημαντική (Τούντα-Φεργάδη, 2009, σελ. 237-238) καθώς παράλληλα με το δάνειο για την αποκατάσταση των προσφύγων η κυβέρνηση Ζαΐμη ενδιαφέρθηκε για την κατασκευή μεγάλων παραγωγικών έργων στη Μακεδονία και στην Θεσσαλία. Πρόκειται για κατασκευή αντιπλημμυρικών και αποξηραντικών έργων, όπου το ελληνικό κράτος συνομολόγησε σύμβαση με τις Αμερικανικές εταιρείες John Monks L. And Sons και την Ulen Co., στις οποίες και παραχωρήθηκαν αποκλειστικά δικαιώματα για την μακροχρόνια εκμετάλλευσή τους (Πεπελάση-Μίνογλου, 1988, σελ. 145).

Τέλος, για την αποζημίωση των εξ ανταλλαγής προσφύγων, για τις περιουσίες τους που εγκατέλειψαν στην Τουρκία, το ελληνικό δημόσιο ανέλαβε να εκδώσει, μέσω της Εθνικής Τράπεζας, δάνειο σε ομολογίες που θα παρέδιδε στους δικαιούχους. Το ονομαστικό κεφάλαιο του δανείου ορίστηκε αρχικά σε 3 δις. δραχμές. Ο τόκος των ομολογιών ορίστηκε σε 8% ετησίως (βλ. εικόνα 3). Επειδή το πρώτο δάνειο ανταλλαξίμων δεν έφθασε για την αποζημίωση των δικαιούχων, αποφασίστηκε με νεότερη σύμβαση στις 14 Απριλίου 1928 η έκδοση και δεύτερου δανείου για ποσό 2.500 δις. δρχ, με τόκο 8% (Παντελάκης, 1995, σελ. 76).

Εικόνα 3. Ο τίτλος του ομολογιακού δανείου των 3 δις. δραχμών του 1926 που εξέδωσε η Εθνική Τράπεζα για λογαριασμό του ελληνικού δημοσίου για την αποζημίωση των προσφύγων (Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος)

Πηγή: Κωστής Κώστας (2003), *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1914-1940*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, σελ. xxι.

3.5 Συμπεράσματα

Στο κεφάλαιο αυτό είδαμε ότι μολονότι η χώρα δεν μπήκε στον Α΄ΠΠ ως το καλοκαίρι του 1917, ο οικονομικός αντίκτυπος του πολέμου είχε γίνει αισθητός πολύ πριν την ενεργό συμμετοχή της σε αυτόν. Η πολεμική περίοδος που ακολούθησε την Επανάσταση στο Γουδί (1909), οι Βαλκανικοί πόλεμοι, η επιστράτευση του 1915, ο πολύμηνος οικονομικός αποκλεισμός της κυβέρνησης των Αθηνών και η είσοδος της χώρας στον «Μεγάλο πόλεμο» είχαν επιδεινώσει την οικονομική κατάσταση της Ελλάδος εξαιτίας της σύναψης εξωτερικών δανείων για την αντιμετώπιση των αυξημένων πολεμικών αναγκών, με εξαίρεση τα μεγάλα ρευστά συναλλαγματικά διαθέσιμα που είχαν συγκεντρωθεί, σύμφωνα με τον νόμο ΓΧΜΒ΄ του Βαλαωρίτη, από τα μεταναστευτικά και ναυτιλιακά εμβάσματα την περίοδο αυτή διατηρώντας την ισοτιμία της δραχμής στο άρτιο του δολαρίου και καθιστώντας την ένα από τα σταθερότερα και ισχυρότερα ευρωπαϊκά νομίσματα.

Ο Εθνικός Διχασμός που άφησε κληρονομιά ο Α΄ΠΠ, ο οποίος ξέσπασε με αφορμή τη στάση που έπρεπε να τηρήσει η Ελλάδα στον πόλεμο, συνέχισε να δηλητηριάζει το πολιτικό σύστημα σε ολόκληρη τη μεσοπολεμική περίοδο. Η επίτευξη, όμως, της «Μεγάλης ιδέας», κεντρικός άξονας της εξωτερικής πολιτικής του Ελευθέριου Βενιζέλου προϋπέθετε την έξοδο της Ελλάδας στον Α΄ΠΠ στο πλευρό των Συμμάχων. Η εμπλοκή της χώρας στον Α΄ΠΠ, την οποία αξίωναν και οι Σύμμαχοι απαιτούσε την ανάληψη δαπανών, στις οποίες αδυνατούσε να ανταποκριθεί. Τον Νοέμβριο του 1920 με την εκλογική ήττα του Βενιζέλου και την επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου στο θρόνο διακόπηκε η συμμαχική οικονομική ενίσχυση που είχε εξασφαλίσει ο Βενιζέλος. Οι Σύμμαχοι που ήταν οι κύριοι πιστωτές της Ελλάδας αποφάσισαν να εκδηλώσουν τη δυσαρέσκειά τους για τις πολιτικές εξελίξεις στην χώρα καταφεύγοντας στη γνώριμη τακτική της επιβολής πιστωτικού εμπάργκο αλλά και λόγω της αδυναμίας τους να συνεργασθούν για την αντιμετώπιση της νομισματικής κρίσης που θα εμφανισθεί στις αρχές του 1919 εξαιτίας της διαμάχης μεταξύ τους για την σύνδεση των διασυμμαχικών χρεών με τις πολεμικές αποζημιώσεις. Η Αμερική απαιτεί τα συμμαχικά χρέη, η Γερμανία έχει σταματήσει να πληρώνει τις επανορθώσεις που οφείλει στους Συμμάχους και η γαλλική κυβέρνηση αποφασίζει ως αντίποινα την εισβολή στη Ρούρ.

Είδαμε λοιπόν ότι η μη ρευστοποίηση ενός μεγάλου μέρους των συμμαχικών πιστώσεων αποτέλεσε το κομβικό σημείο στην διαμόρφωση και άσκηση της δημοσιονομικής, οικονομικής και κατ' επέκταση της δανειακής πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων την περίοδο που μελετάμε. Η ανάγκη έκδοσης ακάλυπτου χαρτονομίσματος, εξαιτίας της μη καταβολής των εξωτερικών πιστώσεων και λόγω της συνέχισης των δαπανών για στρατιωτικούς σκοπούς και πέρα από το τέλος του Α΄ΠΠ, όπως η χρηματοδότηση της εκστρατείας της Ουκρανίας κατά της Σοβιετικής Ένωσης και της Μικρασιατικής εκστρατείας, οδήγησε στην διόγκωση της νομισματικής κυκλοφορίας, στην εμφάνιση καλπάζοντα πληθωρισμού και στην υποτίμηση της δραχμής απέναντι στο δολάριο. Διαπιστώσαμε όμως ότι σε αυτό συνέβαλε και η ΕΤΕ μετατρέποντας ένα μέρος των συναλλαγματικών της διαθέσιμων στις ΗΠΑ σε φράγκα και λίρες, πραγματοποιώντας κέρδη για αυτήν και όχι ζημίες εξαντλώντας όμως τα συναλλαγματικά διαθέσιμα σε δολάριο, νόμισμα με το οποίο ήταν συνδεδεμένη η δραχμή.

Η δημοσιονομική και νομισματική κατάσταση της χώρας επιδεινώνεται καθ' όλη την διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας καθώς οι πολεμικές δαπάνες αποδείχθηκαν υπέρμετρες για τις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας. Η συνέχιση και επέκταση των

πολεμικών επιχειρήσεων στην Μικρά Ασία έγιναν με αποκλειστική επιβάρυνση του ελληνικού κράτους.

Διαπιστώσαμε ότι ελληνικές κυβερνήσεις των μεταπολεμικών ετών παρ' ότι χρησιμοποίησαν όλα σχεδόν τα μέσα της οικονομικής πολιτικής, έκδοση ακάλυπτου χαρτονομίσματος, σύναψη εσωτερικών δανείων από την ΕΤΕ, αύξηση της φορολογίας, χρήση των έντοκων γραμματίων Εθνικής Αμύνης και επιβολή αναγκαστικών δανείων δεν μπόρεσαν να πετύχουν την νομισματική σταθεροποίηση και την εξισορρόπηση του ισοζυγίου της ελληνικής οικονομίας λόγω του ανώμαλου πολιτικού βίου και της νομισματικής αστάθειας, της κατακόρυφης πτώσης της αξίας της δραχμής και της κερδοσκοπίας - λόγω έλλειψης κανονιστικού πλαισίου που θα ελέγχει την δράση των τραπεζικών οργανισμών - και της μειωμένης πιστοληπτικής ικανότητας της Ελλάδας στην διεθνή κεφαλαιαγορά.

Την περίοδο αυτή επέρχεται η Μικρασιατική καταστροφή και το κράτος επιβαρύνεται με τις δαπάνες αποκατάστασης ενάμιση εκατομμυρίου περίπου μικρασιατών προσφύγων. Η σύναψη εξωτερικού δανείου ήταν αναγκαία όσο ποτέ. Τα δάνεια που σύναψε η ΚτΕ προς την ελληνική κυβέρνηση, το προσφυγικό δάνειο του 1924 και το Τριμερές δάνειο του 1926, αφού είχε προηγηθεί ο διακανονισμός των πολεμικών χρεών μεταξύ Ελλάδας και Μεγάλης Βρετανίας, συνέβαλαν στην οικονομική ενίσχυση της χώρας και στην αντιμετώπιση του προσφυγικού προβλήματος.

Σε χώρες, όμως, με ασταθές νόμισμα ή μεγάλο πληθωρισμό στους όρους του δανείου προβλέπονται ασφαλιστικές ρήτρες λόγω του χαμηλού βαθμού εμπιστοσύνης των δανειστών προς την οικονομία και προς την θέληση και την οικονομική δυνατότητα του εκδότη του δανείου να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του. Για την Ελλάδα οι όροι έκδοσης των δημοσίων εξωτερικών δανείων ήταν δυσμενείς, όπως το υψηλό επιτόκιο, ο χρόνος απόσβεσης που στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν βραχύς και η εξυπηρέτηση των δανείων γινόταν πλέον του 70% σε χρυσό ή ξένο συνάλλαγμα. Κάθε φορά που η δραχμή έχανε στο εσωτερικό από την αγοραστική της δύναμη αυξάνονταν αυτόματα οι τόκοι και το κεφάλαιο των δημοσίων εξωτερικών δανείων με αποτέλεσμα η Ελλάδα να αναγκάζεται να πληρώσει ποσά υψηλότερα από εκείνα του πραγματικού κεφαλαίου των συναφθέντων εξωτερικών δανείων.

Η προσφυγή στον εξωτερικό δανεισμό για την αντιμετώπιση των υποχρεώσεων εξυπηρέτησης των υφιστάμενων δανείων αύξησε το βάρος της υπηρεσίας του εξωτερικού

χρέους της χώρας καθώς κατά την περίοδο 1922-1931 το ποσό που εισπράχθηκε από εξωτερικά δάνεια ύψους 874.9 εκατ. χρυσά φράγκα, πληρώθηκε σχεδόν ολόκληρο για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους ύψους 870.4 εκατ. χρυσών φράγκων.

Επιπλέον, οι δυσμενείς όροι των εξωτερικών δανείων θα είχαν μικρότερη σημασία αν η χρησιμοποίηση του προϊόντος τους ήταν τέτοια ώστε να αυξήσει την παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας ή να έχει ευνοϊκή επίδραση επί του ισοζυγίου πληρωμών. Το μεγαλύτερο μέρος των κεφαλαίων από το εξωτερικό χρησιμοποιήθηκε για την πληρωμή πολεμικών δαπανών και αποζημιώσεων, για την κάλυψη των δαπανών αποκατάστασης των προσφύγων και το 1/3 μόνο για παραγωγικά έργα, η εκτέλεση των οποίων ανατέθηκε σε ξένες εταιρείες με το προνόμιο της εκμετάλλευσης και συντήρησης των έργων αυτών για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η δανειακή πολιτική του ελληνικού κράτους την περίοδο 1918-1928 ήταν απόρροια μιας αδήριτης ανάγκης λόγω της εξαρτημένης οικονομίας της που δεν στηριζόταν σε υγιείς οικονομικές αρχές. Ο πληθωρισμός και υποτίμηση της δραχμής που προκλήθηκαν λόγω της ανάγκης έκδοσης ακάλυπτου χαρτονομίσματος εξαιτίας της άρνησης καταβολής των συμμαχικών πιστώσεων, η προσφυγή στον εσωτερικό δανεισμό για την αντιμετώπιση των αυξημένων στρατιωτικών και πολεμικών αναγκών αλλά κυρίως η σύναψη εξωτερικών δανείων για την αντιμετώπιση των εσωτερικών προβλημάτων της χώρας και των υποχρεώσεων εξυπηρέτησης των υφιστάμενων δανείων με δυσμενείς όρους λόγω της κατακόρυφης πτώσης της δραχμής, αύξησε το βάρος της εξυπηρέτησης του εξωτερικού χρέους της χώρας και αποτέλεσε τροχοπέδη στην οικονομική ανάπτυξη και ανασυγκρότηση της χώρας γιατί όπως εύστοχα επισημαίνει ο Καθηγητής Ξενοφών Ζολώτας «Η εξεύρεσις πόρων δια της συνάψεως δανείων είναι μέσον προσωρινόν και βλαβερόν, διότι όχι μόνον δεν θεραπεύει ριζικώς την ανισοσκελείαν μεταξύ δημοσίων δαπανών και εσόδων αλλά και επιβαρύνει τα οικονομικά του Κράτους επί πολλά έτη δια της πολυδαπάνου υπηρεσίας του δημοσίου χρέους, καθισταμένης ούτω μελλοντικώς εντονωτέρας της υφισταμένης ανισοσκελείας» (Ζολώτας, 1932, σελ. 15).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΜΕ ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

4.1 Εισαγωγή

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο η Ευρώπη έβγαινε από τον Α΄ΠΠ ρημαγμένη και καταχρεωμένη (Berstein & Milza, 1997, σελ. 24). Σε οικονομικό επίπεδο υπήρξε μεγάλη κινητοποίηση προκειμένου να εξασφαλισθούν πόροι για την διεξαγωγή του πολέμου. Οι Ευρωπαϊκές χώρες όχι μόνο είχαν εξαντλήσει τον εθνικό τους πλούτο για να χρηματοδοτήσουν τον πόλεμο αλλά ήταν και υπερχρεωμένες με τεράστια εξωτερικά δάνεια. Η οικονομία των εμπόλεμων έπρεπε να προσαρμοστεί απόλυτα στις ανάγκες του πολέμου, ανάγκη που είχε ως συνέπεια την εγκατάλειψη της φιλελευθεροποίησης των συναλλαγών, την οικονομία της αγοράς και την επιστροφή στον κρατικό παρεμβατισμό (Κολλιόπουλος, 2001, σελ. 311). Η πολεμική οικονομία χαρακτηριζόταν από νέους φόρους και δημόσια έσοδα, μεγαλύτερες πολεμικές δαπάνες από τα έσοδα και μεγάλο δημοσιονομικό έλλειμμα. Το έλλειμμα έπρεπε να καλυφθεί με δημόσιο δανεισμό και η πληθωριστική χρηματοδότηση έγινε αναπόφευκτη.

Επιπλέον, ένα ακόμη αποτέλεσμα της ανάσχεσης της οικονομικής δραστηριότητας στην πολεμική περίοδο ήταν η μετατόπιση της ισορροπίας οικονομικής ισχύος από την Ευρώπη προς την Αμερική και σε μικρότερο βαθμό προς την Ιαπωνία (Derek, 2002, σελ. 30). Η αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων στην Ευρώπη μετά τον Α΄ΠΠ προκλήθηκε από τις ουσιαστικές οικονομικές αλλαγές που έγιναν στον συνασπισμό των Μεγάλων Δυνάμεων. Ο πόλεμος είχε ως συνέπεια την ανισομερή επίδραση του Α΄ΠΠ στις οικονομίες της Αγγλίας και Γαλλίας και έδωσε τη δυνατότητα στις ΗΠΑ να γίνουν η πανίσχυρη δύναμη του Δυτικού κόσμου. (Κολιόπουλος, 2001, σελ. 327).

4.2 Διασύνδεση της Ελληνικής οικονομίας με το διεθνές οικονομικό περιβάλλον.

Η κατάρρευση του διεθνούς νομισματικού συστήματος με την έναρξη του Α΄ΠΠ, ο πληθωρισμός και η συναλλαγματική αστάθεια που ακολούθησαν σε παγκόσμια κλίμακα τόσο στη διάρκεια του πολέμου αλλά πολύ περισσότερο στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια αποτέλεσαν γεγονότα πρωτοφανή στην ένταση και έκτασή τους, για την παγκόσμια οικονομία (Κωστής, 2003, σελ. 267). Αλλά και η πολιτική αστάθεια που επικρατούσε στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες και η μεταβολή των δομικών χαρακτηριστικών των πολιτευμάτων οδήγησαν σε εξαιρετικό αρνητικό κλίμα εμπιστοσύνης προς την οικονομία, σε παρατεταμένη ανεργία και στην αύξηση του εθνικισμού.

Όταν τέλειωσε ο Α΄ΠΠ, όλες οι χώρες που είχαν υποστεί στις οικονομίες τους τις βαρύτερες επιπτώσεις του, είχαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της νομισματικής εξυγίανσης. Πρώτος στόχος της οικονομικής πολιτικής εμφανιζόταν η «νομισματική σταθεροποίηση», η αποκατάσταση της εσωτερικής νομισματικής ισορροπίας και της σταθερότητας στις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Το ζήτημα όμως ήταν σε ποια βάση θα θεμελιωνόταν η νομισματική εξυγίανση, δεδομένου ότι ο «χρυσός κανόνας» είχε παύσει να λειτουργεί μόλις άρχισε ο πόλεμος και αντικαταστάθηκε από την ρύθμιση των κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών, ο καθορισμός των οποίων – ελλείψει της Βρετανικής κυριαρχίας – ανατέθηκε στις εθνικές νομισματικές αρχές με αποτέλεσμα κάθε χώρα να καθορίζει την αύξηση της νομισματικής της κυκλοφορίας ανεξάρτητα από τις μεταβολές των συναλλαγματικών της διαθέσιμων, γεγονός που οδήγησε σε έναν επιταχυνόμενο ρυθμό πληθωρισμού.

Το 1919 οι ΗΠΑ αποφάσισαν να υιοθετήσουν τον «Κανόνα του Χρυσού» και αυτό οδήγησε τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις να οργανώσουν την Συνδιάσκεψη της Γενεύης όπου αναγνωρίστηκε ότι μια από τις βασικότερες προϋποθέσεις για την σταθεροποίηση του διεθνούς οικονομικού συστήματος ήταν ο συντονισμός των επί μέρους εθνικών νομισματοπιστωτικών συστημάτων (Κωστής, 2003, σελ. 268). Όπως ανέφερε ο οικονομολόγος I. Fischer σχολιάζοντας τα πορίσματα της οικονομικής συνδιάσκεψης της Γένοβας του 1922: «Η ουσιαστική προϋπόθεση για την οικονομική ανασυγκρότηση της Ευρώπης είναι η επίτευξη από κάθε κράτος της σταθεροποίησης της αξίας του νομίσματός

του» (Fischer, 1929, σελ. 104). Μετά τον πόλεμο, η έννοια της νομισματικής σταθερότητας ταυτίστηκε με την επάνοδο στον χρυσό κανόνα (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978, σελ. 1).

Υιοθετώντας τον κανόνα του χρυσού συναλλάγματος, οι νικήτριες χώρες ήθελαν να μειώσουν το κόστος δανεισμού στις διεθνείς αγορές για να εξυπηρετήσουν το χρέος που είχε υπέρμετρα διογκωθεί από τις πολεμικές δαπάνες. Ο κανόνας αυτός αφορούσε την υποχρέωση να συμπεριληφθούν στα συναλλαγματικά διαθέσιμα των κρατών νομίσματα μετατρέψιμα σε χρυσό, όπως η βρετανική στερλίνα (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978). Επιπλέον, η σταθεροποίηση κάθε νομίσματος θα έπρεπε να συνοδεύεται από την ανασυγκρότηση του τραπεζικού συστήματος της χώρας που προωθούσε τη νομισματική της εξυγίανση και κυρίως από τη δημιουργία μιας κεντρικής τράπεζας που θα μπορούσε να ανταποκριθεί στις σύγχρονες αρχές του κεντρικού τραπεζικού συστήματος. Όλες οι κεντρικές τράπεζες όφειλαν να συνεργάζονται στενά μεταξύ τους προκειμένου να εξασφαλίσουν την ομαλή διεξαγωγή των διεθνών οικονομικών συναλλαγών (Κωστής, 2003, σελ. 269).

Απαραίτητη, όμως, προϋπόθεση για την υλοποίηση της οικονομικής ανασυγκρότησης αποτελούσε η ρύθμιση των διασυμμαχικών χρεών από κοινού με την καταβολή των επανορθώσεων εκ μέρους των ηττημένων κρατών. Η ρύθμιση των πολεμικών χρεών αποτελούσε ναί μεν δύσκολη υπόθεση λόγω της εκτεταμένης διαμάχης των πρώην Συμμάχων ως προς την σύνδεση των διασυμμαχικών χρεών με τις πολεμικές αποζημιώσεις (Derek, 2002, σελ. 26-28) αλλά και το κομβικό σημείο προκειμένου η Αμερικάνικη οικονομία να προχωρήσει στην οικονομική ενίσχυση των ευρωπαϊκών χωρών. Αλλά για να μπορέσουν οι νικήτριες ευρωπαϊκές χώρες με την σειρά τους να ανταπεξέλθουν στις καταβολές των χρεών τους προς τις ΗΠΑ θα έπρεπε προηγουμένως οι ηττημένοι και ειδικότερα η Γερμανία να καταβάλουν τις επανορθώσεις (Κωστής, 2003, σελ. 268). Τον τερματισμό των επανορθώσεων υποστήριζε η Βρετανία αλλά αντιδρούσαν τόσο η Γαλλική όσο και η Αμερικάνικη κυβέρνηση, η πρώτη επειδή υπολόγιζε στις γερμανικές επανορθώσεις για να καλύψει τα κρατικά ελλείμματα και η δεύτερη για να μπορέσει έτσι να εξασφαλίσει την πληρωμή των τεράστιων ποσών που είχε δανείσει κατά την διάρκεια του πολέμου στους νικητές (Κολιόπουλος, 2001, σελ. 329).

Η σταθεροποίηση του γερμανικού μάρκου το 1924, η έναρξη της εφαρμογής του σχεδίου Dawes για τις επανορθώσεις που θα κατέβαλλε η Γερμανία στους Συμμάχους – σχέδιο το

οποίο επισφράγιζε τον ρόλο των ΗΠΑ ως τον κύριο χρηματοδότη και πιστωτή της οικονομικής ανάκαμψης των Ευρωπαϊκών χωρών μεταπολεμικά- και η αποχώρηση των γαλλοβελγικών στρατευμάτων από το Ruhr λίγο αργότερα αποτέλεσαν τα πρώτα σημάδια ότι η ευρωπαϊκή οικονομία όδευε προς μια εξομάλυνση της λειτουργίας της. Το επόμενο βήμα ήταν η νομισματική σταθεροποίηση της Βρετανίας δηλαδή η επανασύνδεση της με τον χρυσό το 1925 (Keynes, 1930, σελ. 181-184). Η τράπεζα της Αγγλίας, για να επαναφέρει την τιμή του χρυσού σε στερλίνες στο προπολεμικό της επίπεδο, αναγκάστηκε να ακολουθήσει περιοριστικές νομισματικές πολιτικές που οδήγησαν στην καθυστέρηση της οικονομικής της ανάπτυξης.

Έτσι λοιπόν, στα μέσα της δεκαετίας του '20 σημειώθηκε μαζική εκροή κεφαλαίων από τα έθνη πιστωτές (ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία) για την χρηματοδότηση σχεδίων, τα οποία αποσκοπούσαν στην αποκατάσταση των δημοσίων οικονομικών των χωρών, έπειτα από την εξάρθρωση που δημιούργησε ο πόλεμος και βαθμιαία προσανατολίστηκαν και σε επενδύσεις. Στην πραγματικότητα, όμως, μόνο ένα μέρος των δανείων αυτών χρησιμοποιήθηκε για την αύξηση της παραγωγικής ικανότητας των οφειλετριών χωρών με αποτέλεσμα να αυξάνεται το βάρος της εξυπηρέτησης του χρέους καθώς τα κράτη επιβαρύνθηκαν με δανεισμό, τον οποίο μπορούσαν να εξυπηρετήσουν συνάπτοντας νέα δάνεια (Derek, 2002, σελ. 96).

Επομένως, ο διεθνής δανεισμός της δεκαετίας του 1920 δημιούργησε μια ψευδαίσθηση υγείας και σταθερότητας που δεν υπήρχαν στην πραγματικότητα καθώς η διεθνής οικονομία στηριζόταν σε ανασφαλή θεμέλια κατά τη δεκαετία του 1920. Μολονότι, η πολιτική ανοικοδόμησης και σταθεροποίησης που εφαρμόστηκε επέτρεψε στις περισσότερες χώρες να επιστρέφουν στον κανόνα χρυσού μέχρι το 1928, το διεθνές νομισματικό σύστημα παρέμενε ασθενέστερο απ' ό,τι ήταν πριν από το 1914.

Η νομισματική κρίση που θα εμφανισθεί στις αρχές του 1919 σε ευρωπαϊκό επίπεδο εξαιτίας της κατάρρευσης της νομισματικής αλληλεγγύης μεταξύ των Συμμάχων θα εκδηλωθεί και στην Ελλάδα όταν στα μέσα του 1919 θα παρατηρηθεί υποτίμηση της δραχμής έναντι του δολαρίου και πληθωρισμός καθώς η χώρα εγκατέλειψε το καθεστώς χρυσού-συναλλάγματος του νόμου ΓΧΜΒ' και προσέφυγε στην μαζική έκδοση ακάλυπτου χαρτονομίσματος λόγω των αυξημένων πολεμικών δαπανών. Με μια ουσιαστική διαφορά ότι ενώ τα ευρωπαϊκά κράτη τύπωναν χρήμα για την αποκατάσταση των πληγών του «Μεγάλου

πολέμου», η Ελλάδα τύπωνε χρήμα για να χρηματοδοτήσει ένα νέο πόλεμο που εν τέλει κατέληξε στην Μικρασιατική καταστροφή.

Ως προς το νομισματικό σύστημα, η δραχμή παρέμενε συνδεδεμένη με το γαλλικό φράγκο μέχρι το 1915. Στη συνέχεια, η δραχμή, σύμφωνα με τις επιταγές του νόμου ΓΧΜΒ', θα συνδεθεί με το δολάριο, το μοναδικό πλέον νόμισμα που διατηρούσε τη μετατρεψιμότητά του σε χρυσό και που θα αντιπροσωπεύει στη συνέχεια το άρτιο (Eulambio, 1924, Σελ. 60-61). Η πρόσδεση αυτή ήταν απόρροια της μετατόπισης της ισορροπίας οικονομικής ισχύος από την Ευρώπη, δηλαδή την Μεγάλη Βρετανία και την Γαλλία προς την Αμερική, κύρια χρηματοδότη των Ευρωπαϊκών χωρών κατά την διάρκεια του πολέμου και ταυτόχρονα παγκόσμια πιστωτής. Αλλαγές σημειώθηκαν και ως προς την προέλευση των ξένων δανείων προς την Ελλάδα καθώς η Βρετανία και οι ΗΠΑ αντικατέστησαν την Γαλλία ως κύρια προμηθεύτρια κεφαλαίων.

Η ευρωπαϊκή, όμως, οικονομική κρίση των ετών 1919-23 πρόσθεσε αναμφίβολα νέα στοιχεία ανισορροπίας στις συναλλαγές της Ελλάδας με το εξωτερικό. Η μεγάλη πτώση των τιμών των πρώτων υλών και των γεωργικών προϊόντων ήταν αδύνατο να αφήσει ανεπηρέαστη την ελληνική οικονομία με τα κύρια εξαγωγικά της αγαθά άμεσα εξαρτημένα από τις διακυμάνσεις της διεθνούς οικονομίας. Δεν είναι συμπτωματικό ότι ακριβώς στα χρόνια αυτά, το εμπορικό έλλειμμα της χώρας φθάνει σε ύψη μοναδικά (Κωστής, 2003, σελ. 154).

Επιπλέον, η μείωση των συναλλαγματικών διαθέσιμων του νόμου ΓΧΜΒ' το 1919 αποτέλεσε ανησυχητική ένδειξη για την δυσμενή μεταστροφή του ισοζυγίου πληρωμών της Ελλάδας. Αλλά και η μείωση των διαθέσιμων της Εθνικής Τράπεζας στο εξωτερικό, συνδυασμένη με την παρατηρούμενη νομισματική κρίση σε διεθνές επίπεδο, θα οδηγήσει την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος σε αναθεώρηση της μέχρι τότε ακολουθούμενης νομισματικής πολιτικής που επιδίωκε τη διατήρηση με κάθε θυσία της ισοτιμίας της δραχμής με το δολάριο τη στιγμή μάλιστα που τα διαθέσιμα της Εθνικής αποτελούνταν κυρίως από φράγκα ή λίρες, νομίσματα υποτιμημένα. Η κυβέρνηση αρχικά θα επιμένει στην πολιτική της διατήρησης της ισοτιμίας, δε θα κατορθώσει, όμως, να αποφύγει τελικά την υποτίμηση της δραχμής έναντι του δολαρίου (Κωστής, 2003, σελ. 329) και την σύνδεση της με την αγγλική λίρα, της οποίας οι διακυμάνσεις θα ακολουθήσει την πτωτική της πορεία μέχρι τα τέλη του 1920 (Damiros, 1920, σελ. 92).

Μια σημαντική παράμετρος που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην οικονομική δυσπραγία της χώρας ήταν το άνοιγμα των συμμαχικών πιστώσεων που αφορούσε την χρηματοδότηση της συμμετοχής της χώρας στον Α΄ΠΠ και η μη καταβολή τους από την Αγγλία, Γαλλία και ΗΠΑ, λόγω της δυσφορίας της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης η οποία οφείλεται στις δύσκολες συνθήκες που επικρατούν στην Ευρώπη αλλά και λόγω της εγχώριας πολιτικής αστάθειας. Η εκτεταμένη διαμάχη των Μεγάλων δυνάμεων για τα διασυμμαχικά χρέη άσκησε βαθύτατη επίδραση στην οικονομική κατάσταση της χώρας καθώς η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να καταφύγει στην έκδοση χαρτονομίσματος, πράγμα που συνέβαλε στην εμφάνιση καλπάζοντος πληθωρισμού, προς αντιμετώπιση των αυξημένων στρατιωτικών δαπανών του πολέμου.

Η επιρροή των συμμαχικών χρεών στην οικονομική ανασυγκρότηση της Ευρώπης ήταν τεράστια εκείνη την εποχή. Η διεθνής αγορά δανεισμού κατέρρευσε, οι ΗΠΑ από το 1919 έπαυσαν να ανοίγουν πιστώσεις για την ανασυγκρότηση της Ευρώπης και να στηρίζουν τα συμμαχικά νομίσματα. Οι δυσκολίες που δημιουργήθηκαν στην Ευρώπη από την πολιτική της Αμερικής στο ζήτημα των πιστώσεων, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τη στάση των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στην Ελλάδα και τις ελληνοαγγλικές σχέσεις, ειδικότερα: «Η Μ. Βρετανία ήταν διατεθειμένη» θα γράψει ο Τσώρτσιλ στον Βενιζέλο, «να ακυρώσει όλα τα πολεμικά δάνεια που της οφείλονταν, με την προϋπόθεση ότι αυτή η πολιτική θα γινόταν επίσης δεκτή και από τους πιστωτές της. Δυστυχώς η κυβέρνηση των ΗΠΑ δεν συμφώνησε μαζί μας και απαίτησε την εξόφληση του χρέους που είχαμε συνάψει για το κοινό σκοπό, γεγονός που θα επηρεάσει το επίπεδο ζωής στη χώρα μας για δύο γενεές.[...] Δεν μπορεί να απαιτήσει [η κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητος] από το βρετανό φορολογούμενο να αντιμετωπίσει το βάρος των χρεών προς τις ΗΠΑ και από την άλλη μεριά να αρνηθεί τα ακόμη μεγαλύτερα ποσά που της οφείλονται. Ό,τι μπόρεσε να κάνει γι' αυτό το έκανε» (Λούβη, 1988, σελ. 394).

Αλλά και η πολιτική αστάθεια αυτή την περίοδο είναι έντονη. Η συνεχής εναλλαγή κυβερνήσεων, κοινοβουλευτικών και μη όπως ήταν το καθεστώς της Επανάστασης του 1922, η κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου το 1924, η δικτατορία του Πάγκαλου, η Οικουμενική κυβέρνηση αλλά και οι εκλογικές αναμετρήσεις, οι επεμβάσεις του στρατού, οι απόπειρες πραξικοπημάτων και τέλος η όξυνση του κοινοβουλευτισμού έχουν ως συνέπεια μια συνεχή διαφοροποίηση της εν γένει οικονομικής πολιτικής του κράτους και ειδικότερα της ακολουθούμενης πολιτικής στο ζήτημα του διακανονισμού του πολεμικού χρέους της

Ελλάδας προς τις Μεγάλες δυνάμεις, γεγονός το οποίο τις απωθεί να προσφέρουν την οικονομική τους αρωγή, αναγκαίας εξαιτίας της επιδείνωσης της δημοσιονομικής και οικονομικής κατάστασης της χώρας από το κόστος της Μικρασιατικής εκστρατείας. Έτσι, η Ελλάδα θα προσφύγει σε δικούς της πόρους (αύξηση της φορολογίας, έκδοση χαρτονομίσματος) και στον αναγκαστικό εσωτερικό δανεισμό καθώς η πιστοληπτική ικανότητα της χώρας είχε κλονισθεί.

Η νομισματική αποσταθεροποίηση της δεκαετίας του 1920 έχει τις ρίζες της στην προηγούμενη δεκαετία όταν το 1917 θα παύσει να λειτουργεί ουσιαστικά το σύστημα κανόνα χρυσού συναλλάγματος. (Κωστής, 2003, σελ. 271). Για την Ελλάδα η νομισματική σταθεροποίηση έπρεπε να αποτελέσει την αφετηρία μιας διαδικασίας ανορθώσεως και εξυγιάνσεως της οικονομίας και ήταν φυσικό να επιδιωχθεί σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα, δηλαδή με την επάνοδο στον κανόνα χρυσού. Αυτή πραγματοποιήθηκε με την καθιέρωση του κανόνα συναλλάγματος χρυσού και η αξία της δραχμής συνδέθηκε με την αγγλική λίρα, αίτημα του μεγάλου πιστωτή της χώρας της Μεγάλης Βρετανίας. Για την επιτυχία της όλης εξυγιαντικής προσπάθειας ήταν απόλυτα αναγκαία η αναδιοργάνωση και ο εκσυγχρονισμός του τραπεζικού συστήματος και η ίδρυση ενός αμιγώς εκδοτικού ιδρύματος, που θα ασκούσε όλες τις λειτουργίες μιας σύγχρονης κεντρικής τράπεζας (Τράπεζα της Ελλάδος, 1978, σελ. 2), βασική προϋπόθεση έτσι ώστε να ανοίξουν οι ξένες χρηματαγορές για την Ελλάδα και να ανακτήσει την πιστοληπτική της ικανότητα.

Η προσφυγή σε εξωτερικό δανεισμό από την ΚτΕ για την παραχώρηση του πρώτου και δεύτερου προσφυγικού δανείου, την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων για την ανάθεσή της διαχείρισης του πρώτου προσφυγικού δανείου και την Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚτΕ για την εφαρμογή και υλοποίηση ενός δημοσιονομικού προγράμματος σταθερότητας, μετά από παραίτηση της ελληνικής κυβέρνησης από τις οφειλόμενες προς αυτή πολεμικές πιστώσεις ύψους περίπου δύο δις. χρυσών φράγκων, συνιστούσε μια αδιάσειστη απόδειξη της οικονομικής εξάρτησης της χώρας από τους διεθνείς οργανισμούς και τα ξένα χρηματοπιστωτικά κέντρα.

Η ανάμειξη της ΚτΕ στην σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας δεν αποτελούσε μοναδική περίπτωση. Η Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚτΕ είχε επέμβει στη δεκαετία του 1920 στα σταθεροποίηση του νομίσματος έξι ευρωπαϊκών χωρών, της Αυστρίας, Ουγγαρίας, Ντάντσιχ, Εσθονίας, Ελλάδας και Βουλγαρίας. Όλα τα προγράμματα σταθεροποίησης που κατάρτισε η Δημοσιονομική Επιτροπή στην δεκαετία του 1920 παρουσίαζαν ορισμένα κοινά

χαρακτηριστικά και ενσωμάτωναν αποφάσεις των διεθνών διασκέψεων των Βρυξελλών και της Γένοβας.

Από όσα εκτέθηκαν προκύπτει πως και τα δύο προσφυγικά δάνεια εκδόθηκαν μετά από άδεια του διεθνούς οργανισμού της ΚτΕ και με την μεσολάβηση της, ενέργεια που συνιστούσε ένα καινούργιο φαινόμενο για τις διεθνείς σχέσεις της εποχής εκείνης. Το ίδιο βέβαια συνέβαινε και με τα άλλα κράτη των οποίων το νόμισμα είχε υποτιμηθεί και αντιμετώπιζαν ανυπέρβλητες οικονομικές δυσκολίες μετά τον Α΄ΠΠ. Παρόλα αυτά η ανάμιξη της, στο μέτρο που αφορούσε στο προσφυγικό ζήτημα συνέβαλε στην αποκατάσταση των προσφύγων και στην ομαλή ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία, δεδομένου ότι σε αντίθετη περίπτωση θα μπορούσε να απειληθεί όχι μόνο η οικονομία του κράτους αλλά και ο κοινωνικός του ιστός (Τούντα-Φεργάδη, 2009, σελ. 236).

4.3 Συμπεράσματα

Στο κεφάλαιο αυτό είδαμε ότι η χρηματοοικονομική αστάθεια που χαρακτήριζε το διεθνές οικονομικό περιβάλλον μετά το τέλος του Α΄ΠΠ, επηρέασε αρνητικά την ελληνική οικονομία με δεδομένο ότι η οικονομική πολιτική της Ελλάδος εξαρτιόταν κυρίως από τον δανεισμό από ξένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, καθιστώντας τη με αυτό τον τρόπο πιο ευάλωτη και επιρρεπή στις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις.

Μια σημαντική παράμετρος που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην οικονομική δυσπραγία της χώρας ήταν το ζήτημα των συμμαχικών πιστώσεων που αφορούσε την χρηματοδότηση της συμμετοχής της χώρας στον Α΄ΠΠ και η μη καταβολή τους από την Αγγλία, Γαλλία και ΗΠΑ, λόγω της νομισματικής κρίσης που θα εμφανισθεί στις αρχές του 1919 σε ευρωπαϊκό επίπεδο εξαιτίας της κατάρρευσης της νομισματικής αλληλεγγύης μεταξύ των Συμμάχων αλλά και λόγω της εγχώριας πολιτικής αστάθειας. Η εκτεταμένη διαμάχη των Μεγάλων δυνάμεων για τα διασυμμαχικά χρέη άσκησε βαθύτατη επίδραση στην οικονομική κατάσταση της χώρας καθώς η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το καθεστώς χρυσού-συναλλάγματος του νόμου ΓΧΜΒ΄ και προσέφυγε στην έκδοση ακάλυπτου χαρτονομίσματος προς αντιμετώπιση των αυξημένων στρατιωτικών δαπανών του

πολέμου, γεγονός που συνέβαλε στην εμφάνιση καλπάζοντος πληθωρισμού και στην υποτίμηση της δραχμής.

Η επιρροή των συμμαχικών χρεών στην οικονομική ανασυγκρότηση της Ευρώπης ήταν τεράστια εκείνη την εποχή καθώς η διεθνής αγορά δανεισμού κατέρρευε και οι ΗΠΑ από το 1919 έπαυσαν να ανοίγουν πιστώσεις για την ανασυγκρότηση της Ευρώπης και να στηρίζουν τα συμμαχικά νομίσματα λόγω της οικονομικής κρίσης των ετών 1919-1923. Οι δυσκολίες που δημιουργήθηκαν στην Ευρώπη από την πολιτική της Αμερικής στο ζήτημα των πιστώσεων επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την στάση των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στην Ελλάδα και ειδικότερα τις ελληνοβρετανικές σχέσεις, όπως είδαμε.

Επιπλέον, η οικονομική κρίση των ετών 1919-1923 που προκλήθηκε μετά τον Α΄ΠΠ πρόσθεσε νέα στοιχεία ανισορροπίας στις συναλλαγές της Ελλάδας με το εξωτερικό. Η μεγάλη πτώση των τιμών των πρώτων υλών και των γεωργικών προϊόντων ήταν αδύνατο να αφήσει ανεπηρέαστη την ελληνική οικονομία με τα κύρια εξαγωγικά της αγαθά άμεσα εξαρτημένα από τις διακυμάνσεις της διεθνούς οικονομίας με άμεσο αποτέλεσμα το εμπορικό έλλειμμα της χώρας να φθάσει εκείνη την περίοδο σε ύψη μοναδικά.

Ανησυχητική ένδειξη για την δυσμενή μεταστροφή του ισοζυγίου πληρωμών της Ελλάδος ήταν, επίσης, η μείωση των συναλλαγματικών διαθέσιμων του νόμου ΓΧΜΒ΄ του Βαλαωρίτη. Η ελλειμματικότητα του ισοζυγίου θα εξακολουθήσει σε όλη την περίοδο 1919-1923, αποτελώντας την πραγματική βάση πάνω στην οποία θα κινηθεί η δραχμή προς την πτωτική της πορεία.

Μοναδικό αντίρροπο στην ελλειμματικότητα του ισοζυγίου πληρωμών θα αποτελέσουν τα μεταναστευτικά και ναυτιλιακά έμβασμα, τα οποία ακολουθούν μέχρι το 1921 μια συνεχώς αυξανόμενη πορεία. Με την οικονομική κρίση όμως και την επιτεινόμενη αστάθεια της δραχμής τα εμβάσματα θα παρουσιάσουν απότομη κάμψη.

Εν συνεχεία είδαμε ότι μετά το τέλος του «Μεγάλου πολέμου» επιδιώχθηκε η επιστροφή στην λειτουργία του διεθνούς χρυσού κανόνα. Η σταθεροποίηση του νομίσματος και η αναδιοργάνωση της εκδοτικής τράπεζας ή η σύσταση νέας ήταν μια διαδικασία από την οποία πέρασαν στην διάρκεια της δεκαετίας του 1920 οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες με υποτιμημένο το νόμισμά τους. Στην Ελλάδα, η εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών της και η σταθεροποίηση του νομίσματος της - δηλαδή η επαναφορά της στον κανόνα του χρυσού,

βασικό αίτημα του μεγάλου πιστωτή της, της Μεγάλης Βρετανίας, η οποία εισήχθει στον χρυσό κανόνα το 1925 - ήταν αναγκαία, ώστε η χώρα να γίνει πάλι αξιόχρηη και να μπορέσει να εξυπηρετεί και τα δάνεια που είχε αναλάβει κατά το παρελθόν αλλά και τα νέα για να βγει από τον φαύλο κύκλο της νομισματικής κρίσης που την ταλάνιζε από τις αρχές της δεκαετίας και κορυφώθηκε στα χρόνια που ακολούθησαν την Μικρασιατική καταστροφή.

Μετά την επάνοδο των ΗΠΑ στον Κανόνα Χρυσού (1919), την καθιέρωση των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών στην Συνδιάσκεψη της Γενεύης από τις νικητρίες χώρες με σκοπό να μειώσουν το κόστος δανεισμού στις διεθνείς αγορές για να εξυπηρετήσουν το χρέος που είχε υπέρμετρα διογκωθεί από τις πολεμικές δαπάνες σε προπολεμικές όμως συναλλαγματικές ισοτιμίες, την σταθεροποίηση του γερμανικού μάρκου το 1924 και την έναρξη της εφαρμογής του σχεδίου Dawes για τις επανορθώσεις που θα κατέβαλε η Γερμανία στους Συμμάχους, είδαμε ότι σημειώθηκε μαζική εκροή κεφαλαίων από τις ΗΠΑ, χώρα πιστωτή προς τον υπόλοιπο κόσμο.

Η συνεχής, όμως, εισροή κεφαλαίων αν και απέβλεπε στην αύξηση της παραγωγικής ικανότητας των χωρών, στην εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών τους και στην διασφάλιση της νομισματικής της σταθερότητας τελικά δεν ευοδώθηκε. Μόνο ένα μικρό μέρος των κρατικών δανείων χρησιμοποιήθηκαν για την αύξηση της παραγωγικής ικανότητας των χωρών. Τα κράτη επιβαρύνθηκαν με δανεισμό, τον οποίο μπορούσαν να εξυπηρετήσουν μόνο συνάπτοντας νέα δάνεια με αποτέλεσμα η κρίση χρέους να βυθίζει την ευρωπαϊκή οικονομία. Ο συνεχής και υπέρογκος δανεισμός από τις ΗΠΑ, δημιούργησε υψηλά και μη βιώσιμα χρέη κατά τον μεσοπόλεμο και αποτέλεσε τροχοπέδη στην οικονομική και δημοσιονομική σταθερότητα των Ευρωπαϊκών χωρών γεγονός που είχε άμεσο αντίκτυπο και στην Ελλάδα λόγω της εξαρτημένης οικονομικής της πολιτικής καθώς στηριζόταν κυρίως στον δανεισμό από ξένους πιστωτές (ΗΠΑ, Αγγλία, Γαλλία).

Επιπλέον, οι δυσμενείς όροι των συναπτόμενων δανείων της Ελλάδας από τους ξένους πιστωτές λόγω της υποτίμησης της δραχμής καθιστούσαν δυσβάσταχτο το βάρος τους, επιβαρύνοντας τα οικονομικά του κράτους και οδηγώντας το σε έναν φαύλο κύκλο δανεισμού καθώς τα ποσά που εισπράττονταν από τα εξωτερικά δάνεια δεν κατευθύνονταν σε παραγωγικά έργα, επομένως και σε μια ευνοϊκή επίδραση του ισοζυγίου πληρωμών, όσο στην πληρωμή του εξωτερικού χρέους, εμποδίζοντας έτσι την οικονομική ανάπτυξη και ανασυγκρότηση της χώρας.

Αναδεικνύεται, λοιπόν, ότι η κατάρρευση του διεθνούς νομισματικού συστήματος με την έναρξη του ΆΠΠ και μετά, η εγκατάλειψη δηλαδή του κανόνα χρυσού, της ελεύθερης οικονομίας και η επιστροφή στον προστατευτισμό, στον κρατικό παρεμβατισμό και σ' ένα σύστημα ελεγχόμενης αγοράς, η υιοθέτηση, επίσης, πληθωριστικών πολιτικών αλλά και η πολιτική αστάθεια που επικρατούσε σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το πρόβλημα της νομισματικής εξυγίανσης και η σύνδεση της νομισματικής σταθερότητας με την επιστροφή στον κανόνα χρυσού, αποτελούν στοιχεία που χαρακτήριζαν όχι μόνο το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα αλλά επηρέασαν και διαμόρφωσαν την εξαρτημένη ελληνική οικονομία. Με μια ουσιαστική διαφορά ότι ενώ τα ευρωπαϊκά κράτη τύπωναν χρήμα για την αποκατάσταση των πληγών του «Μεγάλου πολέμου», η Ελλάδα τύπωνε χρήμα για να χρηματοδοτήσει ένα νέο πόλεμο που εν τέλει κατέληξε στην Μικρασιατική καταστροφή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

5.1 Συμπεράσματα

Μελετώντας το διεθνές οικονομικό περιβάλλον την περίοδο 1918-1928 είδαμε ότι αν και ο Α΄ΠΠ ήταν μια γενικευμένη σύγκρουση των Ευρωπαϊκών δυνάμεων κυρίως οικονομικού χαρακτήρα που είχε ως σκοπό την ανάγκη πολλών ευρωπαϊκών κρατών να επεκτείνουν τα εδάφη τους ώστε να εξασφαλίσουν πρώτες ύλες, νέες αγορές και να ενισχύσουν την εθνική τους κυριαρχία, εντούτοις ο πόλεμος αυτός δημιούργησε οικονομική δυσπραγία. Οι Ευρωπαϊκές χώρες όχι μόνο εξάντλησαν τον εθνικό τους πλούτο για να χρηματοδοτήσουν τον πόλεμο αλλά υπερχρεώθηκαν με τεράστια εξωτερικά δάνεια και οι εμπόλεμοι εισήλθαν σε έναν φαύλο κύκλο δανεισμού και δημιουργίας ελλειμμάτων και οι πιστωτικές πράξεις έγιναν η κύρια πηγή χρηματοδότησης του πολέμου (Derek, 2002, σελ. 26-28).

Ελάχιστες χώρες βγήκαν από τον πόλεμο με άθικτα τα νομισματικά και συναλλαγματικά τους συστήματα. Ο πόλεμος είχε αποδυναμώσει τον παραγωγικό μηχανισμό των οικονομιών ενώ είχε επίσης προκαλέσει προβλήματα ισοζυγίου πληρωμών και είχε οδηγήσει στην υιοθέτηση πληθωριστικών μεθόδων χρηματοδότησης (Derek, 2002, σελ. 82).

Πράγματι, η καταπιστευματική έκδοση χαρτονομίσματος σε ολόκληρο τον κόσμο αυξήθηκε ταχύτερα από τα αποθέματα χρυσού στα οποία στηριζόταν νόμιμα. Η θέση του Λονδίνου ως διεθνούς δανειστή εξασθένησε εξαιτίας των πολεμικών χρεών προς τις ΗΠΑ που κληρονόμησε η μεσοπολεμική Βρετανία. Η Νέα Υόρκη και το Παρίσι είχαν συσσωρεύσει μεγάλα αποθέματα χρυσού, δεν ήταν όμως προετοιμασμένες να αναλάβουν ευθύνες στη διαχείριση τού διεθνούς νομισματικού συστήματος. Η οικονομική συνεργασία μεταξύ Βρετανίας, Γαλλίας και Ηνωμένων Πολιτειών σκόνταψε στην εκτεταμένη διαμάχη μεταξύ τους για τη σύνδεση των διασυμμαχικών πολεμικών χρεών με τις πολεμικές αποζημιώσεις. (Mazower, 2009, σελ. 27)

Είδαμε, λοιπόν, ότι Α΄ΠΠ έθεσε τις οικονομίες των εμπλεκόμενων χωρών μπροστά σε νέα προβλήματα οικονομικής σταθερότητας και χρηματοδότησης που δεν μπορούσαν να λυθούν παρά μόνο με παρεμβάσεις στο νομισματικό τομέα. Μολονότι, η πολιτική ανοικοδόμησης και σταθεροποίησης που εφαρμόστηκε επέτρεψε στις περισσότερες χώρες να επιστρέψουν στον κανόνα χρυσού μέχρι το 1928 το διεθνές νομισματικό σύστημα παρέμενε ασθενέστερο απ' ό τι ήταν πριν το 1914 και αυτό οφείλεται - όπως υποστηρίζει ο Αμερικανός Οικονομολόγος Β. Eichengreen στην μελέτη του *Macroeconomics and history* - στην άνιση κατανομή του χρυσού διεθνώς, στην έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των διεθνών χρηματοπιστωτικών κέντρων και στην απουσία μιας ισχυρής κεντρικής τράπεζας που θα εξασφαλίσει την οικονομική και δημοσιονομική σταθερότητα.

Η χρηματοοικονομική αστάθεια που χαρακτήριζε το διεθνές οικονομικό περιβάλλον λόγω της παγκόσμιας ύφεσης που προκλήθηκε μετά τον Α΄ΠΠ, επηρέασε αρνητικά και την ελληνική οικονομία με δεδομένο ότι η οικονομική πολιτική της Ελλάδος εξαρτιόταν κυρίως από τον επαχθή δανεισμό από ξένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, καθιστώντας τη με αυτό τον τρόπο πιο ευάλωτη και επιρρεπή στις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις.

Είδαμε ότι, η επιρροή των συμμαχικών χρεών στην οικονομική ανασυγκρότηση της Ευρώπης ήταν τεράστια εκείνη την εποχή καθώς η διεθνής αγορά δανεισμού κατέρρευε και οι ΗΠΑ από το 1919 έπαυσαν να ανοίγουν πιστώσεις για την ανασυγκρότηση της Ευρώπης και να στηρίζουν τα συμμαχικά νομίσματα λόγω της οικονομικής κρίσης των ετών 1919-1923. Οι δυσκολίες που δημιουργήθηκαν στην Ευρώπη από την πολιτική της Αμερικής στο ζήτημα των πιστώσεων επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την στάση των ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στην Ελλάδα και ειδικότερα τις ελληνοβρετανικές σχέσεις.

Ενώ, οι Σύμμαχοι πίεσαν ως ένα βαθμό την Ελλάδα να εισέλθει στον Α΄ΠΠ στο πλευρό τους γιατί όπως χαρακτηριστικά είπε ο Ελευθέριος Βενιζέλος στον Τσώρτσιλ «Εις την Μικρά Ασία μετέβημεν όχι εκ πρωτοβουλίας μας αλλά κατόπιν προσκλήσεως των Μεγάλων Συμμάχων και προς εξυπηρέτησιν συμμαχικού συμφέροντος»¹⁸, όπως αναφέρει ο Υπουργός Οικονομικών Καφαντάρης «Δεν έτυχε αγαθών διαθέσεων εκ μέρους των Συμμάχων της η Ελλάς»¹⁹ καθώς αντί να της χορηγήσουν δάνειο, την εξανάγκασαν να εκδώσει

¹⁸ Βλ. Βερέμης Θάνας, «Δύο επιστολές – υπομνήματα του Ελ. Βενιζέλου προς τον Ουίνσον Τσώρτσιλ», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμ. 4 (1983), σελ. 324.

¹⁹ Βλ. Απόσπασμα αγόρευσης Γεωργίου Καφαντάρη σχετικά με τα πολεμικά χρέη της Ελλάδας. (Αρχείο ΕΛΙΑ, φάκελος 146-14). Βλ. και παράρτημα σελ. 80-82.

χαρτονομίσματα ίσης αξίας με το δάνειο που ποτέ δεν της παραχώρησαν αλλά της το χρέωσαν και την ενέπλεξαν σε ατέρμονες διαπραγματεύσεις και τέλος στην παραίτησή της από τις οφειλόμενες προς αυτήν πολεμικές πιστώσεις καθώς αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση η ρύθμιση των πολεμικών χρεών της για την σύναψη του δεύτερου προσφυγικού δανείου από την Κοινωνία των Εθνών.«Η Μ. Βρετανία ήταν διατεθειμένη» θα γράψει ο Τσώρτσιλ στον Βενιζέλο, «να ακυρώσει όλα τα πολεμικά δάνεια που της οφείλονταν, με την προϋπόθεση ότι αυτή η πολιτική θα γινόταν επίσης δεκτή και από τους πιστωτές της». Η κυβέρνηση, όμως, των ΗΠΑ δεν συμφώνησε και απαίτησε την εξόφληση του χρέους.

Η καθυστέρηση, λοιπόν, του διακανονισμού των πολεμικών χρεών της Ελλάδας, η μη καταβολή των καθυστερούμενων πιστώσεων εκ μέρους των πρώην Συμμάχων της και τέλος οι περιπλοκές στο θέμα των επανορθώσεων από τις καταστροφές του πολέμου, που δικαιούνταν η χώρα είχαν αρνητικές συνέπειες. Στην μελέτη του *Νομισματική σταθεροποίησης* ο Καθηγητής Ξενοφών Ζολώτας, επισημαίνει ότι στο θέμα των επανορθώσεων που συνδεόταν με το θέμα των συμμαχικών πιστώσεων, η ελληνική πλευρά αδικήθηκε εισπράττοντας μόνο το 35% των πολεμικών της δαπανών.

Συνάγεται λοιπόν, ότι η μη ρευστοποίηση ενός μεγάλου μέρους των συμμαχικών πιστώσεων αποτέλεσε το κομβικό σημείο στην διαμόρφωση και άσκηση της δημοσιονομικής, οικονομικής και κατ' επέκταση της δανειακής πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων την περίοδο που μελετάμε. Η ανάγκη έκδοσης ακάλυπτου χαρτονομίσματος, εξαιτίας της μη καταβολής των εξωτερικών πιστώσεων και λόγω της συνέχισης των δαπανών για στρατιωτικούς σκοπούς και πέρα από το τέλος του Α΄ΠΠ, όπως η χρηματοδότηση της εκστρατείας της Ουκρανίας κατά της Σοβιετικής Ένωσης και της Μικρασιατικής εκστρατείας, οδήγησε στην διόγκωση της νομισματικής κυκλοφορίας, στην εμφάνιση καλπάζοντα πληθωρισμού και στην υποτίμηση της δραχμής απέναντι στο δολάριο. Διαπιστώσαμε, όμως, ότι σε αυτό συνέβαλε και η ΕΤΕ μετατρέποντας ένα μέρος των συναλλαγματικών της διαθέσιμων στις ΗΠΑ σε φράγκα και λίρες, πραγματοποιώντας κέρδη για αυτήν και όχι ζημίες εξαντλώντας όμως τα συναλλαγματικά διαθέσιμα σε δολάριο, νόμισμα με το οποίο ήταν συνδεδεμένη η δραχμή.

Είδαμε επίσης ότι μετά το τέλος του “Μεγάλου πολέμου” επιδιώχθηκε η επιστροφή στην λειτουργία του διεθνούς χρυσού κανόνα. Μετά την επάνοδο των ΗΠΑ στον Κανόνα Χρυσού (1919), την καθιέρωση των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών στην Συνδιάσκεψη της Γενεύης από τις νικήτριες χώρες με σκοπό να μειώσουν το κόστος δανεισμού στις διεθνείς αγορές για να εξυπηρετήσουν το χρέος που είχε υπέρμετρα διογκωθεί από τις πολεμικές δαπάνες σε προπολεμικές όμως συναλλαγματικές ισοτιμίες, την σταθεροποίηση του γερμανικού μάρκου το 1924 και την έναρξη της εφαρμογής του σχεδίου Dawes για τις επανορθώσεις που θα κατέβαλε η Γερμανία στους Συμμάχους, σημειώνεται μαζική εκροή κεφαλαίων από τις ΗΠΑ, χώρα πιστωτή προς τις ευρωπαϊκές χώρες. Ο συνεχής, όμως, και υπέρογκος δανεισμός από τις ΗΠΑ, ο οποίος δημιούργησε υψηλά και μη βιώσιμα χρέη κατά τον μεσοπόλεμο, αποτέλεσε εμπόδιο στην οικονομική σταθερότητα των Ευρωπαϊκών χωρών. Τα κράτη επιβαρύνθηκαν με δανεισμό, τον οποίο μπορούσαν να εξυπηρετήσουν μόνο συνάπτοντας νέα δάνεια, χωρίς να συνεισφέρουν στη διαδικασία της ανάπτυξης με έναν τρόπο που θα είχε αποκαταστήσει τις θεμελιώδεις ανισορροπίες (ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών) με αποτέλεσμα η κρίση χρέους να βυθίσει την ευρωπαϊκή οικονομία. Το γεγονός αυτό είχε άμεσο αντίκτυπο και στην Ελλάδα λόγω της εξαρτημένης οικονομικής της πολιτικής καθώς στηριζόταν κυρίως στον δανεισμό από ξένους πιστωτές.

Όπως αναφέρει ο Δερτιλής στην μελέτη του *Περί του δημοσίου χρέους της Ελλάδος* «Η ιστορία της δημόσιας οικονομίας του νεότερου ελληνικού κράτους είναι σχετικώς κατά το πλείστον η ιστορία των δημοσίων δανείων αυτού. Ο δανεισμός αυτός ως τμήμα της οικονομικής πολιτικής του κράτους κατ’ αυτόν τον τρόπο δεν υπήρξε εναρμονισμένη μιας ορθής και υγιούς δημοσιονομικής και οικονομικής πολιτικής. Δια τούτο η δανειακή πολιτική, ητις δεν ήτο άλλωστε άμοιρος πλάνων και σφαλμάτων εκ μέρους των κατά καιρόν ιθυνόντων αυτήν, είχε ως αποτέλεσμα να συμβάλλει εις τον σχηματισμόν υπέρογκου δημοσίου χρέους δυσανάλογου προς την οικονομική δυνατότητα της Ελλάδος και ως εκ τούτου να καταστήσει τις πολλαί των περιπτώσεων αναπόφευκτον την πτώσιν της δημοσίας πίστεως αυτής. Το προϊόν των δημοσίων δανείων της Ελλάδος χρησιμοποιείται προς κάλυψη είτε των δαπανών κατά περιόδους επιστράτευσης είτε των δαπανών πολέμων είτε προς πληρωμή υπέρογκων πολεμικών αποζημιώσεων είτε προς πληρωμή πολεμικού υλικού και άλλων πολεμικών παραγγελιών γενομένων εκ του εξωτερικού είτε προς πληρωμή ποικίλων αποζημιώσεων προς θεραπεία ζημιών προξενιθησών υπό του πολέμου ή προς βοήθειαν πληθυσμών, οίτινες

υπήρξαν ατυχή θύματα διεθνών συγκρούσεων. Ελάχιστα των δημοσίων δανείων χρησιμοποιήθηκαν για παραγωγικούς σκοπούς».

Συνεχίζει, αναφέροντας ότι «τα δημόσια δάνεια συνάπτονται επίσης εις χρυσόν και άλλα υγιή νομίσματα όπερ εν περιπτώσει υποτιμήσεως του εθνικού νομίσματος καθιστά περισσότερο δυσβάσταχτο το βάρος των δανείων και επιτοκίων και επιτείνει τις νομισματικές διαταραχές και επιφέρουν γενικωτέραν ανισορροπίαν εις την οικονομία της χώρας. Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι τα δάνεια εις το εξωτερικό συνήφθησαν σε περιόδους στις οποίες η αξία του χρυσού ήταν μειωμένη ενώ η εξόφληση αυτών εις χρυσόν συντελείτο κατά το πλείστον εις έτη καθ' α ο χρυσός ανατιμάται και η αξία των προϊόντων της ελληνικής οικονομίας πίπτει, δύναται τις περισσοτέρων να εκτιμήση πόσον δυσμενεστέρα δια την ελληνικήν οικονομίαν αποβαίνει η εις χρυσόν πληρωμή των χρεών αυτής προς το εξωτερικόν» (Δερτιλής, σελ. 2).

Από την άλλη «Η Επιτροπή των οικονομικών εμπειρογνομόνων» που συστάθηκε από την Οικουμενική κυβέρνηση Ζαΐμη στις 10/12/1926, αναφέρει ότι οι πηγές της οικονομικής δυσπραγίας της Ελλάδας προκύπτουν από ιστορικούς και όχι δομικούς λόγους. Η Ελλάδα αποστραγγίστηκε οικονομικά από την παρατεταμένη εμπόλεμη κατάσταση και οι δυσκολίες εξισορρόπησης των οικονομικών της οφείλονται σε αυτόν ακριβώς τον παράγοντα. Η Επιτροπή εκτιμά ότι τα πολεμικά έξοδα της Ελλάδας μεταξύ 1912-1926 (σ' αυτά περιλαμβάνονται ως προέκταση των συνεπειών του πολέμου και τα έξοδα περίθαλψης και αποκατάστασης των προσφύγων) σε 163.409.490 λίρες. Τα τεράστια αυτά έξοδα αντιμετωπίστηκαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία από εσωτερικούς πόρους. Τα ξένα δημόσια κεφάλαια που διατέθηκαν στην Ελλάδα ως δάνεια και πιστώσεις ανέρχονται συνολικά σε 26 εκατ. λίρες, δηλαδή στο 15,35 % των πολεμικών δαπανών. Αυτός είναι κατά την Επιτροπή ο λόγος ελλειμμάτων του προϋπολογισμού και της κάμψης της οικονομικής δύναμης της χώρας που επιτάθηκε από τα αναγκαστικά δάνεια και την ένταση της φορολογίας. Συνεχίζει, αναφέροντας ότι το νομισματικό πρόβλημα είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το οικονομικό και συνίσταται «εις την αστάθειαν της δραχμής». Οι διακυμάνσεις της εξωτερικής αξίας της δραχμής μεταβάλλουν τις προσδοκίες των οικονομικών μονάδων και μετατρέπουν επίπονες παραγωγικές προσπάθειες «εις καθαρώς κερδοσκοπικάς εργασίας».

Η σταθεροποίηση του νομίσματος είναι κατά την Επιτροπή απαραίτητη αλλιώς δεν σπάει ο φαύλος κύκλος στο οποίο κινείται η οικονομία. Η ενέργεια αυτή θα ανοίξει, μαζί με την υπόσχεση περί εκκαθάρισης των εκκρεμών λογαριασμών, την Ελλάδα στο ξένο κεφάλαιο, θα ανακτήσει την εμπιστοσύνη των αγορών και θα ενισχύσει την πιστοληπτική της ικανότητα, απαραίτητα καθόσον χωρίς αυτά «ούτε τα ελλείμματα δύνανται να καλυφθώσι» (Ψαλιδόπουλος, 1989, σελ. 317-318). Η ανάγκη διαμόρφωσης κλίματος εμπιστοσύνης επαναλαμβάνεται ως ρηξικέλευθο μέτρο οικονομικής πολιτικής στην μελέτη του Καθηγητή Σ. Στεφανόπουλου *Η κρίσις του νομίσματος και των συναλλαγμάτων και η νομισματική αποκατάστασις*.

Αναδεικνύεται, λοιπόν, ότι η κατάρρευση του διεθνούς νομισματικού συστήματος με την έναρξη του ΑΠΠ και μετά, η εγκατάλειψη δηλαδή του κανόνα χρυσού, της ελεύθερης οικονομίας και η επιστροφή στον προστατευτισμό, στον κρατικό παρεμβατισμό και σ' ένα σύστημα ελεγχόμενης αγοράς, η υιοθέτηση, επίσης, πληθωριστικών πολιτικών αλλά και η πολιτική αστάθεια που επικρατούσε σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το πρόβλημα της νομισματικής εξυγίανσης και η σύνδεση της νομισματικής σταθερότητας με την επιστροφή στον κανόνα χρυσού, αποτελούν στοιχεία που χαρακτήριζαν όχι μόνο το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα αλλά επηρέασαν και διαμόρφωσαν την εξαρτημένη ελληνική οικονομία. Με μια ουσιαστική διαφορά ότι ενώ τα ευρωπαϊκά κράτη τύπωναν χρήμα για την αποκατάσταση των πληγών του «Μεγάλου πολέμου», η Ελλάδα τύπωνε χρήμα για να χρηματοδοτήσει ένα νέο πόλεμο που εν τέλει κατέληξε στην Μικρασιατική καταστροφή.

Φτάνοντας, λοιπόν, στο τέλος της διαδρομής της παρούσας διπλωματικής εργασίας, ανατρέχοντας στις διεθνείς και εγχώριες οικονομικές και ιστορικές εξελίξεις που συνθέτουν και αναπλάθουν την δανειακή πολιτική της Ελλάδος, την περίοδο 1918-1928, συμπεραίνουμε ότι η δανειακή πολιτική του ελληνικού κράτους την περίοδο αυτή ήταν απόρροια μιας αδήριτης ανάγκης λόγω της εξαρτημένης οικονομίας της που δεν στηριζόταν σε υγιείς οικονομικές αρχές. Αναδεικνύεται ότι, η χρηματοοικονομική αστάθεια που χαρακτήριζε το διεθνές οικονομικό περιβάλλον λόγω της παγκόσμιας ύφεσης μετά τον Α'ΠΠ, επηρέασε αρνητικά την ελληνική οικονομία με δεδομένο ότι η οικονομική πολιτική της Ελλάδος εξαρτιόταν κυρίως από τον επαχθή δανεισμό από ξένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, καθιστώντας τη με αυτό τον τρόπο πιο ευάλωτη και επιρρεπή στις διεθνείς οικονομικές εξελίξεις.

Ο πληθωρισμός και υποτίμηση της δραχμής που προκλήθηκαν λόγω της ανάγκης έκδοσης ακάλυπτου χαρτονομίσματος εξαιτίας της άρνησης καταβολής των συμμαχικών πιστώσεων, η προσφυγή στον εσωτερικό δανεισμό για την αντιμετώπιση των αυξημένων στρατιωτικών και πολεμικών αναγκών αλλά κυρίως η σύναψη εξωτερικών δανείων για την αντιμετώπιση των εσωτερικών προβλημάτων της χώρας και των υποχρεώσεων εξυπηρέτησης των υφιστάμενων δανείων με δυσμενείς όρους λόγω της κατακόρυφης πτώσης της δραχμής, αύξησε το βάρος της εξυπηρέτησης του εξωτερικού χρέους της χώρας και αποτέλεσε τροχοπέδη στην οικονομική ανάπτυξη και ανασυγκρότηση της χώρας

Διαπιστώσαμε ότι, οι ελληνικές κυβερνήσεις των μεταπολεμικών ετών παρ' ότι χρησιμοποίησαν όλα σχεδόν τα μέσα της οικονομικής πολιτικής, όπως έκδοση ακάλυπτου χαρτονομίσματος, σύναψη εσωτερικών δανείων από την ΕΤΕ, αύξηση της φορολογίας, χρήση των έντοκων γραμματίων Εθνικής Αμύνης και επιβολή αναγκαστικών δανείων δεν μπόρεσαν να πετύχουν την νομισματική σταθεροποίηση και την εξισορρόπηση του ισοζυγίου της ελληνικής οικονομίας λόγω του ανώμαλου πολιτικού βίου και της νομισματικής αστάθειας, της κατακόρυφης πτώσης της αξίας της δραχμής και της κερδοσκοπίας - λόγω έλλειψης κανονιστικού πλαισίου που θα ελέγχει την δράση των τραπεζικών οργανισμών - και της μειωμένης πιστοληπτικής ικανότητας της Ελλάδας στην διεθνή κεφαλαιαγορά.

Την περίοδο αυτή επέρχεται η Μικρασιατική καταστροφή και το κράτος επιβαρύνεται με τις δαπάνες αποκατάστασης ενάμιση εκατομμυρίου περίπου μικρασιατών προσφύγων. Η σύναψη εξωτερικού δανείου ήταν αναγκαία όσο ποτέ. Τα δάνεια που σύναψε η ΚτΕ προς την ελληνική κυβέρνηση, το προσφυγικό δάνειο του 1924 και το Τριμερές δάνειο του 1926, αφού είχε προηγηθεί ο διακανονισμός των πολεμικών χρεών μεταξύ Ελλάδας και Μεγάλης Βρετανίας - με την υποχρέωση η χώρα να προβεί στην σταθεροποίηση του νομίσματος και της συναλλαγματικής του ισοτιμίας και στην μεταρρύθμιση του εγχώριου τραπεζικού συστήματος με την ίδρυση κεντρικής τράπεζας που θα είχε ως αποκλειστική ευθύνη τη νομισματική σταθερότητα - συνέβαλαν στην οικονομική ενίσχυση της χώρας και στην αντιμετώπιση του προσφυγικού προβλήματος.

Σε χώρες, όμως, με ασταθές νόμισμα ή μεγάλο πληθωρισμό στους όρους του δανείου προβλέπονται ασφαλιστικές ρήτρες λόγω του χαμηλού βαθμού εμπιστοσύνης των δανειστών

προς την οικονομία και προς την θέληση και την οικονομική δυνατότητα του εκδότη του δανείου να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του. Για την Ελλάδα οι όροι έκδοσης των δημοσίων εξωτερικών δανείων ήταν δυσμενείς, όπως το υψηλό επιτόκιο, ο χρόνος απόσβεσης που στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν βραχύς και η εξυπηρέτηση των δανείων γινόταν πλέον του 70% σε χρυσό ή ξένο συνάλλαγμα. Κάθε φορά, λοιπόν, που η δραχμή έχανε στο εσωτερικό από την αγοραστική της δύναμη αυξάνονταν αυτόματα οι τόκοι και το κεφάλαιο των δημόσιων εξωτερικών δανείων με αποτέλεσμα η Ελλάδα να αναγκάζεται να πληρώσει ποσά υψηλότερα από εκείνα του πραγματικού κεφαλαίου των συναφθέντων εξωτερικών δανείων.

Επιπλέον, οι δυσμενείς όροι των συναπτόμενων δανείων της Ελλάδας από τους ξένους πιστωτές λόγω της υποτίμησης της δραχμής καθιστούσαν δυσβάσταχτο το βάρος τους, επιβαρύνοντας τα οικονομικά του κράτους και οδηγώντας το σε έναν φαύλο κύκλο δανεισμού καθώς τα ποσά που εισπράττονταν από τα εξωτερικά δάνεια δεν κατευθύνονταν σε παραγωγικά έργα, επομένως και σε μια ευνοϊκή επίδραση του ισοζυγίου πληρωμών, όσο στην πληρωμή του εξωτερικού χρέους, εμποδίζοντας έτσι την οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Αξίζει να αναφέρουμε ότι η προσφυγή στον εξωτερικό δανεισμό για την αντιμετώπιση των υποχρεώσεων εξυπηρέτησης των υφιστάμενων δανείων είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση του βάρους της υπηρεσίας του εξωτερικού της χρέους καθώς κατά την περίοδο 1922-1931 το ποσό που εισπράχθηκε από εξωτερικά δάνεια ύψους 874.9 εκατ. χρυσά φράγκα, πληρώθηκε σχεδόν ολόκληρο για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους ύψους 870.4 εκατ. χρυσών φράγκων.

Επομένως, το μεγαλύτερο πρόβλημα της νομισματικής και οικονομικής πολιτικής της Ελλάδος που επηρέασε και διαμόρφωσε και την δανειακή της πολιτική την περίοδο που μελετάμε, ήταν η κερδοσκοπία και η υποτίμηση της δραχμής που είχε προκληθεί λόγω της νομισματικής κρίσης που εμφανίστηκε στις αρχές του 1919 σε ευρωπαϊκό επίπεδο μετά τον Α΄ ΠΠ, της κατάρρευσης της νομισματικής αλληλεγγύης μεταξύ των Συμμάχων εξαιτίας της διαμάχης μεταξύ τους για την σύνδεση των διασυμμαχικών χρεών με τις πολεμικές αποζημιώσεις και της άρνησης καταβολής των συμμαχικών πιστώσεων στην χώρα μας αλλά και λόγω της αστάθειας του ελληνικού πολιτικού συστήματος και της απουσίας ενός

εγγώριου τραπεζικού οργανισμού υπεύθυνου για την διασφάλιση της νομισματικής και χρηματοπιστωτικής σταθερότητας της χώρας καθώς η ΕΤΕ μέχρι την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος το 1927 λειτουργούσε ως εκδοτική και όχι ως κεντρική, επομένως ο κερδοσκοπικός της χαρακτήρας δεν της επέτρεπε να ασκεί μια αξιόπιστη νομισματική πολιτική.

Άλλωστε, όπως αναφέρει ο ιστορικός Νίκος Σβορώνος “Η αντίληψη πως η Ελλάδα είναι μια σκηνή από άψυχες μαριονέτες, τα νήματα των οποίων κινούνται από ξένους δακτύλους... για τον ιστορικό είναι αφέλεια, αρρώστεια θανάσιμη για την ιστορία, απαράδεκτο άλλοθι για τους πολιτικούς” (Σβορώνος, 1981, σελ. 2)

Από την άλλη θα πρέπει να επισημάνουμε, λαμβάνοντας υπόψη την κρίση χρέους που διανύει η χώρα μας τα τελευταία χρόνια, ότι η νομισματική σταθερότητα σε μια χώρα σαν την Ελλάδα δεν αποτελεί εχέγγυο για την οικονομική της πορεία. Η συναλλαγματική σταθερότητα και ισοτιμία του νομίσματός της χώρας με ελλειμματικό ισοζύγιο πληρωμών δεν αποτελεί πανάκεια. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι αφενός η ύπαρξη ενός “υγιούς” τραπεζικού συστήματος που θα εμπνέει εμπιστοσύνη, θα ενθαρρύνει την αποταμίευση συμβάλλοντας στην σταθερότητα της εθνικής οικονομίας και αφ’ ετέρου η πολιτική σταθερότητα, η οποία θα ενισχύσει την πιστοληπτική ικανότητα της χώρας και θα ανακτήσει την εμπιστοσύνη των διεθνών αγορών για επενδύσεις και ενίσχυση των παραγωγικών έργων, με σκοπό την οικονομική ανάκαμψη και παραγωγική ανασυγκρότηση της χώρας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Έκθεση του Υπατου Αρμοστή της ΚτΕ για τους πρόσφυγες Nansen Fridtjof (Αρχείο ΕΛΙΑ, φάκελος 032-43).

173/43

RAPPORT DU Docteur NANSEN.

Le 18 novembre 1922.

LES REFUGIES EN GRECE ET EN ASIE MINEURE.

1 - Dès la clôture de la session de l'Assemblée de la Société des Nations je me suis rendu à Constantinople pour entreprendre l'enquête sur la question des réfugiés dans le Proche Orient, dont l'Assemblée m'avait chargé.

Je suis parti de là pour une tournée d'inspection en Thrace orientale et j'ai ensuite gagné Athènes.

A Constantinople, à Salonique et à Athènes j'ai eu l'avantage d'entrer en contact étroit, pour la question des réfugiés, avec toutes les autorités compétentes du Gouvernement ottoman et du Gouvernement hellénique, ainsi qu'avec les chefs des organisations de secours qui ont déjà commencé leur oeuvre d'assistance aux réfugiés. Les conclusions que je me permets de soumettre dans le présent rapport au Conseil de la Société des Nations s'inspirent donc d'une étude approfondie de la situation réelle, ainsi que des problèmes soulevés par celle-ci.

2 - Bien que j'eusse pris mes dispositions pour faire un voyage en Asie Mineure, je n'ai malheureusement pas pu réaliser mon intention. J'ai donc dû, pour me mettre au courant de la situation en Asie Mineure, compter sur les renseignements que j'ai pu puiser à des sources officielles ou obtenir des personnes qui se consacraient sur place à des oeuvres de secours. Ces renseignements m'ont permis de me convaincre qu'une grande et profonde détresse a atteint la plus grande partie de la population, sur le territoire où ont été conduites les opérations militaires du mois de septembre dernier. J'ai fait tous mes efforts pour aider les autorités du Croissant-Rouge à atténuer cette détresse. J'ai expédié à Smyrne 200 tonnes de farine achetées sur les fonds mis à ma disposition par l'Assemblée de la Société. Je me suis

également procuré des moyens de transports, afin de permettre à un certain nombre de réfugiés turcs de Constantinople d'atteindre leurs foyers, sur les rives d'Asie Mineure, assez tôt pour procéder aux travaux d'automne sur leurs terres. Le Colonel Gauthier, représentant de la Commission des Epidémies de la Société des Nations, a pu, de son côté, remettre au Croissant-Rouge une certaine quantité de remèdes, surtout du sérum et du vaccin. Le Croix-Rouge international a, de plus, fourni des secours et envoyé à Smyrne un certain nombre de couvertures; enfin le Croix-Rouge américain et la Société de Secours dans le Proche Orient poursuivent généreusement leur œuvre d'assistance.

Il ressort clairement, toutefois, des témoignages que j'ai recueillis, que la situation des populations dans cette région de l'Asie Mineure, bien que sérieuse, est de nature à permettre aux autorités turques d'y remédier, sans une aide extérieure considérable, et je ne crois pas que la gravité présentée ici par le problème des réfugiés soit comparable à celle qu'il revêt en Grèce.

3 -

Il se trouve déjà en territoire grec des réfugiés grecs et arméniens dont le nombre, d'après les renseignements obtenus, n'est pas inférieur à 900.000. Il est encore très difficile de recueillir des statistiques exactes, mais il semble que 50.000 au moins de ces réfugiés et probablement davantage, soient des Arméniens. Ces derniers doivent à la grande générosité du Gouvernement grec d'avoir reçu l'hospitalité et les premiers secours.

On estime que, sur les 900.000 réfugiés, 300.000 environ viennent de Thrace orientale et le reste d'Asie Mineure. Les réfugiés de la Thrace Orientale, qui ont abandonné leurs foyers après la conclusion de l'armistice de Moudania, sont dans une situation relativement plus

favorable. Ils ont pu amener avec eux quelques-uns au moins de leurs biens, dont des vêtements, et, pour la plupart d'entre eux, leur bétail, des chariots, enfin, dans certains cas, des instruments agricoles. Bien qu'ils aient dû laisser derrière eux leurs récoltes abondantes de cette année, ils ont, en général, de l'argent.

Les réfugiés d'Asie Mineure, par contre, ont quitté si précipitamment leurs maisons, qu'ils n'ont, en tout et pour tout, que les légers vêtements d'été qu'ils portaient. Il faut, de toute urgence, leur fournir non seulement un abri, mais encore des vêtements chauds et des couvertures pour leur permettre d'affronter l'hiver qui approche; ces réfugiés sont de plus entièrement dénués des fonds qui leur permettraient d'acheter des vivres.

Le Gouvernement hellénique a fait de grands efforts pour répartir ces réfugiés sur tout le territoire du pays, de façon à les absorber dans la population locale.

Cette solution présente une difficulté moindre pour les réfugiés de Thrace orientale qui sont des agriculteurs; déjà, en effet, l'on a pu obtenir un certain résultat, en les établissant sur les terres inoccupées de Macédoine et de Thrace occidentale, où ils pourront recueillir, l'année prochaine, les récoltes nécessaires à leur subsistance. Toutefois les difficultés sont bien plus grandes pour l'ensemble des réfugiés d'Asie Mineure ainsi que pour les populations urbaines de Thrace orientale. Malgré les grands efforts du Gouvernement hellénique, de la population et de diverses sociétés de secours, la situation de ces derniers réfugiés reste très grave.

• 4 -

Il n'est pas possible d'exposer en détail dans le présent rapport l'oeuvre accomplie par les Sociétés de secours, ni les problèmes à la solution desquels celles-ci se dévouent. Je soumettrai plus tard au Conseil un relevé détaillé de ^{quo j'ai fait} l'emploi/des fonds mis à ma disposition. J'ai réussi à me procurer dans les plus brefs délais une grande quantité de farine, qui a servi à remédier à une situation difficile, dans les Iles de Samos et de Chios. Les représentants de la Société poursuivent directement en ce moment leur oeuvre de secours en Thrace orientale. Je me permets d'insister de la façon la plus pressante auprès des Gouvernements des Etats membres de la Société, pour leur demander de bien vouloir verser les contributions complémentaires destinées à me permettre d'obtenir la somme de £50.000 promise par le Gouvernement britannique, à la condition qu'une somme équivalente soit fournie par les autres ~~autres~~ membres de la Société. (Voir annexe)

Je suis heureux de pouvoir rappeler ici que la Croix-Rouge américaine, sous la direction très capable du Dr Rosshill, s'est rendue sur place; elle fournit actuellement des vivres et d'autres secours directs qui contribueront beaucoup à permettre de parer au plus urgent. Le peuple américain, par l'entremise de la Croix-Rouge américaine, ajoute ainsi une générosité de plus à la liste déjà longue de ses actes de charité. Il faut espérer que, si les autres Etats du monde répondent d'une manière aussi généreuse à l'appel adressé à leur charité, et si les réfugiés ne continuent pas à affluer en Grèce, le problème de leur ravitaillement, au cours des quelques mois à venir, pourra être résolu d'une façon satisfaisante. Mais ce résultat ne saurait être atteint que si les organisations charitables des autres pays répondent aussi chaleureusement à notre appel que la Croix-Rouge américaine.

5 - Mais, même si le problème de l'alimentation est résolu pour quelques mois, il restera à surmonter d'autres difficultés, dont la gravité n'est pas moindre. Des centaines de milliers de réfugiés sont sans abri convenable. Il est absolument nécessaire de leur fournir des tentes, des baraquements et un matériel rudimentaire de construction (du bois et des matériaux de couverture); je me permets donc de demander aux organisations charitables et aux Gouvernements de faire don, autant qu'il sera en leur pouvoir, de ces matériaux indispensables.

Il faut de plus, en grand nombre, des vêtements et des couvertures, pour permettre aux réfugiés d'affronter les rigueurs de l'hiver. Si ces divers articles n'arrivent pas très promptement et en quantités importantes, un grand nombre de mères et de petits enfants sont voués à la mort. La mortalité est déjà très grande parmi les enfants en bas âge, ainsi que parmi les mères, dont les enfants sont venus au monde dans des camps de réfugiés, au cours du mois dernier.

6 - En outre, la présence de ce grand nombre de réfugiés dans des camps provisoires, risque sérieusement de causer des épidémies graves. Dans certains camps, la petite vérole a déjà fait son apparition. Dans tous les camps, la dysenterie est plus ou moins répandue, et l'on peut s'attendre à voir apparaître des cas de typhoïde, de choléra et surtout de typhus. Il est donc extrêmement important de prendre toutes les dispositions possibles en vue d'aider les autorités helléniques à combattre ce grand danger. J'ai eu la bonne fortune de m'assurer, à cet effet, la collaboration de la Commission des Epidémies de la Société des Nations, qui a rendu de si grands services en Pologne, et dans les Etats limitrophes de la Russie. Des représentants de la Commission

sont déjà arrivés en Grèce; ils font une enquête sur la situation. Leur avis est que le risque des épidémies menace, non seulement la Grèce, mais l'ensemble de l'Europe méridionale. La Commission des Epidémies, à titre de mesures préliminaires, s'est déjà procuré quelque cent mille tubes de vaccin, pour inoculer les réfugiés contre les maladies; l'on en prépare encore de grandes quantités. Je me permets donc de faire appel au Gouvernement des Etats membres de la Société, ainsi qu'à leurs sociétés de Croix Rouge, pour leur demander de fournir à la Commission des Epidémies, soit en argent, soit sous forme d'appareils de désinfection et autres remèdes ou matériel sanitaire, les ressources qui permettront à cette Commission de prêter aux autorités helléniques une assistance effective.

7)- Il n'est pas nécessaire d'attirer longuement l'attention du Conseil de la Société sur les graves conséquences qu'entraînera, pour le Gouvernement hellénique, la situation que je viens de décrire. Cette situation lui impose un effort terrible, au point de vue moral, financier et économique. S'il devenait impossible de ravitailler ces masses de réfugiés qui affluent, ce serait la stabilité sociale et économique tout entière, non seulement de la Grèce elle-même, mais des pays voisins du Proche Orient, qui se trouverait menacée.

Comme je l'ai déjà dit, le Gouvernement grec, malgré l'épuisement de son peuple, à la suite des événements de ces dix dernières années, a fait les plus grands efforts pour porter remède à la situation et pour adopter un plan d'action systématique. Toutefois, le problème qui s'impose à lui ne consiste pas simplement à assurer, au cours du prochain hiver, l'existence de presque un million de réfugiés, mais aussi à trouver place, pour la plupart de ces derniers, dans la vie économique du pays.

Il est évident que, pour les réfugiés qui sont des agriculteurs (on en évalue le nombre à 550.000 environ), la solution la plus indiquée consiste à les établir en Grèce sur les terres non occupées. Cette solution possible sans aucun doute créera pour la Grèce une source nouvelle et importante de richesse, mais elle exige un capital important. Pour installer, en effet, une population agricole sur des terres nouvelles, il faut, en grande quantité, du matériel de construction, des animaux, des charrues, des semences et des vivres. De plus, avant d'établir des colons en Macédoine, l'on devra procéder à des travaux sanitaires, pour supprimer le paludisme, car cette maladie décime actuellement les populations qui essayent de s'y installer. Il faut un capital important, mais ce capital, le peuple grec n'est pas actuellement en mesure de le fournir à lui seul.

Il est indispensable, en outre, que le capital soit réuni au plus tôt, afin de permettre au plus grand nombre possible de réfugiés, qui appartiennent aux classes rurales, de labourer leurs terres au printemps de l'année prochaine. Il n'y a donc pas de temps à perdre.

A mon avis, la seule manière de réunir le capital nécessaire est d'émettre, sous une forme quelconque, un emprunt international. J'estime qu'il est de l'intérêt des autres membres de la Société d'accorder cet emprunt au peuple grec, pour lui permettre de rétablir, sur des bases solides, son économie nationale. J'ose espérer qu'une question aussi urgente pourra, sans délai, faire l'objet d'un examen de la part des Gouvernements intéressés, soient qu'ils en confient l'étude au Conseil de la Société des Nations, soit de toute autre manière. Il est inutile d'ajouter que le Gouvernement grec serait disposé à affecter certaines recettes au paiement des intérêts et à l'amortissement du capital de cet emprunt.

8) Même si l'on réunissait les capitaux nécessaires à l'établissement

sement des réfugiés agriculteurs, toutes les difficultés de la situation ne seraient pas résolues. Il convient, en premier lieu, de se rappeler que les réfugiés d'Asie Mineure comprennent surtout des femmes, des enfants et des vieillards. Bien qu'ils soient, pour la plupart, des agriculteurs, on ne saurait guère les établir sur des concessions nouvelles, sans hommes, pour les aider à construire des baraquements provisoires, ou des maisons, et à défricher le sol.

En second lieu, il est beaucoup plus difficile de trouver une solution pour la population urbaine, qui comprend 35 à 40 % du total des réfugiés. On peut espérer que les grands pays d'émigration, situés au-delà de l'Océan, consentiraient à accueillir quelques-uns de ces réfugiés. D'autres pourront sans doute entrer en Grèce, dans les industries, mais il est évident que pour quelque temps encore, une œuvre importante de secours direct s'imposera, pour permettre aux réfugiés de cette dernière catégorie de subsister. C'est là un domaine très étendu qui s'ouvre à la charité du monde entier.

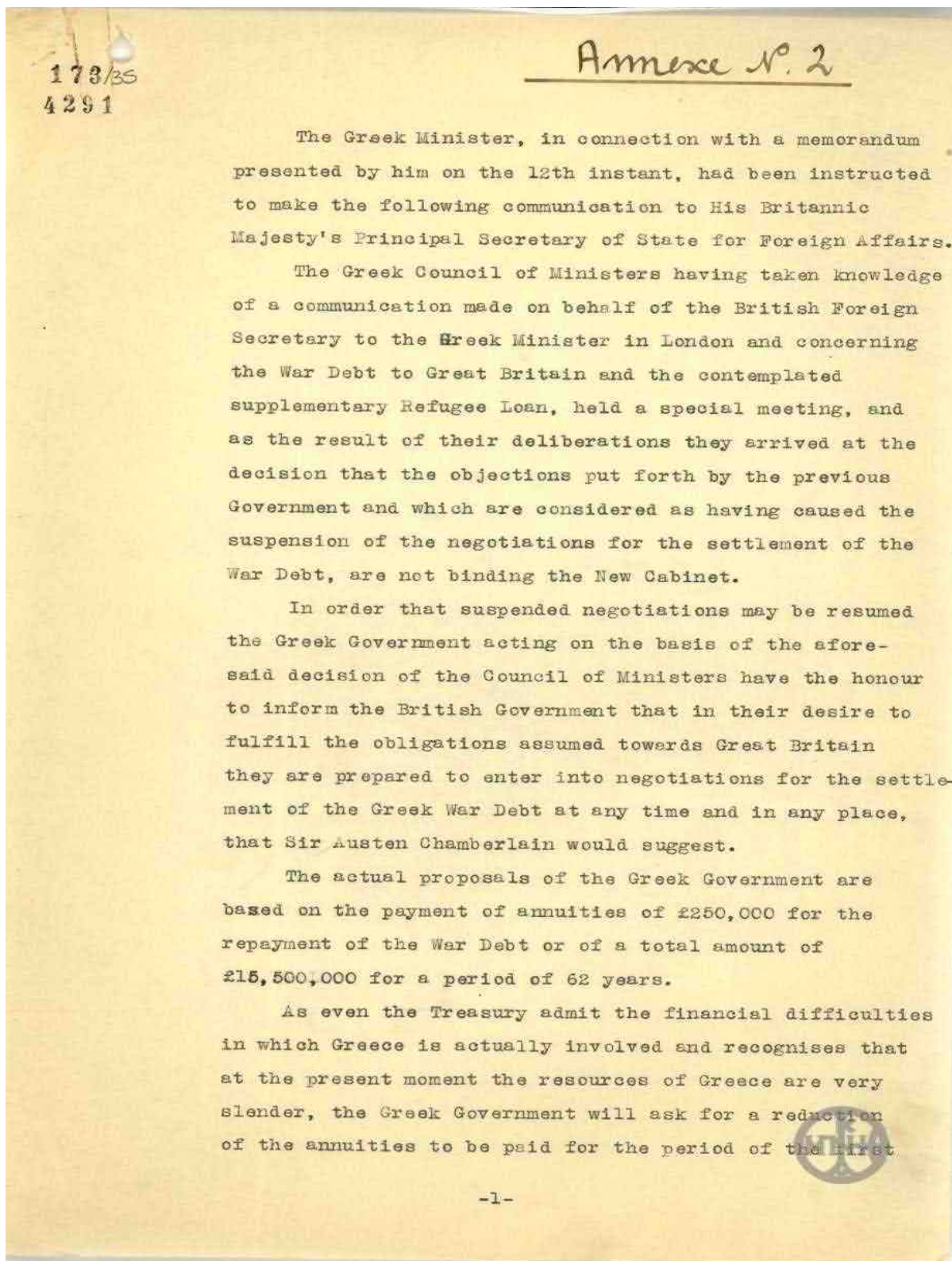
9) Je n'ai décrit, jusqu'à présent, que la situation telle qu'elle se présente, à la date où j'écrivis mon rapport, 10 novembre 1922. Certaines raisons, toutefois, font craindre que cette situation ne soit encore aggravée par un nouvel et important afflux de réfugiés, venant d'Asie Mineure. D'après les renseignements dont nous disposons, un grand nombre de réfugiés sont arrivés, ces jours derniers, des ports d'Anatolie, situés sur la mer Noire; ils s'accordent à dire qu'un nouveau mouvement, à très vaste envergure commence à se produire dans les populations grecques et arméniennes d'Anatolie. D'après eux, 100.000 Arméniens et 250.000 Grecs se dirigent, en ce moment, vers la côte pour se réfugier en Europe. Ces nouveaux réfugiés arrivent dans les mêmes conditions que les premiers réfugiés d'Asie Mineure, c'est-à-dire sans autres biens que les habits

qu'ils portent sur eux. Il est donc vivement à craindre que 250.000 réfugiés environ ne viennent encore tomber à la charge de l'Europe. Peut-être les nouvelles transmises par les réfugiés récemment arrivés sont-elles inexactes, ou du moins ~~il~~ pourra-t-on trouver quelque moyen d'éviter ce second et tragique exode des populations d'Asie Mineure. Mais si cet exode se produit, il conduira à des conséquences extrêmement graves, car il est plus que probable qu'il entraînera un mouvement analogue parmi les populations grecques et arméniennes de Constantinople et, dans ce cas, la Grèce ne serait pas en mesure de supporter le nouveau fardeau que constitueraient pour elle les secours immédiats à fournir. L'exode de réfugiés, qui s'est produit immédiatement après les opérations militaires du mois de septembre, a déjà terriblement mis à contribution les ressources de la Grèce. Si les événements qui ont suivi la conclusion des hostilités contribuent à tripler ou même à augmenter davantage le nombre des réfugiés, la situation sera de nature à affecter la paix et la prospérité de l'Europe entière. Je ne peux donc trop insister sur la nécessité que présente actuellement l'intervention du monde entier en vue de remédier à cette situation désespérée.

Έκθεση σχετικά με το πολεμικό χρέος της Ελλάδας στην Αγγλία και το προσφυγικό δάνειο (19 Αυγούστου 1926). Αναφέρει ότι η Ελληνική Κυβέρνηση είναι έτοιμη να δεχθεί νέες διαπραγματεύσεις για τη ρύθμιση εξόφλησης του πολεμικού χρέους, όπως ορίζει ο A.Chamberlain. (Αρχείο ΕΛΙΑ, φακελος 046-35).

ten years, on a scale which should not exceed £100,000 for the annuity of the year 1927/1928, £150,000 for each of the following three years and £200,000 for the fifth year, whilst £250,000 should be paid for each of the annuities of the following five years.

Further scales for the remaining 52 years may be arranged in the detailed discussions to take place.

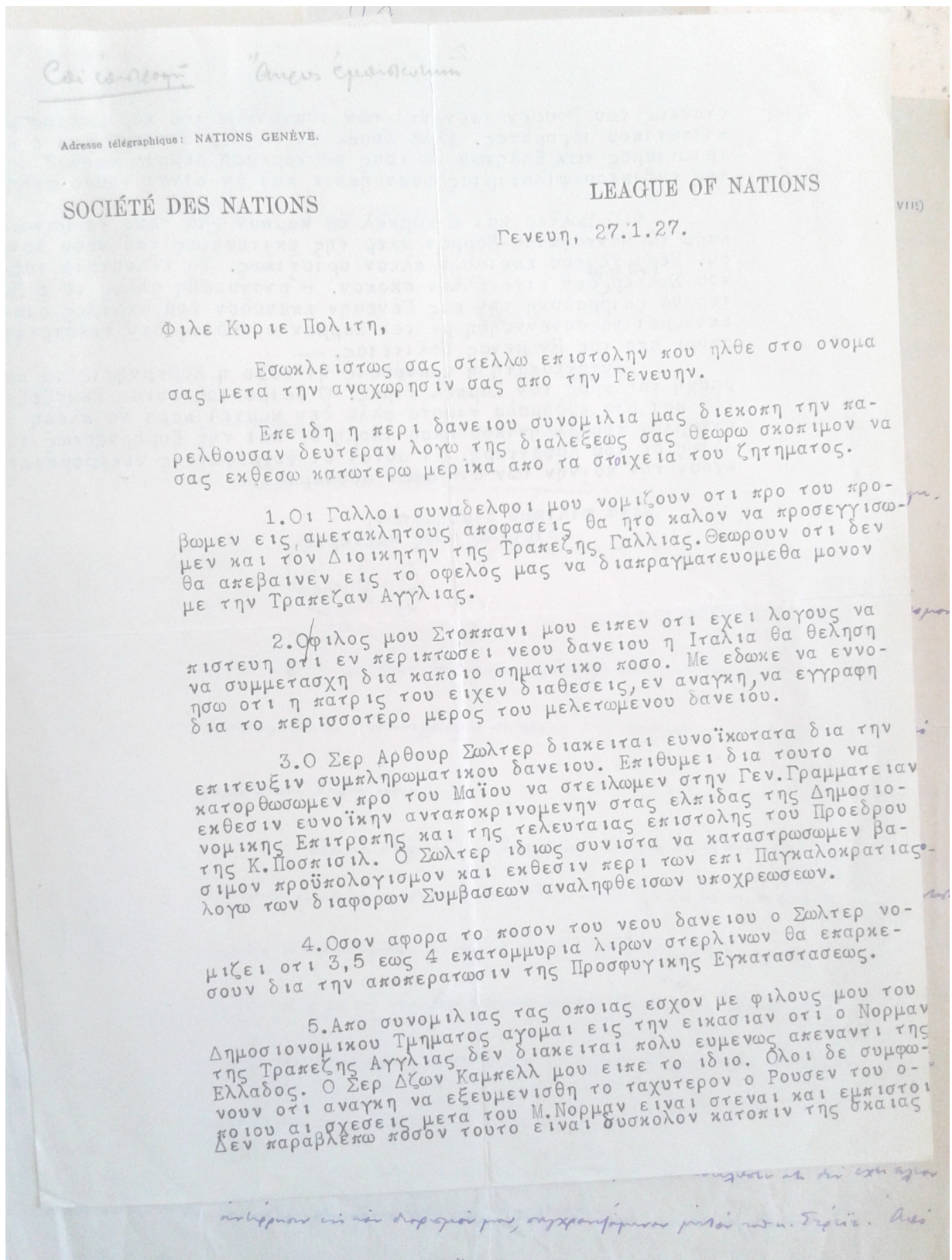
The Greek Government in proposing such a basis for the settlement of the War Debt consider as indispensable to ask for the payment of the outstanding credits granted to them in virtue of the Agreement of the 10th February 1918 as far as this Agreement concerns the British Government and they are ready to undertake the explicit obligation that such credits will be exclusively devoted to the improvement and stabilisation of Greek currency on conditions to be determined by a common accord.

The Greek Government, expecting that an understanding on the above exposed lines could intervene between the two governments are sure that such an agreement will remove any hindrance for the approval and the issue in ^{London} of the supplementary Refugee Loan with which Monsieur Caclamano has dealt in the memorandum of the 12th August, addressed to Sir Austen Chamberlain.

London. 19th August 1926.

Επιστολή Αθανασίου Αγνίδη προς Πολίτη, Γενεύη 27.1.1927 (Αρχείο ΕΛΙΑ, κατηγορία: Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, φάκελος 1, υποφάκελος 1.1.)

στασεως του Ρουσεν απεναντι των ιθυνοντων του κυριωτερου μας πιστωτικου ιδρυματος. Αλλα δυσκολοι αι περιστασεις, και ο πατριωτισμος των Ελληνων θα τους υπαγορευση βεβαια καποια θυσια της ευθικτου φιλοτιμιας οσονδηποτε και αν ειναι τουτο σκληρον

6. Ο Σωλτερ και ο Καμπελ θα καμουν ολα τους τα δυνατα παρα τω Μονταγκιου Νορμαν υπερ της επιτευξεως του νεου δανειου. Περι τουτου επεισθην πλεον οριστικως. Το τελευταιο ταξειδ του Σωλτερ δεν ειχε αλλον σκοπον. Θ'αναγκασθη αλλως τε ο Σωλτερ να επιβραδυνη την εις Γενευην εκανοδον του ακριβως διοτι επιθυμει να συνεννοηθη με τον Νορμαν ο οκοιος δεν εκεστρεψεν ακομη απο τας Ηνωμενας Πολιτειας.

Ευτυχεστατη η εμπνευσις ην εσχε η Κυβερνησις να παρασχη τας προς τον Καμπελ τιμας. Ο δαιμονιος αυτος Σκωτζεζος εδω και μια εβδομαδα τιποτα αλλο δεν καμνει παρα να πλεκη το εγκωμιον του Ελληνικου λαου ακομη δε και της Κυβερνησεως ιδιαιτως δε του Καφανταρη. Κι αυτοι οι ψυχροφανεις υπερβορειοι εχουν την κοινην των ανθρωπων αδυναμιαν.

Μετα φιλικων αισθηματων,
διατελω ολωσ υμετερος,

G. Arnold

173/14

8 Γ. Καφαντάρη (συνέχεια).
Καί εἰς τὴν τουργικὴν τὰ χρεῖα ταῦτα
ἀφ' ἑσέων εἶναι διὰ τῆς συνθήκης τῆς Λωζάνης
ἀναγκαστικῆς ἀπογραφῆς αὐτῶν ἕως ἡμετέρας
ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης πρὸς ἑπίσπινον τῶν
διακαιονισμῶν τῶν πολεμικῶν ἀποχρεώ-
σεων. Δὲν ἔγωγε, ὄχι, ἀλλὰ καὶ διαθέσεων
ἐν μέρει τῶν συμμάχων τῆς ἡμετέρας. Ἐπι-
νοῦ κατεβῆθησαν ἐπιβραβεῖον εἰς τὴν
προσπάθειαν ἐπιχορηγοῦν οἰκονομικῶν
τῶν ἀναγκῶν τῶν πρὸς τὸ κράτος τούτου διὰ
τῶν διαπραγματικῶν κοινῶν ἀγώνων ἀποχρεώσεων
ἐν λογικῶν ὁρίων ἀφ' ἑσέων. Ἀλλὰ ἀπέβη οὐκ ἔτι
ἐν γὰρ. Καί ἀπὸ τῆς ἀπόγειας ταύτης κεινο-
μένης τῆς ἐπιπλοκῆς διαπραγματικῆς ἐν
τῇ σχετικότητι τῆς καταστάσεως καὶ τῶν
ἀποδοχῶν δυνάμεων διαθέσεων δὲ ἄλλα
δυνατῶν ἢ ἐν θεωρητικῶν ἢ ἐν πραγματικῶν ἰθα-
νοποιήσασθαι διὰ πάσης καὶ ἀνάγκης καὶ
μόχθου ἐπιπλοκῶν ἀπογεμίσματα. Δὲν
ἐπιπλοκῶν ἀπογεμίσματα ἀλλὰ κατ' ἄπαι-
νον καὶ ἀναγκαστικῶν ἰθακητικῶν προσπαθειῶν
ὁ διακαιονισμὸς τῶν χρεῶν μετὰ τῆς Ἀθηνῶν.
Δὲν ἐπιπλοκῶν ἀπογεμίσματα ἀλλὰ δὲ ἀνάγκης
συμμάχων ὁ διακαιονισμὸς τοῦ πολεμικῶν
χρεῶν πρὸς τὴν Γαλλίαν, διακαιονισμὸς ὅσων
καθηροῦν παρὰ πᾶσαν ἀναγκαστικῶν γινώσκων

πάλιν τὰς μεταφύ τῶν δὲ ἀπὸ τῶν ἰσοδοσίων
 αὐτῶν διατυγείαν. ὁ δὲ τὸ διατυγείαν δὲ ὅσον
 παρθεμὴν ἔχοντων τῶν κερδαίων, ἀλλὰ ὅσον
 κέρδιον ἐπὶ τῶν κερδαίων τοῦ ἀποδοῦντος τῶν
 ἰσοδοσίων ἀπαιτῶν τῶν ἑλλείψεων ἐν χρόνῳ ἔχοντων
 μὲν 530.000.000 ἔχοντων ἀρχικῶν κερδαίων
 ἐν δὲ αὐτῶν δὲ ὅσον τὰς ἐλαττωσὶν προσαναλήσει
 ὅσον ἐπὶ τῶν ἀπὸ κερδαίων κέρδιον καὶ
 κέρδιον ἐπὶ τῶν κερδαίων τοῦτο καὶ τὰ κέρδιον ἐπὶ τῶν
 ἑλλείψεων δὲ τῶν ἀποδοσίων τοῦ ὅσον ἔχοντων ἀπὸ
 πέντε ἑκατομμύριον ποσὸν 16.000.000 δὲ ἔχοντων
 κέρδιον, ὅσον κέρδιον ἀποδοσίων ἀποδοσίων ὅσον
 ἀποδοσίων τῶν ἑλλείψεων.

Ἐ. βενιζέλος (Πρωθυπουργός)· Διευκρινίζω ἢ
 ἔστιν βέλτιον τῶν διατυγείων καὶ ῥυθμίσαντες ὅσον
 ἀποδοσίων δὲ τῶν ἑλλείψεων κερδαίων ὅσον
 ῥυθμίσαντες μεταφύ τῶν χρόνων τῶν ποσῶν τῶν ἰσοδοσίων
 παροχῶν τῶν ἰσοδοσίων καὶ τῶν χρόνων τῶν ῥυθμίσαντες
 ῥυθμίσαντες πρὸς τῶν ἑλλείψεων τῶν ἀποδοσίων, ὅσον αὐτῶν ὅσον
 ῥυθμίσαντες δὲ εἰς τὴν ῥυθμίσαντες; Διευκρινίζω
 καὶ τὸ ἔπαινον.

Γ. Καφαντάρης· Ἀποδοσίων διευκρινίζω καὶ τὸ ἔπαινον
 μὲν, ὅσον αὐτῶν ὅσον ῥυθμίσαντες ἕκαστον ῥυθμίσαντες
 ῥυθμίσαντες ἐπὶ ὅσον τῶν διατυγείων τῶν ἑλλείψεων.
 Ἐν τῶν ὅσον ῥυθμίσαντες τῶν ἑλλείψεων ῥυθμίσαντες
 ῥυθμίσαντες ἔστιν ἔπαινον ῥυθμίσαντες ἐν τῶν ῥυθμίσαντες
 καὶ τῶν ποσῶν ῥυθμίσαντες ὅσον.

Ε. Βενιζέλος Απεδείχθησαν ημῶς αὐτῶν τῶν
συγγενῶν

Γ. Καρνατάκης Ὁχι. Ἡ ὁμοθυμία τῶν πολιτῶν
παρῆναι εἰς τὸ προσδοκῆσαι καὶ ἰσχυρῶς εἶναι
δὲ θάλασσαν ἀνεύθυνον καὶ ἀνεύθυνον
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἀνεύθυνον καὶ ἰσχυρῶς εἶναι
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἀνεύθυνον καὶ ἰσχυρῶς εἶναι

Ε. Βενιζέλος Εἶπα ἵνα κατανοηθῆτε ὅτι
ἀλλοίως ἀπὸ τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἰσχυρῶς εἶναι
τῶν ἰσχυρῶν τῶν ἰσχυρῶν καὶ τῶν ἰσχυρῶν
Προσδοκῶμεν ἵνα ἡμεῖς ἰσχυρῶς εἶναι
εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι καὶ ἰσχυρῶς εἶναι
τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι

Γ. Καρνατάκης Τὸ ἴδιον εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι

Ε. Βενιζέλος Ἄρα ἡμεῖς ἰσχυρῶς εἶναι
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι
καὶ ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι ἰσχυρῶς εἶναι

Αναλυτική κατάσταση δανείων σε τρέχουσες τιμές (Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1930), Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, Αθήνα, σελ. 380-381).

β'. Αναλυτική κατάσταση 31 Μαρτίου 1930 — b. Etat analytique au 31 mars 1930

Ένδειξεις δανείων	Υπόλοιπον Solde δρχ. - dr.	Désignation des emprunts
II. Δάνεια εις χρυσόν, συνάλλαγμα	27.092.590.951	I. Emprunts en or ou devises
1833 Τριών Δυνάμεων	270.522.067	1833. Trois Puissances
5 0/0 1881 120.000.000	1.086.847.500	5 0/0 1881 120.000.000
5 0/0 1884 170.000.000	945.367.500	5 0/0 1884 170.000.000
4 0/0 1887 Μονοπωλείων	1.466.747.000	4 0/0 1887 Monopoles
4 0/0 1889 Πάγιον	1.630.072.500	4 0/0 1889 Rente
5 0/0 1893 Κεφαλαίωσης	100.435.000	5 0/0 1893 Funding
2,5 0/0 1898 Ήγγυημένον	1.039.312.500	2,5 0/0 1898 Garanti

Δημόσιον χρέος — Dette publique

β'. Αναλυτική κατάσταση 31 Μαρτίου 1930 — b. Etat analytique au 31 mars 1930

Ένδειξεις δανείων	Υπόλοιπον Solde δρχ. - dr.	Désignation des emprunts
5 0/0 1907 Έθνικής Άμυνας	197.220.000	5 0/0 1907 Défense Nationale
4 0/0 1910 110.000.000	1.375.252.500	4 0/0 1910 110.000.000
5 0/0 1914 500.000.000	4.481.437.500	5 0/0 1914 500.000.000
6 0/0 1915 15.000.000	3.622.500	6 0/0 1915 15.000.000
Άτοκον δο. χρ. 16.436.000	246.540.000	Sans intérêt 16.436.000 drs or
5 0/0 1923 Καναδικής Κυβερνήσεως	514.875.000	5 0/0 1923 Gouvernement Canadien
7 0/0 1924 Προσφυγικόν	4.410.600.000	7 0/0 1924 Réfugiés
8 0/0 1924 Ύδρευσεως	757.500.000	8 0/0 1924 Adduction
8,5 0/0 1926 Σουηδικόν	363.208.121	8,5 0/0 1926 Suédois
10 0/0 1927 Δικαστηρίου Τριπόλεως	3.017.063	10 0/0 1927 Palais de justice de Tripolis
6 0/0 1928 Σταθερ/σεω και Προσφυγικόν	2.773.807.500	6 0/0 1928 Stabilisation et Réfugiés
6 0/0 1928 Δημοσίων Έργων (Παραγωγ.)	1.495.177.500	6 0/0 1928 Travaux publics (Productif)
4 0/0 Άμερικανικής Κυβερνήσεως	912.525.000	4 0/0 Gouvernement Américain
Πολεμ. χρέος προς την Άγγλιαν. Συμφων. 1927	2.606.250.000	Dettes de guerre envers l'Anglet. Accord 1927
Πολεμ. χρέος προς την Αμερικην. Συμφων. 1927	412.264.200	Dettes de guerre envers l'Amérig. Accord 1927
II. Δάνεια εις δραχμάς	4.827.894.670	II. Emprunts en drachmes
Άτοκον 1885 Πατριωτικόν	1.175.550	Sans intérêt 1885 Patriotique
5 0/0 1898 Ένοποιήσεως	70.750.000	5 0/0 1898 Unifié
1 0/0 1906 Ναυτικόν χορηγημάτων	12.809.800	1 0/0 1906 Subventions navales (Iles privilég.)
5 0/0 1902 Τελωνείου Πατρών	296.962	5 0/0 1902 Douane de Patras
6 0/0 1905 Αποπερατώσεως Τελων. Πατρών	185.122	6 0/0 1905 Achèvements de la douane de Patras
5 0/0 1915 Δικαστηρίου Πατρών	509.884	5 0/0 1915 Palais de justice de Patras
6 0/0 1917 100.000.000. Έπιτάξεως	59.830.100	6 0/0 1917 100.000.000 Réquisition
4 0/0 1918 75.000.000	28.904.900	4 0/0 1918 75.000.000
8 0/0 1919 Άπαλλοτριώσεως αγροτ. κτημάτων	234.980.300	8 0/0 1919 Expropriation des domaines
5 0/0 1920 300.000.000	282.705.000	5 0/0 1920 300.000.000
6,5 0/0 1922 α'. Άναγκαστικόν	1.204.481.800	6,5 0/0 1922 Ier Forcé
6 0/0 1924 Δικαστηρίου Πατρών	9.635.759	6 0/0 1924 Palais de justice de Patras
6 0/0 1924 » » » » Volo	1.943.458	6 0/0 1924 » » » » Volo
6 0/0 1923 Έλληνοβουλγ. μεταναστεύσεως	462.784.500	6 0/0 1923 Emigration Gréco-bulgare
6 0/0 1926 β'. Άναγκαστικόν	1.083.800.000	6 0/0 1926 Ite Forcé
8 0/0 1926 γ'. Άναγκαστικόν	556.700.000	8 0/0 1926 IIIe Forcé
7 0/0 1926 Ήλιου Μέλαθρον	15.471.335	7 0/0 1926 Palais d'Ilion Mélation
9 0/0 1926 100.000.000 (Τέκτων).	22.247.200	9 0/0 1926 100.000.000 (Sté Tecton)
8 0/0 1927 Έλλήνων Ύπαικίων	785.700.000	8 0/0 1927 Sujets Hellènes
III. Κυμαινόμενον χρέος	4.279.672.702	III. Dette Flottante
1. Πιστωτική κυκλοφορία	2.714.111.162	1. Circulation fiduciaire
Δυνάμει συμβάσεως μετ' Έθν. Τραπεζής.	1.596.037.088	En vertu de la convention avec la Banq. Nationale
Νόμ. ΓΧΜΒ' εκ πιστώσεων ξένων Κυβερνήσεων	1.106.307.324	En vertu de la loi ΓΧΜΒ'. Crédits de Gouvern. étrangers
Έκ πιστώσ. Νόμ. ΓΧΜΒ' υπό εκκαθάρισιν	11.766.750	De crédits en vertu de la loi ΓΧΜΒ' en liquidation
2. Ώφειλαί προς την Τράπεζαν τής Ελλάδος	554.276.894	2. Dette à la Banque de Grèce
1,5 0/0 1925 45.000.000 δρχ. χρυσών	588.718.545	1,5 0/0 1925 45.000.000 drs or
3. Ώφειλαί προς την Έθν. Τράπ. τής Ελλάδος	61.868.545	3. Dette à la Banque Nationale de Grèce.
Τμήμα εκ λογαριασμού Έπιστισμού	326.850.000	Part du compte de ravitaillement
6 0/0 1924 648.000.000	132.566.100	6 0/0 1924 648.000.000
4. Έντοκα γραμμάτια και συναλλαγματικά	51.327.750	4. Bons du Trésor et lettres de change
Έντοκα γραμμάτια Έθνικής Άμυνας	112.509	Bons de la Défense Nationale
Έντοκα γραμμάτια Δημοσίου εις χρυσόν	21.410.044	Bons du Trésor en or
Άτοκα γυ/τια δι' όλικόν χορηγηθέν παρ' Άγγλικής Κυβερνήσεως	5.587.500	Bons sans intérêt pour matér. fourni par le Gouvern. Anglais
Έντοκα γραμ. διά προμήθ. οδοστρωτήρ. Συναλλαγμ. διά κατασκευήν ύποβρυχίων.	51.128.306	Bons à intérêt pour chaussées
5. Προκαταβολαί Έξωτερικού	90.000.000	5. Avances de l'Étranger
Γαλλικής Κυβερνήσεως	200.000.000	6. Banque Agricole
6. Άγροτική Τράπεζα	200.000.000	Dotation suivant les dispositions de la loi 4332/1929
Προϊοδότησις. Νόμος 4332/1929		
IV. Σιδηροδρομικόν χρέος	2.359.053.000	IV. Dette des Chemins de fer
5 0/0 1890 Σιδηροδρ. Πειραιώς - Λαρίσης	620.175.000	5 0/0 1890 Chemins de fer Pirée-Larissa
4 0/0 1902 Έλληνικόν Σιδηροδρομικόν	809.242.500	4 0/0 1902 » » » » Helléniques
3 0/0 1893 Σιδηροδρ. Θεσ/νίκης-Κον/πόλεως	415.800.000	3 0/0 1893 Chem.de fer Saloniq.-Constant.
8 0/0 1925 Έλληνικόν Σιδηροδρομικόν	458.757.500	8 0/0 1925 Chemins de fer Helléniques
5 0/0 1900 Σιδηροδρομίου Πύργου-Μελιγαλά	10.335.000	5 0/0 1900 Chemins de fer Pyrgos-Méligala
3 0/0 1893 Έταιρείας Σιδηροδρ. Θεσσαλονίκης - Μοναστηρίου	49.743.000	3 0/0 1893 Sté des Chemins de fer de Salonique-Monastir
Σύνολον	38.559.211.323	Total

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Berend, Ivan T. (2009), *Οικονομική Ιστορία του Ευρωπαϊκού 20^{ου} αιώνα. Τα οικονομικά καθεστώτα από το Laisser-Faire στην Παγκοσμιοποίηση*, μετ.-σημ.-επιμ. Θανάσης Α. Βασιλείου, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.

Berstein, Sege and Milza, Pierre (1997), *Ιστορία της Ευρώπης*, τόμ. 3, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Clough Shepard B. – Rap Richard T. (1980), *Ευρωπαϊκή Οικονομική ιστορία, τόμ. Β΄: Η οικονομική ανάπτυξη του δυτικού πολιτισμού*, μετ. Φ. Διαμαντόπουλος, Μ. Κολλιάκος, Γ. Ταλαρούγκας, Φ. Χαμόδρακας, Παπαζήσης, Αθήνα.

Derek, Aldcroft H (2002), *Ευρωπαϊκή οικονομία, 1914-2000*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Keynes John Maynard (2009), *Οι οικονομικές συνέπειες της Ειρήνης*, εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.

Mazower Mark (2009), *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, μετ. Σπύρος Μαρκέτος, α΄ ανατύπωση, εκδόσεις ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1930), *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1930*, Αθήναι.

Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1939), *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1939*, Αθήνα.

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος (1925), *Απολογισμός τον έτους 1924 μετά γενικής οικονομικής ανασκοπήσεως της χώρας*, Αθήνα.

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος (1926), *Απολογισμός τον έτους 1925 μετά γενικής οικονομικής ανασκοπήσεις της χώρας*, Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος (2009), *Η κρίση του 1929, η Ελληνική οικονομία και οι Εκθέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928-1940*, Αθήνα.

Βερέμης Θάνος (1982), *Οικονομία και δικτατορία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

Βερέμης Θάνος (1983), «Δύο επιστολές – υπομνήματα του Ελ. Βενιζέλου προς τον Ουίνσον Τσώρτσιλ», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμ. 4 (1983), σελ. 324.

Βερέμης Θάνος - Κωστής Κώστας (1984), *Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία (1919-1922)*, Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

Γιαννουλόπουλος Ιωάννης (1978), «Οι εξελίξεις της οικονομίας από το 1919 ως το 1926. Η οικονομία από το 1919 ως το 1923», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΕ΄, Αθήνα, σελ. 300.

Ζαΐμης Α. (1920), «Εισηγητήριο έκθεση», *Απολογισμός της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος του 1919*, Αθήνα.

Ζολώτας Ξενοφών (1929), *Νομισματική σταθεροποιήσις*, εν Αθήναις.

Ζολώτας Ξενοφών (1932), *Νομισματικά μελέται*, εν Αθήναις.

Καλαφάτης Θανάσης– Πρόντζας Ευάγγελος (2011), *Οικονομική ιστορία του Ελληνικού κράτους*, τόμ. 2: *Οικονομικές λειτουργίες και επιδόσεις*, εκδόσεις Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα.

Καλαφάτης Θανάσης– Πρόντζας Ευάγγελος (2011), *Οικονομική ιστορία του Ελληνικού κράτους*, τόμ. 3: *Τεκμήρια ποσοστικής ανάλυσης*, εκδόσεις Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα,

Κολιόπουλος, Ι. Σ. (2001), *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, 1789-1945*, η' ανατύπωση, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Κρεμμυδάς, Βασίλης (2006), *Εισαγωγή στην Οικονομική ιστορία της Ευρώπης (16^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, β' ανανεωμένη έκδοση, Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα.

Κωστής Κώστας (2003), *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1914-1940*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.

Κωστής Κώστας (2005), «Το δημοσιονομικό πρόβλημα», επιμ. Θ. Βερέμης. – Η. Νικολακόπουλος Η., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του, Τα Νέα*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Λεονταρίτης Γεώργιος (1998), «Οικονομία και κοινωνία από το 1914 ως το 1918», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΕ΄, Αθήνα.

Λούβη Λίλα (1988), «Μηχανισμοί της Ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετά την Συνθήκη της Λωζάννης (1923-1928)», επιμ. Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος – Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Βενιζελισμός και Αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.

Παντελάκης Νίκος Σ. (1988), *Συμμαχικές πιστώσεις. Κράτος και Εθνική Τράπεζα (1917-1928)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

Παντελάκης Νίκος (1992), «Τα πολεμικά δάνεια 1918-1919, παράγοντας εξωτερικής οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης», επιμ. Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος – Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Βενιζελισμός και Αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.

Παντελάκης Νίκος (1995), *Δημόσια δάνεια*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

Πεπελάση-Μίνογλου Ιωάννα (1988), «Ο Βενιζέλος και το ξένο κεφάλαιο (1918-1932)», *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο (πρακτικά 3,4 και 5 Δεκεμβρίου 1986)*, εκδόσεις Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου – Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα.

Σβορώνος Νίκος (2007), *Επισκόπηση της Νεοελληνικής ιστορίας. Βιβλιογραφικός οδηγός του Σπύρου Ι. Ασδραχά, Θεμέλιο*, Αθήνα.

Στεφανίδης Δ. (1930), *Η εισροή ένων κεφαλαίων και αι οικονομικά και πολιτικά της συνέπειαι*, Θεσσαλονίκη.

Στεφανόπουλος Σ. (1927), *Η κρίσις του νομίματος και των συναλλαγμάτων και η νομισματική αποκατάστασις*, Αθήνα.

Τζόκας Σπύρος (2002), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του Αστικού εκσυγχρονισμού, 1928-1932. Η οικοδόμηση του αστικού κράτους*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο.

Τούντα-Φεργάδη Αρετή (2009), *Η δανειακή ελληνική εξωτερική πολιτική. Η περίπτωση του δεύτερου προσφυγικού δανείου, 1926-1928*, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα.

Τραγάκης Γεώργιος Εμμ. (2001), *Οικονομική ιστορία του ελληνισμού*, τόμ. 3, Εταιρεία Αρχαιικών Μελετών & Εκδόσεων, Αθήνα.

Τσαλίκης Κ. Κ. (1929), *Το εξωτερικόν συνάλλαγμα εν τη οικονομική ιστορία της Ελλάδος κατά την τριακονταετίαν 1898-1928*, Αθήνα.

Τσίχλης Βασίλειος Σ. Ε. (2010), *Μικρασιατική εκστρατεία και αναγκαστικό δάνειο*, εκδόσεις Νοβόλι, Αθήνα.

Ψαλιδόπουλος Μιχάλης (1989), *Η κρίση του 1929 και οι Έλληνες οικονομολόγοι. Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τρπεζας της Ελλάδος, Αθήνα.

Ψαλιδόπουλος Μιχάλης (2010), *Οικονομολόγοι και οικονομική πολιτική στη σύγχρονη Ελλάδα*, Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, Αθήνα.

2. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Brown William Adams (1940), *The International Gold Standard Reinterpreted*, NBER, New York.

Damiris C. J. (1920), *Le systeme monetaire grec et le change*, vol. 2, Paris

Eichengreen B. (1985), *Macroeconomics and history*, Cambridge, 1985.

Eulambio M. S. (1924), *The National Bank of Greece*, Athens.

Fischer I. (1929), *L'illusion de la monnaie stable*, Paris.

Frieden, Jeff, "Sectoral conflict and foreign economic policy, 1914-1940", *International Organization*, vol. 42 (1), 1988, σελ. 71.

Keynes J. M. (1930), *A treatise on money*, τόμ. 2, London.

Strachan, Hew (2010), «The First World War as a global war» *First World War Studies*, vol. 1 (1).

Ticktin, Hillel (2014), «Towards a Political Economy of war in capitalism, with reference to the First World War», *Journal of Socialist Theory*, vol. 42 (3).

Wolf Nikolaus (2010), «Europe's Great Depression: coordination failure after the First World War», *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 26, number 3.

Ulrich E. (1931), *Les principes de la reorganization des banques centrales en Europe après la guerre*, Paris.

Σβορώνος Νίκος (1981), «Greek History, 1940-1950: The main problems», John Iatrides (επιμ.), *Greek in the 1940s: A Nation in Crisis*, σελ. 2.

3. ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

UK Economy in the 1920s. Διαθέσιμο στη δ/ση <http://www.economicshelp.org/blog/5948/economics/uk-economy-in-the-1920s/> [Πρόσβαση: 01.07.2015]

Allemagne , les étapes vers la politique d'une jeune fille juive 1906 – 1933, p. 23. Διαθέσιμο στη δ/ση <http://www.ttoarendt.com/2014/02/allemande-les-%C3%A9tapes-vers-la-politique-d-%E2%80%99une-jeune-fille-juive-1906-1933.html> [Πρόσβαση: 15.05.2015]

Τράπεζα της Ελλάδος (1978), «Το Διεθνές περιβάλλον μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο», *Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος*, Αθήνα. Διαθέσιμο στη δ/ση http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/%CE%A0%CF%81%CF%8E%CF%84%CE%BF_%CE%A0%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CF%8C%CF%83%CE%BC%CE%B9%CE%BF_%CE%A0%CF%8C%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%BF.pdf [Πρόσβαση: 15.05.2015]

Τράπεζα της Ελλάδος (2009), *Η κρίση του 1929, η ελληνική οικονομία και οι εκθέσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για τα έτη 1928-1940*, Αθήνα. Διαθέσιμο στη δ/νση http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/%CE%97_%CE%9A%CE%A1%CE%99%CE%A3%CE%97_%CE%A4%CE%9F%CE%A5_1929.pdf [Πρόσβαση: 01.05.2015]

Δερτιλής Π. Β., *Περί του δημοσίου χρέους της Ελλάδος*. Διαθέσιμο στη δ/νση <https://books.google.gr/books?id=gPTCfW5PKzUC&pg=PA3&lpg=PA3&dq=%CE%94%CE%B5%CF%81%CF%84%CE%B9%CE%BB%CE%AE%CF%82+%CE%A0.+%CE%92.+%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%AF+%CF%84%CE%BF%CF%85+%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%83%CE%AF%CE%BF%CF%85+%CF%87%CF%81%CE%AD%CE%BF%CF%85%CF%82+%CF%84%CE%B7%CF%82+%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82.&source=bl&ots=16e3t5MNox&sig=RL1LinFZ3CGKPrN0IzYz9-BkqcE&hl=el&sa=X&ei=5HybVfjhJcq7UeOBnJgL&ved=0CCAQ6AEwAA#v=onepage&q=%CE%94%CE%B5%CF%81%CF%84%CE%B9%CE%BB%CE%AE%CF%82%20%CE%A0.%20%CE%92.%2C%20%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%AF%20%CF%84%CE%BF%CF%85%20%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%83%CE%AF%CE%BF%CF%85%20%CF%87%CF%81%CE%AD%CE%BF%CF%85%CF%82%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82%2C&f=false> [Πρόσβαση: 02.06.2015]

Ευσταθιάδης, Στάθης (2008), *1919: Συνθήκη Βερσαλλιών, το τέλος του Μεγάλου Πολέμου*. Διαθέσιμο στη δ/νση <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=248320> [Πρόσβαση: 02.06.2015]

Τσουλφίδης, Λευτέρης (2010), *Από την οικονομική άνθηση στην κρίση του 1930*. Διαθέσιμο στη δ/νση http://mpira.ub.uni-muenchen.de/31746/1/MPRA_paper_31746.pdf [Πρόσβαση: 02.06.2015]

Χριστοδουλάκης, Νίκος Μ. (2007), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο «Κανόνας του Χρυσού*. Διαθέσιμο στη δ/νση <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=182997> [Πρόσβαση: 02.06.2015]

Ψαλιδόπουλος Μιχάλης (2014), *Ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος, 1928-2008. Από Τράπεζα του κράτους εγγυήτρια της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας*, Αθήνα, Τράπεζα της Ελλάδος

Διαθέσιμο στη δ/νση <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%>

[CE%AF%CE%B1%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%A4%CF%81%CE%AC%CF%80%CE%B5%CE%B6%CE%B1%CF%82%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82.pdf](#) [Πρόσβαση: 02.06.2015]

4. ΑΡΧΕΙΑ

Αρχείο Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, κατηγορία: Αρχείο Ελευθέριου Βενιζέλου, φάκελοι 032-43, 046-35, 146-14, 289-57 και κατηγορία: Ανδρέα Μιχαλακόπουλου, φάκελος 1, υποφάκελος 1.1.)